

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
POWIATU CZARNKOWSKO - TRZCIANECKIEGO
NA LATA 2026 – 2029**

wrzesień 2025

Spis treści

1.	WSTĘP.....	4
2.	CELE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	4
3.	PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ...	5
3.1.	Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	5
3.1.1.	Konstytucja RP	7
3.1.2.	Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	7
3.1.3.	Prawo budowlane.....	13
3.2.	Zadania i kompetencje powiatu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	14
4.	UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU CZARNKOWSKO - TRZCIANECKIEGO	18
4.1.	Krajowa polityka w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego.....	18
4.1.1.	Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023 – 2026.....	18
4.1.2.	Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030	21
4.1.3.	Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030.....	21
4.2.	Wojewódzka polityka w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego	22
4.2.1.	Program opieki nad zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021 - 2024 ..	22
4.2.2.	Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku.....	27
4.2.3.	Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego	28
4.2.4.	Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego	30
4.2.5.	Program Fundusze Europejskie dla Wielkopolski 2021 - 2027.....	32
4.3.	Programy opieki nad zabytkami gmin powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego.....	33
4.4.	Gminne ewidencje zabytków	34
5.	ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU CZARNKOWSKO - TRZCIANECKIEGO.....	36
5.1.	Rys geograficzno – historyczny powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego	36
5.2.	Zabytki nieruchome.....	39
5.2.1.	Charakterystyka krajobrazu kulturowego powiatu	39
5.2.2.	Charakterystyka zabytków nieruchomych na terenie powiatu.....	44
5.2.3.	Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków – wykaz.....	60
5.3.	Zabytki ruchome.....	73
5.4.	Zabytki archeologiczne	78
5.4.1.	Charakterystyka zabytków archeologicznych w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim .	79
5.4.2.	Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków	87
5.4.3.	Stanowiska o własnej formie terenowej o szczególnej wartości zabytkowej	89
5.4.4.	Zestawienie liczbowe zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych	92
5.5.	Zabytki w zbiorach muzealnych.....	92
5.6.	Niematerialne dziedzictwo kulturowe	94
6.	UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OPIEKI NAD ZASOBAMI DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	96

6.1.	Stan zachowania i obszary największego zagrożenia zabytków.....	96
6.1.1.	Urbanistyka i ruralistyka.....	96
6.1.2.	Architektura sakralna	97
6.1.3.	Zespoły rezydencjonalno – parkowe.....	98
6.1.4.	Zespoły folwarczne.....	99
6.1.5.	Zabudowa mieszkalna. Obiekty użyteczności publicznej	100
6.1.6.	Cmentarze	100
6.1.7.	Budownictwo gospodarcze, przemysłowe, obiekty techniki	102
6.1.8.	Zabytki ruchome.....	102
6.1.9.	Zabytki archeologiczne	104
6.2.	Chronione wartości przyrodnicze krajobrazu kulturowego	106
6.2.1.	Parki narodowe	107
6.2.2.	Rezerваты przyrody.....	107
6.2.3.	Obszary chronionego krajobrazu.....	107
6.2.4.	Obszary NATURA 2000	108
6.2.5.	Pomniki przyrody.....	109
6.2.6.	Użytki ekologiczne	110
6.3.	Szlaki turystyczne	110
6.4.	Dokumenty i opracowania	113
6.4.1.	Strategia Rozwoju Powiatu Czarnkowsko – Trzcianeckiego na lata 2021 – 2030.....	113
6.4.2.	Powiatowy plan na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego.....	114
7.	ZABYTKI STANOWIĄCE WŁASNOŚĆ POWIATU	114
8.	INFORMACJA O REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU CZARNKOWSKO - TRZCIANECKIEGO NA LATA 2021 – 2024.....	120
9.	KIERUNKI DZIAŁAŃ DLA REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	123
10.	WDRAŻANIE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	126
10.1.	Instrumenty prawne i instytucjonalne	126
10.2.	Instrumenty finansowe	127
10.3.	Monitoring realizacji programu.....	128
11.	BIBLIOGRAFIA	128

1. WSTĘP

Dziedzictwo kulturowe to tworzony przez pokolenia dorobek materialny i duchowy, nośnik tradycji oraz wartości historycznych, artystycznych, naukowych, religijnych, patriotycznych, który buduje i utrwała tożsamość zbiorową w różnych wymiarach: lokalnym, regionalnym, narodowym, kulturowym czy społecznym. Jednym z najważniejszych elementów tego dziedzictwa są zabytki będące materialnym świadectwem przeszłości. Stanowią one **zasób ograniczony, nieodnawialny i narażony na zniszczenie**. Zachowanie dziedzictwa kulturowego ma fundamentalne znaczenie dla utrzymania ciągłości rozwoju społecznego oraz kształtowania więzi społecznych, a także utrzymania poczucia przynależności do wspólnoty narodowej, religijnej, obyczajowej i cywilizacyjnej. Ochrona i opieka nad zabytkami jest dobrem samym w sobie i wartością wykraczającą poza kategorie użyteczne.

Programy opieki nad zabytkami upowszechniają wiedzę o dziedzictwie kulturowym i definiują kierunki działań mających na celu zachowanie, ochronę, a także w miarę możliwości poprawę jego stanu. Są dokumentami polityki administracyjnej o charakterze strategicznym w zakresie podejmowanych zadań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego.

Przedmiotowy program jest trzecim programem opieki nad zabytkami opracowanym dla powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego. Pierwszy program obejmował lata 2014 – 2017, drugi 2021 - 2024.

2. CELE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zgodnie z art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) powiatowy program opieki nad zabytkami ma na celu, w szczególności:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Przedmiotem opracowania niniejszego programu jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego. Główny cel stanowi zachowanie zasobów tego dziedzictwa oraz poprawa jego stanu poprzez określenie warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach powiatu, a także promocja i wytworzenie szeroko rozumianej świadomości obszaru powiatu jako miejsca atrakcyjnego turystycznie oraz wykorzystanie jako czynnika lokalnego rozwoju społecznego i gospodarczego. Ważnym zadaniem w ramach realizacji założeń programowych jest również organizacja działań edukacyjnych promujących lokalne dziedzictwo kulturowe i upowszechniających wiedzę na jego temat oraz mających na celu podniesienie świadomości potrzeby, zasadności i sposobów ochrony zabytków. Podstawą do ustalenia kierunków działań w tej sferze jest określenie uwarunkowań dziedzictwa kulturowego obecnego na terenie powiatu z uwzględnieniem zasobu zabytków, ich lokalizacji oraz krajobrazu kulturowego.

Formułując niniejszy program opieki nad zabytkami przyjęto zadania należące z mocy ustawy do obowiązków powiatu, między innymi opieki nad zabytkami, do których powiat czarnkowsko - trzcianecki posiada tytuł prawny oraz zarysowano ogólną politykę powiatu w dziedzinie opieki nad zabytkami, nie naruszając przy tym kompetencji poszczególnych gmin i praw właścicieli.

3. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

3.1. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

W polskim ustawodawstwie zagadnienia związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami regulują następujące akty prawne:

- **Konstytucja RP** z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. poz. 483 ze zm.)
- **Ustawy:**
 - 1) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292)
 - 2) Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 418)
 - 3) Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130)
 - 4) Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145)
 - 5) Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 647)
 - 6) Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1478)

- 7) Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r. poz. 774)
- 8) Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 278)
- 9) Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 576)
- 10) Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87)
- 11) Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385)
- 12) Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393)
- 13) Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 107)

➤ **Rozporządzenia:**

- 1) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 81)
- 2) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 56)
- 3) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 2425)
- 4) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r. poz. 110)
- 5) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 czerwca 2012 r. w sprawie zakresu zadań objętych mecenatem państwa w dziedzinie kultury, na które jednostki samorządu terytorialnego mogą otrzymywać dotacje, oraz sposobu i trybu przyznawania tych dotacji (Dz. U. z 2012 r. poz. 737)
- 6) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r. poz. 510)

- 7) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. poz. 2153)
- 8) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. poz. 259)
- 9) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r. poz. 1304)
- 10) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2006 r. poz. 181)
- 11) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. poz. 650)

➤ **Inne:**

- 1) Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. poz. 564)
- 2) Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1976 r. poz. 190 i 191)

3.1.1. Konstytucja RP

Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. poz. 483 ze zm.) - ustawa zasadnicza definiuje fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego nakładając obowiązek ochrony zabytków. Art. 5 i 6 stanowią, że Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

3.1.2. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 poz. 1292) w sposób kompleksowy reguluje kwestie związane z prawną ochroną zabytków. Akt ten określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Ustawa nakłada na organy administracji rządowej i samorządowej obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury.

- art. 3 niniejszej ustawy podaje definicje następujących określeń:
 - ❖ **zabytek** - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki

bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

- ❖ **zabytek nieruchomy** – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- ❖ **zabytek ruchomy** – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- ❖ **zabytek archeologiczny** – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy będący tym wytworem;
- ❖ **prace konserwatorskie** – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- ❖ **prace restauratorskie** - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- ❖ **roboty budowlane** – roboty budowlane w rozumieniu przepisów ustawy Prawo budowlane, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- ❖ **badania konserwatorskie** – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- ❖ **badania architektoniczne** – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- ❖ **badania archeologiczne** – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- ❖ **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- ❖ **historyczny zespół budowlany** – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- ❖ **krajobraz kulturowy** – postrzegana przez ludzi przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;

- ❖ **otoczenie** – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.
- art. 4 określa kwestię **ochrony zabytków** rozumianą jako działania podejmowane przez organy administracji publicznej, polegające na:
 - 1) zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
 - 2) zapobieganiu zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
 - 3) udaremnianiu niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
 - 4) przeciwdziałaniu kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
 - 5) kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
 - 6) uwzględnianiu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz kształtowaniu środowiska.
- art. 5 definiuje pojęcie **opieki nad zabytkiem** rozumianej jako działania realizowane przez jego właściciela lub posiadacza, polegające na zapewnieniu warunków:
 - 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
 - 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
 - 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
 - 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
 - 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.
- art. 6 określa zabytki, jakie podlegają ochronie i opiece bez względu na ich stan zachowania:
 - 1) **zabytki nieruchome** będące w szczególności:
 - krajobrazami kulturowymi,
 - układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - dziełami architektury i budownictwa,
 - dziełami budownictwa obronnego,
 - obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - cmentarzami,
 - parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
 - 2) **zabytki ruchome** będące w szczególności:
 - dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi,
- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

3) **zabytki archeologiczne** będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto zgodnie z art. 6 pkt 2 ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy, jednostki osadniczej.

■ art. 7 wymienia następujące **formy ochrony zabytków**:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 3) uznanie za pomnik historii,
- 4) utworzenie parku kulturowego,
- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

- art. 9 stanowi, że do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku.

- art. 18 zakłada obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami m. in. przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania

przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

- art. 21 wskazuje, że podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków.
- zgodnie z art. 22:
 - wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa,
 - wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.
- art. 28 stanowi, że właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora o:
 - uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
 - zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
 - zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
 - zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.
- zgodnie z art. 36 ust. 1 **pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków** wymaga:
 - 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
 - 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
 - 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
 - 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
 - 5) prowadzenie badań archeologicznych;
 - 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
 - 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym ten zabytek się znajduje;
 - 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;

- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu z korzystania tego zabytku;
 - 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru zabytków: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
 - 11) prowadzenie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
 - 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.
- art. 71 ust. 1 wskazuje jako jedno z zadań z zakresu sprawowania opieki nad zabytkami finansowanie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku przez osobę fizyczną lub jednostkę organizacyjną posiadającą tytuł prawny do tego zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego.
Art. 71 ust. 2 stanowi, że sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.
 - zgodnie z art. 73 osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.
 - art. 89 określa organy ochrony zabytków, którymi są:
 - minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
 - wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

3.1.3. Prawo budowlane

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 418) normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. W kwestii ochrony zabytków ustawa ta wprowadza następujące regulacje:

- zgodnie z art. 5 ust. 1 pkt 7 obiekt budowlany należy projektować i budować w sposób określony w przepisach, w tym techniczno-budowlanych, oraz zgodnie z zasadami wiedzy technicznej, zapewniając ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską;
- zgodnie z art. 5 ust. 2 obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należyłym stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym m. in. z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską;
- zgodnie z art. 29 ust. 7 pkt 1 i 2 roboty budowlane wykonywane:
 - przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków – wymagają decyzji o pozwoleniu na budowę,
 - na obszarze wpisanym do rejestru zabytków – wymagają dokonania zgłoszenia,
 - przy czym do wniosku o decyzję o pozwoleniu na budowę oraz zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- na podstawie art. 30 ust. 7 pkt organ administracji architektoniczno – budowlanej może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy lub spowodować pogorszenie m.in. stanu zachowania zabytków.
- zgodnie z art. 39 ust. 1 – 4:
 - prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków;
 - decyzja o pozwoleniu na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydana po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków;

- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno – budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, przy czym wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie w terminie 30 dni od dnia doręczenia wniosku; niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.
- w myśl art. 67 ust. 1 - 4 - jeżeli nieużytkowany lub niewykończony obiekt budowlany nie nadaje się do remontu, odbudowy lub wykończenia, organ nadzoru budowlanego wydaje decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu, przy czym przepisu tego nie stosuje się do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków, natomiast w stosunku do obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, a objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, organ nadzoru budowlanego wydaje tę decyzję po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków; wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie w terminie 30 dni; niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się za uzgodnienie.

3.2. Zadania i kompetencje powiatu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Zakres zadań i kompetencji samorządu powiatowego w odniesieniu do problematyki ochrony dóbr kultury został uregulowany przede wszystkim w niżej wymienionych aktach prawnych:

1) Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 107)

Zgodnie z art. 4 ust. 1 pkt 7 niniejszej ustawy powiat zobowiązany jest do wykonywania określonych ustawami zadań publicznych o charakterze ponadgminnym w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292)

▪ zgodnie z **art. 9 ust. 3a i 3b**:

- informację o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru oraz o ostatecznym zakończeniu tego postępowania wojewódzki konserwator zabytków przekazuje niezwłocznie właściwemu staroście;
- informację o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru do czasu ostatecznego zakończenia tego postępowania podaje się do publicznej wiadomości na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej starostwa powiatowego, na obszarze którego znajduje się zabytek, a ponadto

w siedzibie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków lub w sposób zwyczajowo przyjęty w miejscowości, w której znajduje się zabytek.

- na mocy **art. 12 ust. 1** ustawy starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.
- zgodnie z **art. 50 ust. 3 i ust. 4 pkt 2** - w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. Jeżeli nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.
- **art. 81 ust. 1 i 2** wprowadza możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Przedmiotowa dotacja zgodnie z **art. 77** może obejmować nakłady konieczne na:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;

11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
 12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
 13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
 14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
 15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
 16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku, o których mowa w pkt 7 –15;
 17. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.
- zgodnie z **art. 82 ust. 1 – 3**:
 - łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót;
 - dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru jest zadaniem z zakresu administracji publicznej;
 - w celu zapewnienia realizacji tych postanowień organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.
 - na mocy **art. 87** zarząd powiatu sporządza na okres 4 lat powiatowy program opieki nad zabytkami, który przyjmuje rada powiatu po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji zarząd powiatu sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się radzie powiatu.
 - **art. 103 i 105** określa kompetencje starosty w zakresie powoływania społecznych opiekunów zabytków:
 - społecznego opiekuna zabytków ustanawia, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, starosta właściwy dla miejsca zamieszkania (siedziby) kandydata na społecznego opiekuna zabytków,
 - na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków starosta cofa ustanowienie społecznego opiekuna zabytków, jeżeli opiekun przestał spełniać wymagania określone w przepisach prawa lub niewłaściwie wykonuje swoje zadania,

- o ustanowieniu społecznego opiekuna zabytków lub cofnięciu takiego ustanowienia starosta zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków,
- osobie fizycznej pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków starosta wydaje legitymację społecznego opiekuna zabytków, która zawiera jego zdjęcie, imię, nazwisko i miejsce zamieszkania, datę wydania legitymacji oraz podpis z podaniem imienia i nazwiska, a także stanowiska służbowego osoby upoważnionej do wydania legitymacji,
- osobie prawnej lub innej jednostce organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków, starosta wydaje zaświadczenie, które zawiera informację o nadaniu uprawnień opiekuna, nazwę i siedzibę tej osoby lub jednostki, datę wydania zaświadczenia oraz podpis z podaniem imienia i nazwiska, a także stanowiska służbowego osoby upoważnionej do wydania zaświadczenia.

Zgodnie z art. 102:

- społeczni opiekunowie zabytków podejmują działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie oraz upowszechniają wiedzę o zabytkach;
- społeczni opiekunowie zabytków współdziałają z wojewódzkim konserwatorem zabytków i starostą w sprawach ochrony zabytków i opieki nad tymi zabytkami;
- społecznym opiekunem zabytków może być osoba, która posiada pełną zdolność do czynności prawnych, nie była karana za przestępstwa popełnione umyślnie oraz posiada wiedzę w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- zadania społecznego opiekuna zabytków może wykonywać również osoba prawna lub inna jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej.

3) Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145)

- zgodnie z art. 13 ust. 4 i 5:
 - sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.
 - sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

- na podstawie art. 29 ust. 2 – jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

4) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. poz. 2153)

Zgodnie z niniejszym dokumentem organizację i sposób ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych planuje się w jednostkach organizacyjnych posiadających zabytki oraz na poszczególnych stopniach administracji, ujmując stan zasobu podlegającego ochronie, określając zagrożenia i kierunki działania, sposób realizacji, niezbędne siły, środki oraz czas i koszty wykonania w sporządzanych w tym celu dokumentach: planie ochrony zabytków jednostki organizacyjnej oraz w gminnym, powiatowym, wojewódzkim i krajowym planie ochrony zabytków. Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowuje starosta. Podlega on uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze województwa. Plan ten jest integralną częścią planów obrony cywilnej i podlega corocznej aktualizacji w terminie do dnia 31 marca każdego roku, według stanu na dzień 31 grudnia roku poprzedniego.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU CZARNKOWSKO - TRZCIANECKIEGO

4.1. Krajowa polityka w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023 – 2026

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023 – 2026 został przyjęty Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. (M.P. z 2023 r. poz. 1470). Przedmiotowy program utworzono na podstawie przepisów art. 84 i art. 85 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest on głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Organem odpowiedzialnym za koordynację, monitorowanie i ewaluację realizacji programu jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

W ww. programie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach: 1) organizacji i zadań organów ochrony zabytków, 2) stanu zachowania zabytków, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach, 3) komunikacji, partycypacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków.

Głównym celem programu 2023 – 2026 jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce, poszukiwanie nowych lub wzmacnianie istniejących narzędzi i metod przeciwdziałania degradacji dziedzictwa, dla którego zagrożenie stanowi m.in. intensyfikacja procesów budowlanych, modernizacyjnych i adaptacyjnych, destabilizacja klimatyczna oraz aktualna sytuacja geopolityczna. Cel ten będzie realizowany przez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działań strategicznych wskazujące konkretne zadania priorytetowe w obszarze ochrony zabytków.

Cel szczegółowy 1: Weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości.

1. Podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju:
 - ochrona zasobu wielkoobszarowych i wieloelementowych zespołów architektury obronnej;
 - weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki kolejowej i zaplecza kolejowego;
 - weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków techniki związanych z przemysłem wydobywczym/górnictwem/kopalnianym, węgla kamiennego i innych paliw kopalnych;
 - weryfikacja i klasyfikacja zasobu, stanu zachowania z waloryzacją zabytków w zakresie zabytkowej architektury osad służbowych związanych z gospodarką leśną Lasów Państwowych.
2. Ochrona zabytków i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości:
 - model i system wartościowania zabytków;
 - plany zarządzania dla pomników historii;
 - wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
 - system bezpieczeństwa zabytków;
 - projektowanie konserwatorskie.
3. Realizacja międzynarodowych zobowiązań:
 - implementacja konwencji UNESCO z 1972 r. do ustawy o ochronie zabytków;
 - wdrożenie konwencji UNESCO z 2001 r.;
 - współpraca międzynarodowa z UNESCO – ICOMOS – ICCROM – UE;
 - wsparcie procesu tworzenia planów zarządzania dla miejsc światowego dziedzictwa w Polsce.

Cel szczegółowy 2: Wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków.

1. Cyfryzacja procesów administracyjnych:
 - cyfryzacja procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;

- opracowanie i realizacja programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.
2. Wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków:
 - wdrożenie i rozwój programu AZP+;
 - digitalizacja i udostępnianie zasobu archiwalnego;
 - rozwój zasobu dokumentacyjnego 3D;
 - rozwój portalu Zabytek.pl.
 3. Reforma finansowania ochrony i opieki nad zabytkami:
 - premia zabytkowa;
 - wprowadzenie alternatywnego sposobu finansowania opieki nad zabytkami – crowdfunding.

Cel szczegółowy 3: Rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

1. Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych:
 - strategia przeciwdziałania skutkom zmian klimatycznych dla zachowania zabytków;
 - wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
 - twój dom – dialog z tradycją;
 - upowszechnianie tradycyjnych, neutralnych dla środowiska metod i technik rzemieślniczych – „Szkoła rzemiosł CAD”;
 - warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
 - wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
 - proces prowadzenia inwestycji w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.
2. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego:
 - włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
 - badania społeczne i statystyczne dotyczące dziedzictwa kulturowego;
 - pomiar wpływu kultury i dziedzictwa na rozwój społeczny;
 - kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dziedzictwa kulturowego;
 - wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom;
 - edukacja o dziedzictwie kulturowym, z uwzględnieniem dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami;
 - utworzenie i rozwój działalności Forum Posiadaczy Zabytków przy Generalnym Konserwatorze Zabytków.

Do realizacji wszystkich ww. celów i zadań opracowano szczegółowy harmonogram wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka.

4.1.2. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. (M.P. z 2020 r. poz. 1060). Główny cel strategii - wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków - realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe:

1. zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne,
2. wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich,
3. zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

W ramach celu szczegółowego nr 2 SRKS wyróżniono następujące priorytety:

- tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze;
- ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dóbr kultury;
- digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury;
- wzmocnienie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę;
- wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego, m.in. przez różnorodne inwestycje w jego elementy: dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocję dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz uznanego przez Prezydenta RP za Pomniki Historii, a także rozwój turystyki kulturowej. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków.

4.1.3. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 została przyjęta Uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. (M.P. z 2019 r. poz. 1060). Jest to podstawowy dokument strategiczny polityki regionalnej państwa. W przedmiotowej strategii wskazano nowy model rozwoju regionalnego Polski, oparty na społecznie i terytorialnie zrównoważonym rozwoju kraju, dzięki któremu efektywnie będą rozwijane oraz wykorzystywane miejscowe zasoby i potencjały wszystkich regionów.

Głównym celem strategii jest efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Główny cel strategii realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe:

1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.
2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych.
3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

Jednym z kierunków inwestycji wyznaczonym w ramach celu szczegółowego nr 1 jest modernizacja i rozbudowa infrastruktury społecznej poprzez poprawę dostępności przestrzeni publicznej, dóbr i usług w wymiarze architektonicznym, informacyjnym i komunikacyjnym, obejmującą służbę zdrowia oraz edukację, a także obiekty turystyczne, sportowe, treny rekreacyjne, zabytki i miejsca kultury. Szczególnie istotne będzie realizowanie działań w tym zakresie na obszarach małych miast i na wsi, gdzie poziom dostępności przestrzennej jest zdecydowanie niższy niż w pozostałej części kraju.

Ponadto w ramach celu szczegółowego nr 2 wskazano jako jeden z ważnych obszarów rozwoju kapitału społecznego pełniejsze wykorzystanie zasobów kultury i dziedzictwa narodowego. W tym zakresie wspierane będą następujące działania: promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich, zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego, zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury oraz promocja turystyczna mająca na celu wzrost atrakcyjności turystycznej obszarów o wysokich walorach kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych. Inwestycje w kulturę poprzez wspomaganie lokalnych inicjatyw i form twórczego uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych, wspieranie organizacji czasu wolnego, imprez kulturalnych i turystyki kulturowej, współpraca z organizacjami pozarządowymi przyczyni się do podniesienia jakości życia, poczucia zakorzenienia i tożsamości kulturowej oraz przełoży się na wzrost atrakcyjności turystycznej i rozwój gospodarczy.

4.2. Wojewódzka polityka w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego

4.2.1. Program opieki nad zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021 - 2024

Program opieki nad zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021-2024 przyjęty został uchwałą nr XXXVII/714/21 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 20.12.2021 r. (Dz. Urz. Woj. Wielkopolskiego z 2022 r. poz. 58).

Głównym zamierzeniem niniejszego programu jest określenie warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach Samorządu Województwa Wielkopolskiego, służących polepszeniu stanu zachowania zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego Wielkopolski. Celem działania Samorządu Województwa jest zharmonizowanie polityki ochrony przestrzeni kulturowej z polityką rozwoju regionalnego i strategią zrównoważonego zagospodarowania województwa. Prowadzenie spójnej polityki i zintegrowanej ochrony dziedzictwa kulturowego oraz współdziałanie wszystkich szczebli jednostek samorządu terytorialnego w województwie z instytucjami rządowymi i organizacjami pozarządowymi, podmiotami gospodarczymi,

posiadaczami i użytkownikami zabytków umożliwi osiągnięcie wyznaczonych celów i zamierzeń określonych w ww. dokumencie.

Głównym celem *Programu opieki nad zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021 – 2024* jest stworzenie przez Samorząd Województwa Wielkopolskiego warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami oraz dbanie o materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych oraz przyszłych pokoleń. Cel ten będzie realizowany poprzez cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, w ramach których zostały wyznaczone i opisane planowane do realizacji zadania.

Cel szczegółowy 1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków, poprawa ich stanu zachowania oraz optymalizacja skuteczności systemu ochrony dziedzictwa materialnego i niematerialnego województwa wielkopolskiego:

- podjęcie działań mających na celu poprawę stanu zachowania zabytków:
 - monitorowanie i aktualizacja wiedzy na temat stanu zachowania, potrzeb remontowych i inwestycji w obiektach zabytkowych znajdujących się w posiadaniu i użytkowaniu Samorządu Województwa Wielkopolskiego lub jego jednostek organizacyjnych;
 - planowanie i podejmowanie zadań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami ruchomymi i nieruchomymi będącymi w posiadaniu lub użytkowaniu Samorządu Województwa Wielkopolskiego lub jego jednostek organizacyjnych;
 - zapewnienie w budżecie samorządu województwa środków finansowych na prowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych zabytków nieruchomych i ruchomych, będących własnością różnych podmiotów a znajdujących się na terenie województwa wielkopolskiego.
- wspieranie ochrony zabytków archeologicznych:
 - kontynuacja oraz planowanie badań archeologicznych przez instytucje podległe Samorządowi Województwa Wielkopolskiego.
- popularyzowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego:
 - organizacja konkursów upowszechniających wiedzę na temat regionalnego niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
 - wspieranie działalności edukacyjnej, upowszechnieniowej i kulturalnej obejmującej niematerialne dziedzictwo Wielkopolski;
 - wspieranie badań nad historią i dziedzictwem niematerialnym Wielkopolski;
 - wspieranie tworzenia repozytoriów wiedzy o lokalnym dziedzictwie niematerialnym Wielkopolski ze szczególnym zwróceniem uwagi na wykorzystanie technik cyfrowych;
 - promowanie regionalnych zespołów muzycznych i folklorystycznych, rzemieślników oraz artystów ludowych.

- monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami:
 - uwzględnianie w wojewódzkich dokumentach strategicznych i planistycznych wytycznych zapewniających ochronę wartościowych elementów krajobrazu kulturowego;
 - uwzględnianie dziedzictwa kulturowego w obrębie planowania rozwoju powiązań komunikacyjnych również w wymiarze międzywojewódzkim;
 - zapobieganie zagrożeniu dla cennych krajobrazów kulturowych poprzez nadmierną ekspansję inwestycyjną.

Cel szczegółowy 2. Budowanie tożsamości regionalnej i narodowej oraz świadomości społecznej mieszkańców Wielkopolski w oparciu o wartości dziedzictwa kulturowego:

- wspieranie programów i projektów edukacyjnych popularyzujących dziedzictwo kulturowe oraz wzmacniających kompetencje kulturowe:
 - wsparcie nowoczesnej oferty edukacyjnej kształtującej świadomość regionalną, opartej na wykorzystaniu zabytków, tradycji i dziedzictwa kulturowego;
 - stwarzanie warunków współpracy pomiędzy szkołami a instytucjami kultury Samorządu Województwa;
 - wspieranie konkursów adresowanych do młodzieży, dających możliwość poznania regionalnego dziedzictwa kulturowego;
 - wspieranie wydarzeń cyklicznych związanych z lokalnymi historiami Wielkopolski lub kulturą ludową;
 - wspieranie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe jako element wzmacniający poczucie tożsamości.
- wspieranie inicjatyw związanych z upamiętnianiem Powstania Wielkopolskiego oraz popularyzacji i upowszechniania wiedzy na jego temat:
 - podejmowanie działań zmierzających do wyeksponowania obiektów związanych z Powstaniem Wielkopolskim;
 - podejmowanie i wspieranie inicjatyw związanych z ochroną miejsc pamięci dotyczących Powstania Wielkopolskiego;
 - wspieranie publikacji związanych z Powstaniem Wielkopolskim;
 - wspieranie projektów edukacyjnych w tym konkursów oraz wydarzeń cyklicznych i jednorazowych związanych z Powstaniem Wielkopolskim.
- stwarzanie warunków dla opieki nad dziedzictwem materialnym i niematerialnym w duchu partycypacji społecznej:

- wspieranie projektów zgłaszanych przez stowarzyszenia, fundacje, organizacje pozarządowe i inne podmioty, które prowadzą działania popularyzatorskie i edukacyjne w zakresie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- popularyzowanie idei społecznej opieki nad zabytkami i jej znaczenia w kształtowaniu kapitału społecznego wspólnot lokalnych.

Cel szczegółowy 3. Włączenie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego w rozwój społeczny, kulturowy i ekonomiczny województwa:

- wsparcie zagospodarowywania, adaptacji i wykorzystania zabytków i dziedzictwa niematerialnego na cele kulturalne, turystyczne lub społeczne:
 - propagowanie rozwoju turystyki w obiektach zabytkowych poprzez wspieranie turystyki kulturowej i rekreacyjnej;
 - promowanie istniejących szlaków kulturowych (Szlak Piastowski) oraz tworzenie nowych (Szlak Pracy Organicznej) jako istotnych działań dla promocji regionu;
 - wspieranie działań prowadzonych dla rozszerzenia listy miejsc objętych statusem Pomnika Historii oraz promowanie miejsc posiadających taki status;
 - propagowanie idei tworzenia parków kulturowych jako zintegrowanych form ochrony krajobrazu i lokalnych wartości kulturowych;
 - wspieranie rozwoju turystyki związanej z pamięcią o Powstaniu Wielkopolskim w tym w szczególności przedsięwzięć zmierzających do tworzenia szlaków i miejsc pamięci o Powstaniu Wielkopolskim.
- wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych:
 - promowanie zabytków poprzez wsparcie dla publikacji i wydawnictw popularyzujących szlaki kulturowe oraz obiekty zabytkowe znajdujące się na szlakach lub w ich pobliżu;
 - wspieranie publikacji dotyczących dziedzictwa niematerialnego;
 - promowanie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa wiejskiego.
- wspieranie dawnych rzemiosł, ginących zawodów i form twórczości charakterystycznych dla Wielkopolski:
 - promowanie twórczości, wytworów, dzieł i aktywności lokalnych rzemieślników, artystów ludowych, muzyków oraz zespołów muzycznych i folklorystycznych, a także twórców inspirowanych się twórczością lokalną i regionalną;
 - wsparcie dla inicjatyw związanych z pokazami dawnych rzemiosł, technik, działań twórczych;
 - zaangażowanie instytucji kultury Samorządu Wielkopolskiego w działania edukacyjne, popularyzatorskie, upowszechnieniowe obejmujące niematerialne

dziedzictwo Wielkopolski poprzez tworzenie kolekcji muzealnych w oparciu o kulturowe dziedzictwo regionu oraz organizowanie wystaw i programów poświęconych lokalnemu dziedzictwu z udziałem twórców regionalnych.

Cel szczegółowy 4. Rozwijanie przedsięwzięć ułatwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami:

- włączanie zabytków w procesy gospodarcze:
 - wzmocnianie infrastruktury kultury poprzez rozwój instytucji kultury oraz rozwój i promocję produktów turystyki kulturowej ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego i innych szlaków kulturowych;
 - wspieranie inicjatyw gospodarczych związanych z wytwarzaniem produktów regionalnych oraz wprowadzaniem ich do obrotu;
 - wspieranie powstawania miejsc pracy związanych z udostępnianiem zabytków, edukacją kulturową oraz interpretacją dziedzictwa;
 - popularyzowanie działalności związanej z konserwacją, restauracją oraz dokumentacją zabytków.
- włączanie cyfryzacji do ochrony i opieki nad zabytkami:
 - wspieranie cyfryzacji i digitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego poprzez realizację projektów im poświęconych, a także poprzez rozwijanie kompetencji cyfrowych i upowszechnianie dobrych praktyk.

Cel szczegółowy 5. Podejmowanie i określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych:

- udostępnianie obiektów zabytkowych:
 - popularyzowanie wśród właścicieli obiektów zabytkowych idei powszechnej dostępności obiektów zabytkowych z uwzględnieniem dostępności osób ze szczególnymi potrzebami;
 - prowadzenie działalności wydawniczej, mającej na celu wzrost społecznej świadomości znaczenia obiektów zabytkowych jako powszechnie dostępnego dobra wspólnego.
- wskazywanie potencjalnych źródeł finansowania:
 - publikowanie na stronach internetowych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego informacji o możliwościach ubiegania się o dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach;
 - publikacja informacji o funduszach ze środków Unii Europejskiej;
 - publikowanie informacji o możliwościach dotacji w Monitorze Wielkopolskim.

Ponadto w przedmiotowym programie opisano zasoby dziedzictwa kulturowego województwa wielkopolskiego z uwzględnieniem zabytków nieruchomości, ruchomych i archeologicznych, pomników historii, parków kulturowych, dóbr kultury współczesnej, instytucji kultury podległych Samorządowi Województwa Wielkopolskiego, parków narodowych i krajobrazowych oraz niematerialnego dziedzictwa kultury. Dokonano również charakterystyki i analizy stanu zachowania zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków będących w posiadaniu Województwa Wielkopolskiego i wojewódzkich samorządowych jednostek organizacyjnych.

4.2.2. Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku

Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku jest dokumentem opracowanym przez Samorząd Województwa Wielkopolskiego i przyjętym przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego uchwałą nr XVI/287/20 dnia 27 stycznia 2020 r.

Strategia określa nowy model rozwoju regionalnego. Celem generalnym jest kreowanie wzrostu gospodarczo - społecznego województwa z uwzględnieniem dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego w celu zapewnienia swoim mieszkańcom dobrych warunków życia, pracy i wypoczynku na całym obszarze.

Jednym z celów operacyjnych Strategii jest rozwój kapitału społecznego i kulturowego regionu realizowany poprzez kształtowanie i wzmacnianie postaw prospołecznych, równościowych, innowacyjnych, w tym innowacji społecznych, wzmacnianie potencjału kulturowego i infrastruktury kultury oraz rozwój przemysłu czasu wolnego, w którym dużą rolę odgrywać ma odpowiednie wykorzystanie potencjału obszarów wiejskich oraz szlaków turystyki kulturowej.

Wielkopolskę wyróżnia bogactwo dziedzictwa kulturowego. Dla zachowania tradycji i tożsamości kulturowej mieszkańców oraz utrzymania materialnego dorobku kultury i dziedzictwa regionu, ale także dla zwiększenia udziału mieszkańców w kulturze oraz wzmocnienia atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej województwa niezbędne jest wsparcie inwestycji w obszarze kultury m. in. poprzez:

- rozwój wielkopolskich instytucji kultury – celem działań w ramach projektu będzie wsparcie funkcjonowania wielkopolskich instytucji kultury na jak najwyższym poziomie (inicjatywy związane z rozwojem m. in. wielkopolskich teatrów, muzeów i bibliotek);
- rozwój i promocja produktów turystyki kulturowej w Wielkopolsce ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego – celem projektu jest zachowanie, ochrona, promowanie i dalszy rozwój znaczącego potencjału turystyki kulturowej Wielkopolski, opartej głównie na szczególnej roli regionu w historii Polski, w tym szlaków turystyki kulturowej, zwłaszcza Szlaku Piastowskiego ze względu na jego rangę i znaczenie historyczne.

4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Wielkopolskiego. Wielkopolska 2020+ uchwalony został przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego uchwałą nr V/70/19 z dnia 25 marca 2019 r. (Dz. Urz. Woj. Wielkopolskiego z 2019 r. poz. 4021).

Niniejszy plan jest najważniejszym dokumentem Samorządu Województwa Wielkopolskiego określającym politykę przestrzenną w granicach administracyjnych regionu. Określa on model rozwoju przestrzennego, cele polityki przestrzennej i kierunki zagospodarowania przestrzennego województwa oraz rozmieszczenie inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, a także zasady zagospodarowania obszarów funkcjonalnych.

Nowym wymiarem polityki przestrzennej jest wprowadzenie planowania funkcjonalnego na obszarach charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i celami rozwoju. Wyznaczenie granic obszarów funkcjonalnych oraz określenie zasad ich zagospodarowania służyć ma przede wszystkim koordynacji działań podejmowanych przez różne podmioty na terenie występowania szczególnych zjawisk i problemów przestrzennych. Podstawowym celem *Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Wielkopolskiego. Wielkopolska 2020+* jest stworzenie podstaw dla zachowania lub przywracania ładu przestrzennego i zapewnienia zrównoważonego rozwoju Wielkopolski.

Określone w planie zasady zagospodarowania przestrzennego obszarów funkcjonalnych, stanowiące uszczegółowienie kierunków zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru województwa, powinny być uwzględnione w dokumentach planistycznych szczebla lokalnego.

Realizacja polityki przestrzennej i kierunków zagospodarowania przestrzennego na poziomie regionalnym prowadzona będzie poprzez działania samorządu województwa polegające w szczególności na:

- określeniu preferencji dla zróżnicowanych form rozwoju społeczno-gospodarczego;
- wdrożeniu zasad ochrony i kształtowania środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu;
- zabezpieczeniu możliwości realizacji inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, zwłaszcza w zakresie systemów transportowych i infrastrukturalnych;
- uwzględnieniu wymagań wynikających z potrzeb obronności i bezpieczeństwa publicznego.

Plan zawiera charakterystykę zasobów dziedzictwa kulturowego z uwzględnieniem obiektów uznanych za najbardziej wartościowe w skali kraju i Europy (obiekty z Listy Dziedzictwa Europejskiego i Pomniki Historii), zabytków nieruchomych, ruchomych oraz archeologicznych, obszarów cennych kulturowo, szlaków kulturowych, obiektów kultu religijnego, miejsc pamięci narodowej, instytucji kultury, wydarzeń kulturalnych i niematerialnego dziedzictwa kultury. W planie opisano również zjawiska zagrażające zachowaniu zabytków i utrudniające dostęp do dziedzictwa kulturowego.

Model rozwoju przestrzennego województwa oparto na koncepcji zakładającej wspieranie biegunów wzrostu, czyli obszarów o najwyższym potencjale społeczno-

gospodarczym, które stanowią źródło czynników rozwoju, wraz z równoczesnym wzmacnianiem obszarów otaczających. Dla realizacji ww. modelu rozwoju sformułowano osiem celów polityki przestrzennej:

1. Kształtowanie spójnej przestrzeni osadniczej.
2. Ochrona walorów przyrodniczych.
3. Kształtowanie i racjonalne gospodarowanie zasobami środowiska przyrodniczego.
4. Ochrona potencjału kulturowego i krajobrazu oraz rozwój konkurencyjnych form turystyki i rekreacji.
5. Zrównoważony rozwój rolnictwa.
6. Poprawa dostępności komunikacyjnej województwa.
7. Rozwój efektywnej i innowacyjnej infrastruktury technicznej.
8. Zapewnienie bezpieczeństwa publicznego i przeciwdziałanie zagrożeniom.

Plan zakłada, że potencjał kulturowy i charakterystyczny krajobraz regionu stanowią istotne elementy rozwoju i wzrostu identyfikacji Wielkopolski w skali kraju i Europy, są również ważnym czynnikiem kształtowania poczucia tożsamości narodowej i regionalnej mieszkańców. Działania w tym zakresie wpłyną na podniesienie jakości przestrzeni, a tym samym na poprawę warunków życia mieszkańców i wymierne korzyści społeczno-gospodarcze. Priorytetem polityki przestrzennej w zakresie środowiska kulturowego będzie kształtowanie głównego obszaru kulturotwórczego w oparciu o strategiczne pasmo kulturowe Wielkopolski – Szlak Piastowski wraz z głównymi punktami węzłowymi w Poznaniu, Gnieźnie i Kaliszu, ze szczególnym podkreśleniem roli miejscowości, które uznaje się za pierwsze stolice wczesnopiastowskiej Polski w Poznaniu, Gnieźnie, na Ostrowie Lednickim oraz w Gieczu i Grzybowie. Niemniej istotnym aspektem działań będzie zachowanie innych obiektów i obszarów cennych kulturowo oraz wzmacnianie działań ochronnych w ich obrębie. Dotyczyć one będą zarówno ochrony pojedynczych obiektów, jak i całych układów przestrzennych miast i wsi oraz innych obszarów cennych kulturowo, a także poprawy jakości całej przestrzeni kulturowej regionu. Bogactwo przestrzeni Wielkopolski wymaga ponadto podjęcia działań na rzecz kompleksowej ochrony terenów najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym oraz kształtowania harmonijnego krajobrazu na całym obszarze województwa. Polityka przestrzenna ukierunkowana zostanie zatem na zachowanie i utrzymanie naturalnych i kulturowych walorów środowiska. Priorytetem zagospodarowania przestrzennego województwa w zakresie krajobrazu będzie ochrona obszarów o najwyższych walorach środowiska przyrodniczego i kulturowego. Kluczowym elementem określenia działań ochronnych będzie identyfikacja krajobrazów priorytetowych, które zostaną określone w ramach audytu krajobrazowego dla województwa wielkopolskiego. Audyt krajobrazowy przeprowadzony zostanie w celu zinventaryzowania zasobów krajobrazowych regionu. Na podstawie ich oceny wyznaczone zostaną krajobrazy priorytetowe, które ze względu na swoje walory powinny zostać zachowane i chronione. Bogactwo kulturowe i przyrodnicze Wielkopolski stwarza możliwość rozwoju konkurencyjnych form turystyki i rekreacji w oparciu o wyjątkowe i specyficzne potencjały.

Dla osiągnięcia przedmiotowego celu polityki przestrzennej określono następujące kierunki zagospodarowania przestrzennego województwa wraz ze szczegółowym opisem działania w celu ich realizacji:

- wzmocnienie tożsamości narodowej i regionalnej (poprzez kształtowanie głównego obszaru kulturotwórczego – Szlaku Piastowskiego, zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego, poprawę jakości przestrzeni kulturowej i krajobrazu, rozwój instytucjonalnej działalności kulturalnej);
- rozwój zróżnicowanych form turystyki i rekreacji (poprzez zwiększenie atrakcyjności obszarów wizerunkowych dla rozwoju zróżnicowanych form turystyki, rozwój turystyki kulturowej, kwalifikowanej, wypoczynkowej, biznesowej, poprawę obsługi ruchu turystycznego).

W ramach terytorializacji polityki rozwoju plan wyznacza obszary funkcjonalne. Dokument zawiera ich charakterystykę oraz określa sformułowane w stosunku do nich cele polityki przestrzennej i zasady zagospodarowania przestrzennego.

Jako zabytki wyróżniające się wysokimi wartościami kulturowymi stanowiącymi o tożsamości regionalnej wskazano występujące w granicach powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego: sanktuarium w Lubaszcu, kościoły konstrukcji szkieletowej (ryglowej), obszary kolonizacji ołęderskiej w rejonie nadnoteckim oraz krajobraz kulturowy Doliny Noteci. Ponadto gminy: Czarnków, Drawsko, Krzyż Wielkopolski, Trzciankę i Wieleń zaliczono do obszarów o wysokim potencjale przyrodniczym, kulturowym i krajobrazowym dla rozwoju turystyki i rekreacji, które generują ruch turystyczny o znaczeniu regionalnym lub posiadają do tego duże predyspozycje.

4.2.4. Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego

Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego został opracowany przez Samorząd Województwa Wielkopolskiego i uchwalony przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego uchwałą nr LI/1000/23 z dnia 27 marca 2023 r. Ww. dokument jest narzędziem polityki przestrzennej w zakresie krajobrazu ukierunkowanym na jego ochronę, gospodarkę i planowanie. Stanowi podstawę do podejmowania działań związanych z ochroną i kształtowaniem krajobrazu w procesie planowania i zagospodarowania przestrzennego, poprzez uwzględnianie wniosków i rekomendacji w dokumentach planistycznych na poziomie regionalnym i lokalnym.

Obok zasobów przyrodniczych elementem wyróżniającym się i wpływającym na charakter krajobrazu jest dziedzictwo kulturowe, będące obrazem historii rozwoju przestrzennego regionu. Szczególne znaczenie dla krajobrazu Wielkopolski mają: układy przestrzenne miast i wsi o zachowanych walorach historycznych i kompozycyjnych, obiekty sakralne, zespoły rezydencjonalno-parkowe i folwarczne, cmentarze, aleje drzew i pasy zadrzewień śródpolnych, a także obszary tradycyjnego osadnictwa wiejskiego.

Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego określa w szczególności:

- krajobrazy występujące na terenie województwa;
- lokalizację krajobrazów priorytetowych;
- lokalizację i granice obszarów prawnie chronionych:
 - parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu;
 - parków kulturowych;
- zagrożenia dla możliwości zachowania krajobrazów priorytetowych oraz krajobrazów w obrębie obszarów lub obiektów objętych formami ochrony;
- rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazów priorytetowych oraz krajobrazów w obrębie obszarów lub obiektów objętych formami ochrony;
- lokalne formy architektoniczne zabudowy w obrębie krajobrazów priorytetowych.

Sformułowane w audycie rekomendacje i wnioski dotyczą m.in.:

- form ochrony przyrody;
- form ochrony zabytków:
 - wskazania obiektów proponowanych do uznania za pomnik historii;
 - wskazania obszarów, które powinny być objęte ochroną za pomocą ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (ustanowienie w mpzp stref ochrony konserwatorskiej);
- kierunków i zasad kształtowania zabudowy, zagospodarowania i użytkowania terenów, w odniesieniu do poziomu regionalnego i lokalnego, dla którego można określić szerokie spektrum zasad zagospodarowania terenu oraz kształtowania zabudowy, z uwzględnieniem lokalnych form architektonicznych;
- wykonywania zadań mających na celu co najmniej zachowanie dotychczasowego stanu krajobrazu.

Audyt ma charakter opisowy i waloryzacyjny (poprzez identyfikację krajobrazów, określenie typologii i ich wartości), ochronny (poprzez ustalenie zagrożeń dla krajobrazów priorytetowych i narzędzi ich ochrony) oraz kształtujący (poprzez wpływ na kształtowanie polityki przestrzennej za pośrednictwem innych aktów realizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego). Dokument ten bezpośrednio wpływa na akty dotyczące planowania przestrzennego jakimi są: plan zagospodarowania przestrzennego województwa, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Audyt krajobrazowy wpływa również na zapisy uchwały reklamowej określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowanych oraz ogrodzeń poprzez regulacje zawarte w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 19 ust. 1b pkt 3).

4.2.5. Program Fundusze Europejskie dla Wielkopolski 2021 - 2027

Program Fundusze Europejskie dla Wielkopolski 2021 – 2027 został zatwierdzony przez Komisję Europejską w dniu 5 grudnia 2022 r. Decyzją Wykonawczą C(2020) 9044. W ramach ww. programu, wdrażanego w perspektywie finansowej w latach 2021 - 2027, wyznaczono trzynaście priorytetów, z których dwa dotyczą dziedzictwa kulturowego i zabytków:

- Priorytet 5. Fundusze europejskie wspierające społeczną infrastrukturę dla Wielkopolan.
Cel szczegółowy: wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.

Typy projektów:

- inwestycje w infrastrukturę służącą rozwojowi i zwiększaniu dostępności infrastruktury do prowadzenia ważnej dla edukacji i aktywności działalności kulturalnej (m.in. teatry, zespoły artystyczne, galerie, biblioteki, centra kultury);
- zachowanie i modernizacja obiektów dziedzictwa kulturowego obejmująca m.in. renowację, modernizację, ochronę i rozwój infrastruktury zabytkowej w celu podniesienia jej atrakcyjności turystycznej i/lub kulturalnej;
- konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i digitalizacja;
- inwestycje w rozwój turystycznych szlaków tematycznych oraz produktów turystycznych (projekty odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych).

- Priorytet 7. Fundusze europejskie na wielkopolskie inicjatywy lokalne

Cel szczegółowy: Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich oraz innych niż miejskie.

Kierunek działania: rewitalizacja.

Typy projektów:

- działania niekomercyjne na rzecz rewitalizacji obszarów zdegradowanych, przemysłowych i powojkowych obejmujące m.in. budowę, przebudowę, rozbudowę, adaptację lub remonty: budynków (w tym: budynków znajdujących się w rejestrze zabytków, budynków położonych w strefie ochrony konserwatorskiej oraz budynków o wartości architektonicznej i znaczeniu historycznym nie będących w rejestrze zabytków), obiektów i przestrzeni wraz z przyległym otoczeniem znajdujących się na obszarach rewitalizacji w celu przywrócenia i/lub nadania im nowych funkcji społecznych, gospodarczych, edukacyjnych, kulturalnych lub rekreacyjnych.

Kierunek działania: kultura i turystyka.

Typy projektów:

- działania na rzecz dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury:

- a) zachowanie i modernizacja obiektów dziedzictwa kulturowego:
- rewitalizacja, rewaloryzacja, konserwacja, renowacja, restauracja, zachowanie, zabezpieczenie, adaptacja na cele kulturalne, obiektów dziedzictwa kulturowego oraz obszarów i obiektów zabytków oraz zespołów pałacowo-ogrodowych czy zespołów folwarcznych ulegających degradacji;
 - przebudowa, modernizacja i adaptacja na cele kulturalne obiektów użyteczności publicznej wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków;
 - zabezpieczenie zabytków przed kradzieżą i zniszczeniem;
 - zagospodarowanie otoczenia ww. obiektów;
 - ochrona i rozwój infrastruktury zabytkowej w celu podniesienia jej atrakcyjności turystycznej;
- b) udostępnienie i ułatwianie dostępu do dóbr kultury oraz zastosowanie nowoczesnych technologii:
- konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie (gł. za pomocą digitalizacji);
 - ułatwienie dostępu do zabytków, instytucji kultury:
 - działania związane z wykorzystaniem i rozwijaniem aplikacji i usług teleinformatycznych;
 - rozwój kultury związany z treściami cyfrowymi i zwiększeniem znaczenia oferty on-line;
 - tworzenie warunków sprzyjających nieograniczonemu, integracyjnemu i świadomemu uczestniczeniu w kulturze poprzez udostępnienie i ułatwienie dostępu do dóbr kultury i zastosowaniu nowoczesnych technologii poszerzających krąg odbiorców oferty.

4.3. Programy opieki nad zabytkami gmin powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego

Obowiązek posiadania programów opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) zgodnie z którym zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Z terenu powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego aktualne programy opieki nad zabytkami posiadają niżej wymienione gminy:

Gmina miejska Czarnków

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Czarnków na lata 2023 – 2026, przyjęty Uchwałą nr LXV/467/2023 Rady Miasta Czarnków z dnia 26 października 2023 r. (Dz. Urz. Woj. Wielkopolskiego z 2023 r. poz. 9889)

Gmina Krzyż Wielkopolski

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Krzyż Wielkopolski na lata 2024 – 2027, przyjęty Uchwałą nr VII/49/2024 Rady Miejskiej w Krzyżu Wielkopolskim z dnia 29 października 2024 r. (Dz. Urz. Woj. Wielkopolskiego z 2024 r. poz. 9284)

4.4. Gminne ewidencje zabytków

Zgodnie z art. 21 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Według art. 22 ust. 2 wyżej cytowanej ustawy wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

Na podstawie art. 22 ust. 4 i 5 wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy. W ewidencji tej powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków,
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków - przepis ten utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przed dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11.05.2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).

Powiaty nie posiadają w swojej kompetencji prowadzenia ewidencji zabytków. Ujęcie obiektu w gminnej ewidencji zabytków nie jest formą prawnej ochrony zabytków. Jednakże ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 19) nakłada obowiązek uwzględnienia ochrony zabytków nieruchomych, m. in. znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, w planie ogólnym gminy, miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, miejscowym planie odbudowy, decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń.

Ponadto zgodnie z art. 53 ust. 4 i 60 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130) decyzję o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzję o warunkach zabudowy wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 39

ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo Budowlane (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 418) w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno - budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Poniżej zostały przedstawione informacje dotyczące gminnych ewidencji zabytków nieruchomości i archeologicznych gmin powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego.

Miasto Czarnków

Gminna ewidencja zabytków nieruchomości została opracowana w 2010 r. Brak zarządzenia Burmistrza Miasta Czarnków w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków archeologicznych została opracowana w 2013 r. Brak zarządzenia Burmistrza Miasta Czarnków w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków.

Gmina Czarnków

Gminna ewidencja zabytków nieruchomości jest w trakcie opracowywania.

Gminna ewidencja zabytków archeologicznych nie została opracowana.

Gmina Drawsko

Gminna ewidencja zabytków nieruchomości została opracowana w 2012 r. Brak Zarządzenia Wójta Gminy Drawsko w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków archeologicznych została opracowana w 2012 r. Brak Zarządzenia Wójta Gminy Drawsko w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków.

Gmina Krzyż Wielkopolski

Gminna ewidencja zabytków nieruchomości została opracowana w 2012 r. Brak zarządzenia Burmistrza Krzyża Wielkopolskiego w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków archeologicznych nie została opracowana.

Gmina Lubasz

Gminna ewidencja zabytków nieruchomości została opracowana w 2016 r. i przyjęta Zarządzeniem Nr 54.2016 Wójta Gminy Lubasz z dnia 10.06.2016 r.

Gminna ewidencja zabytków archeologicznych nie została opracowana.

Gmina Połajewo

Gminna ewidencja zabytków nieruchomości została opracowana w 2018 r. Brak zarządzenia Wójta Gminy Połajewo w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków archeologicznych nie została opracowana.

Gmina Trzcianka

Gminna ewidencja zabytków nieruchomości została opracowana w 2010 r. (miasto) i 2012 r. (gmina). Brak zarządzenia Burmistrza Trzcianki w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków archeologicznych została opracowana w 2012 r. Brak zarządzenia Burmistrza Trzcianki w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków.

Gmina Wielen

Gminna ewidencja zabytków nieruchomych została opracowana w 2011 r. Brak zarządzenia Burmistrza Wielenia w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków. Przyjęcie gminnej ewidencji zabytków zostało potwierdzone pieczętą na kartach adresowych po ich weryfikacji w dniu 2 września 2019 r.

Gminna ewidencja zabytków archeologicznych została opracowana w 2012 r. Brak zarządzenia Burmistrza Wielenia w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków.

5. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU CZARNKOWSKO - TRZCIANECKIEGO

5.1. Rys geograficzno – historyczny powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego

Powiat czarnkowsko - trzcianecki znajduje się w północno – zachodniej części województwa wielkopolskiego i terytorialnie obejmuje gminę miejską Czarnków, gminy miejsko – wiejskie: Krzyż Wielkopolski, Trzciankę, Wielen oraz gminy wiejskie: Czarnków, Drawsko, Lubasz i Połajewo. Siedzibą organów powiatu jest Czarnków.

źródło: <http://www.czarnkowsko-trzcianecka-lgd.pl/>

Powiat czarnkowsko – trzcianecki leży na pograniczu Pojezierza Wałeckiego oraz Kotliny Gorzowskiej. Od zachodu graniczy z powiatem strzelecko – drezdeneckim w województwie lubuskim, od północy z powiatem wałeckim w województwie zachodniopomorskim, od wschodu i południa z powiatami województwa wielkopolskiego: pilskim, chodzieskim, obornickim, szamotulskim i międzychodzkiem. Powierzchnia powiatu wynosi 1808,19 km², co stawia go na drugim miejscu pod względem wielkości w Wielkopolsce.

Przez powiat przebiega droga krajowa nr 22 (przez gminę Krzyż Wielkopolski) oraz czternaście dróg wojewódzkich. Poza tym przez ww. teren przechodzą linie kolejowe o dużym znaczeniu: linia Poznań – Szczecin, zbudowana w latach 1846 -1848 oraz linia kolejowa Kostrzyn – Tczew, stanowiąca fragment zbudowanej w latach 1846 – 1873 historycznej magistrali łączącej Berlin z Królewcem – Pruskiej Kolei Wschodniej (tzw. Ostbahn). Zlokalizowana jest tu również linia kolejowa Bzowo Goraj – Piła, obecnie czynna tylko w ruchu towarowym i sporadycznie turystycznym na odcinku Bzowo Goraj – Czarnków. Dostęp do kolei ma Trzcianka, Wieleń, Drawsko, Krzyż Wielkopolski, Siedlisko i Stobno.

Obszar powiatu wyróżnia się walorami przyrodniczo - krajobrazowymi. Pod względem fizjograficznym jego południowo – zachodnią część zajmuje Puszcza Notecka, środkową i północno – wschodnią dolina rzeki Noteć, natomiast północno – zachodni skraj pokrywa Puszcza Drawska. Połowę powierzchni powiatu stanowią lasy, które są ostoją dla wielu gatunków roślin i zwierząt. Znajduje się tu również dużo jezior, najwięcej w gminie Trzcianka, Krzyż Wielkopolski, Drawsko, Wieleń i Lubasz, wśród których wyróżniają się długie, wąskie jeziora rynnowe utworzone przez lodowce. Między Czarnkowem a Gorajem rozciąga się tzw. Szwajcaria Czarnkowska – teren pokryty wzgórzami morenowymi, który wraz z Doliną Noteci tworzy krajobraz o unikatowych walorach przyrodniczych.

Pradziejowe osadnictwo występujące na obszarze powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego ściśle związane jest z doliną Noteci. Jego najstarsze odkryte ślady pochodzą z mezolitu – środkowej epoki kamienia (8000 – 2500 lat p.n.e.). W epoce brązu (1700 – 700 lat p.n.e.) tereny nadnoteckie zostały zasiedlone przez ludność kultury łużyckiej, w V w. p.n.e. przez ludność kultury pomorskiej, u schyłku I w. n.e. ludność z Europy północno – zachodniej, w obrębie której znajdowała się ludność kultury wielbarskiej związana z Gotami. Od VIII w. obszar ten zaczynają zajmować plemiona słowiańskie. Pas nadnotecki był naturalną granicą międzyplemienną odgrywającą strategiczną rolę w stosunkach Polan i Pomorzan. W początkach państwa polskiego ziemie te stanowiły pogranicze między Wielkopolską a Pomorzem. Dlatego też przed ponad tysiącem lat powstała tu linia warownych grodów, m. in. Wieleń i Czarnków, które za Mieszka I i Bolesława Chrobrego pozostawały w granicach ówczesnego państwa polskiego, następnie odłączone na kilkadziesiąt lat, powróciły do Polski za panowania Bolesława Krzywoustego w pierwszych dziesięcioleciach XII w. Po śmierci Przemysła II ziemie między Gwdą a Drawą, w tym także opisywany teren przejęli Brandenburczycy wcielając je do Nowej Marchii. Zostały one odzyskane przez Kazimierza Wielkiego i po reformie administracyjnej znalazły się w granicach nowopowstałego województwa poznańskiego - powiatu poznańskiego i wałeckiego.

Znaczne obszary znajdowały się w posiadaniu rodów szlacheckich. Nałęczowie w XIII – XIV w. otrzymali tereny na północ od Noteci. Przyjąwszy nazwisko Czarnkowscy, byli

właścicielami Czarnkowa do połowy XVII w. Od XVI w. Wieleni należał do Górków, później Kostków i Sapiehów, w Białej pod Trzcianką rezydowali Radolińscy i Poniatowscy (XVIII w.). Miasta rozwijały się dzięki usytuowaniu na szlakach handlowych, z których najważniejsze wiodły z Poznania przez Czarnków, Wałcz do Kołobrzegu. Z powodu stosunkowo małego zaludnienia od końca XVI w. nastąpiło nasilenie akcji kolonizacyjnej. Nowymi osadnikami byli Polacy, Holendrzy i Niemcy. Powstawały wsie sołtysie, np. Trzianka (sołtys zawierał umowę z właścicielem ziemi, następnie werbował osadników) i olęderskie, np. Folsztyn, Nowe Dwory, Herburtowo (umowę z właścicielem ziemi zawierała cała gmina, pierwszymi osadnikami byli Holendrzy osadzani na większych gospodarstwach i na prawach czynszowników, dlatego ich pozycja materialna i społeczna była lepsza od chłopów pańszczyźnianych). Osadnicy polscy z Mazowsza zostali sprowadzeni przez właściciela dóbr wieleńskich księcia Piotra Sapiehę w latach 1768 – 1772 m. in. do Białej pod Wieleniem, Ciszkowa, Drawska, Gulcza, Hamrzyska, Kamiennika, Klempicza, Krucza, Marylina, Mężyka, Miał, Pęckowa, Piłki, Roska i Wrzeszczyny. Ta grupa etniczna została określona mianem Mazurów Wieleńskich. Większość tych osad została w całości zaludniona przybyłymi kolonistami. Nowe wsie zajmowały się w dużej mierze hodowlą owiec, w związku z tym w miastach nastąpił rozwój sukiennictwa (Czarnków, Trzianka, Wieleni i powstały w XVIII w. specjalnie dla sukienników Radolin). W połowie XIX w. została zbudowana linia kolejowa Poznań – Szczecin (1846 – 1848) oraz Berlin – Królewiec, tzw. Ostbahn (1846 – 1873).

Po I rozbiorze Polski w 1772 r. ziemie obecnego powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego zostały przyłączone do Prus. Wówczas rozpoczęła się intensywne kolonizacja niemiecka tych terenów. Po upadku Księstwa Warszawskiego istniejącego w latach 1807 – 1815, w granicach którego znajdowały się również ziemie nadnoteckie, Prusy ponownie objęły we władanie całą Wielkopolskę i wprowadziły nowy podział administracyjny – powiat poznański włączono do Wielkiego Księstwa Poznańskiego, do rejencji bydgoskiej, natomiast powiat wałecki do prowincji Prusy Zachodnie, do rejencji kwidzyńskiej, wiążąc go z Pomorzem. Taki stan rzeczy utrzymał się do końca I wojny światowej, po której na mocy Traktatu Wersalskiego granicę polską poprowadzono na Noteci i Gwdzie, w wyniku czego część obszaru została włączona do Polski (powstał powiat czarnkowski), a część – z Krzyżem, Wieleniem Północnym i Trzcianką pozostała po stronie niemieckiej. Niemcy z resztek dawnej prowincji poznańskiej i części Prus Zachodnich utworzyli prowincję o nazwie Grenzmark Posen – Westpreussen (z siedzibą w Pile). Powstał tu powiat notecki z siedzibą w Trziance (Netzekreis), którego obszar wykrojono z leżących na prawym brzegu Noteci powiatów: wieleńskiego, czarnkowskiego i chodzieskiego.

Uwarunkowania historyczne kształtują krajobraz kulturowy powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego. Miasta Czarków i Wieleni rozwinęły się z warownych grodów pogranicza wielkopolsko – pomorskiego istniejących już w początkach państwa polskiego. Miasto Trzianka wykształciło się z wsi założonej w 1586 r. za sprawą rozwijającego się na szeroką skalę sukiennictwa uwarunkowanego profilem produkcyjnym gospodarstw rolnych. Radolin był miastem założonym specjalnie dla sukienników (potem utracił prawa miejskie). Krzyż jako osada kolejowa powstał w związku z budową Pruskiej Kolei Wschodniej. Osadnictwo olęderskie również odcisnęło piętno na budownictwie wiejskim tych terenów. Natomiast

kanalizacja i przystosowanie rzeki Noteci do spławu towarów do Bałtyku przyczyniły się do budowy stopni wodnych. Krajobraz kulturowy tworzą więc powstałe na przestrzeni wieków układy urbanistyczne i ruralistyczne, katolickie i ewangelickie kościoły i cmentarze, dwory i pałace wraz z założeniami parkowymi, zespoły folwarczne, ratusze stanowiące świadectwo historii miast, szkoły, dworce i stacje kolejowe, zabytki techniki, a także miejska i wiejska zabudowa mieszkalna oraz gospodarcza.

5.2. Zabytki nieruchome

5.2.1. Charakterystyka krajobrazu kulturowego powiatu

Krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze (art. 3 pkt. 14 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). W celu ochrony oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej cytowana wyżej ustawa przewiduje ochronę poprzez wpis do rejestru zabytków cennych kulturowo struktur przestrzennych – układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz krajobrazów kulturowych (art. 6 ust. 1 pkt. 1 lit. a i b).

❖ Obszarowe wpisy do rejestru zabytków

Na terenie powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego znajdują się dwa układy urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków: miasto Czarnków i miasto Wieleni.

- **Czarnków – układ urbanistyczny** wpisany do rejestru zabytków pod numerem A – 719 decyzją z dnia 13.12.1990 r.

Miasto Czarnków zostało lokowane prawdopodobnie pod koniec XIII w. lub za panowania Kazimierza Wielkiego (po 1333 r.) na miejscu osady targowej istniejącej już w XII w., która rozwinęła się przy przeprawie przez Notecę i grodzie funkcjonującym w początkach państwa polskiego jako strategiczny punkt obronny na pograniczu polsko – pomorskim, wzmiankowanym w 1108 r. Gród ten być może został założony już w czasach słowiańskich jako obiekt warowny przy Noteci, która stanowiła granicę międzyplemienną Polan i Pomorzan. Pierwsze wzmianki w źródłach historycznych o mieście lokacyjnym pochodzą z 2 połowy XIV w. Prawdopodobnie od końca XIII w. lub początku XIV w. Czarnków należał do rycerskiego rodu Nałęczów, którzy z czasem przyjęli nazwisko Czarnkowscy i byli właścicielami miasta do połowy XVII w. Następnie należał do Grzymułtowskich, Gembickich, Naramowskich, od 1727 r. do Stanisława Poniatowskiego - kasztelana krakowskiego, ojca ostatniego króla Polski, potem do Swinarskich. Miasto założono u podnóża Góry Krzyżowej. Ośrodkiem historycznego układu urbanistycznego jest prostokątny rynek wydłużony na osi północ – południe równoległe do Noteci, z kościołem w pierzei południowej. Zabudowa rozwinęła się wzdłuż krzyżujących się tu traktów handlowych z Poznania do Wałcza i Szczecina oraz z Wielenia do Ujścia i Nakła. W planie obecnego miasta zachowały się zarysy

przedlokacyjnej osady targowej o układzie owalnicy. Na północny – zachód od rynku, przy drodze do przeprawy przez Noteć zlokalizowana była osada rybacka Kissy (Kisy), potem przekształcona w przedmieście - obecnie ul. Rybaki. W XVII w. w związku z napływem Żydów i Niemców zaczęły rozwijać się przedmieścia: we wschodniej części miasta przedmieście poznańskie z rynkiem zbożowym (obecnie pl. Powstańców Wielkopolskich) i rynkiem końskim, położone między wzgórzami – „Górą Krzyżową” i „Górą Żydowską”, a w południowej części przedmieście wieleńskie (dawne Nowe Miasto, wzmiankowane w 1652 r.), gdzie usytuowany był kościół ewangelicki. W obrębie historycznego układu urbanistycznego znajdują się również zabudowania browaru z 1893 r. zlokalizowane w pobliżu starorzecza Noteci, na zachód od rynku, przypuszczalnie na miejscu zamku Czarnkowskich (zniszczonego po połowie XVII w.) i grodu.

- **Wieleń - układ urbanistyczny** wpisany do rejestru zabytków pod numerem A-671 decyzją z dnia 13.03.1990 r.

Miasto Wieleń ma swoje początki, podobnie jak Czarnków, w obronnym grodzie wczesnopiastowskim zlokalizowanym na pograniczu polsko – pomorskim, położonym przy przeprawie przez Noteć. Miasto powstało po południowej stronie rzeki, na trakcie z Poznania i Wronek do Szczecina, rozwinęło się prawdopodobnie z komory celnej i osady targowej przy grodzie, której kształt zbliżony do owalu odczytać można w dzisiejszym planie. Lokowane przed 1350 r., do początku XVI w. było własnością królewską – ośrodkiem starostwa wieleńskiego, potem prywatną: w XVI w. - Górków, w XVII w. - Czarnkowskich, Kostków, Grudzińskich, Opalińskich, w XVIII w. - Sapiehów. W 1789 r. Joanna Sapieżyna sprzedała dobra wieleńskie rodzinie von Blankensee. W latach 1855 – 1945 majątność należała do rodziny von Schulenburg. Układ przestrzenny Wieleń tworzy główna droga z południa ku północy (obecnie ul. Kościuszki) rozszerzająca się w pobliżu rzeki w wydłużony, prostokątny rynek, po bokach której usytuowane są ulice obwodowe - od zachodu obecna ul. Błonie i od wschodu obecna ul. Nowe Miasto i Szkolna, zbiegające się owalnicowo na południu. W pobliżu rynku, przy głównej ulicy znajduje się kościół katolicki. W 1673 r. Stefan Adam Grudziński założył obok Starego Miasta tzw. Nowe Miasto, do którego sprowadził niemieckich osadników. Nowy zespół otrzymał nieregularny kształt, dostosowany do topografii terenu, z rynkiem składającym się z dwóch placów – prostokątnego i wrzecionowatego, gdzie wzniesiono świątynię ewangelicką. Oprócz wyżej wymienionych elementem tworzącym wpisany do rejestru zabytków układ jest zespół dworsko – parkowy na Ostrowiu, ukształtowany z folwarku prawdopodobnie o metryce XVI - wiecznej.

❖ **Inne elementy krajobrazu kulturowego**

Układy urbanistyczne niewpisane do rejestru zabytków

Oprócz wyżej wymienionych na terenie powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego zachowały się inne historyczne układy urbanistyczne:

- **Trzcianka.** Miasto rozwinięte z osady wiejskiej wzmiankowanej w 1345 r., której właścicielami byli na przestrzeni XIV – XVIII w. kolejno Czarnkowscy, Gembiccy, Naramowscy, Iwańscy, Szembekowie. Osada ta powstała nad rzeczką Trzcianką, prawym dopływem Noteci, przy starym trakcie z Czarnkowa do Człopy, w 2 poł. XVI w. lokowano tu wieś sołtysią, która miała kształt zbliżony do owalnicy. W 1671 r. otrzymała królewski przywilej na jarmarki, w 1679 r. przywilej na założenie cechu sukienników. Rozwój sukiennictwa w końcu XVII w. spowodował napływ osadników. W 1731 r. nastąpiła lokacja miasta na prawie magdeburskim przywilejem króla Augusta II. W XVIII w. Trzcianka stanowiła własność Stanisława Poniatowskiego, Antoniego Lasockiego, Swinarskich, od 1789 r. króla Fryderyka Wilhelma II, od 1813 r. skarbu pruskiego. W okresie międzywojennym była stolicą tzw. powiatu noteckiego. W połowie XIX w. poprowadzono tu linię kolejową z Gdańska i Królewca przez Krzyż do Berlina (tzw. Ostbahn). Rozplanowanie z rynkiem, na którym stał kościół ewangelicki wzniesiony w 1775 r., kościołem katolickim w północnej części, zbudowanym dla wsi już w XVI w. i stojącym w tym samym miejscu co obecny, a także zabudową kształtującą się wzdłuż traktów tranzytowych i dróg lokalnych, jest nieregularne, będące wynikiem stopniowego rozrostu osady i przekształcania się wsi w miasto.
- **Radolin.** Powstał jako miasto lokowane w 1759 r. staraniem właściciela Andrzeja Radolińskiego, dziedzica Białej, założone dla sukienników. W 1857 r. utracił prawa miejskie i do dnia dzisiejszego jest wsią. Głównym elementem założenia przestrzennego jest ulica biegnąca z północy na południe, rozszerzająca się w wydłużony plac – dawny rynek, przy którym stoi kościół.
- **Krzyż Wielkopolski.** Dopiero w 1936 r. otrzymał status prawny miasta. Pierwotnie był osadą założoną na terenie wsi olęderskiej Łokacz. Rozwój i nazwę zawdzięcza węzłowi kolejowemu. W 1848 r. poprowadzono tu linię kolejową Poznań – Szczecin, a w 1851 r. w ramach Królewskiej Pruskiej Kolei Wschodniej linię Berlin – Bydgoszcz, w 1867 r. przedłużoną do Królewca w Prusach Wschodnich. Najstarszą część Krzyża stanowi zespół stacji kolejowej wraz z przyległą do niego osadą kolejową, który jest jednym z najcenniejszych założeń kolejowych w skali regionu i Polski. Zarówno zespół stacji kolejowej, jak i osada kolejowa z budynkami mieszkalnymi oraz gospodarczymi, parkiem, kościołem i szkołą, zachowały oryginalny układ przestrzenny ostatecznie ukształtowany w latach 20 – tych XX w. i niemal wszystkie historyczne elementy kubaturowe. Jest to unikatowe założenie, które ilustruje proces przemian architektonicznych w budownictwie kolejowym od połowy XIX w. po okres międzywojenny oraz postęp techniczny w inżynierii kolejowej.

Układy ruralistyczne

Charakterystycznym i cennym elementem krajobrazu kulturowego powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego jest osadnictwo olęderskie. Pierwotnie olędrzy byli kolonistami z Fryzji i Niderlandów, najczęściej wyznania mennonickiego, którzy w XVI –

XVII wieku zakładali wsie w Prusach Królewskich i Polsce. Posiadali umiejętność gospodarowania na trudnych terenach wymagających melioracji i osuszania lub karczunku lasów. Osadnictwo to wyróżniały uwarunkowania prawne regulujące stosunki z właścicielem ziemi, na której wieś była lokowana oraz stosunki wewnętrzne. Z czasem olędrami nazywano osadników różnej narodowości (głównie Niemców i Polaków), którzy korzystali z praw stosowanych przez kolonistów fryzyjskich i niderlandzkich. Wyróżnikiem osadnictwa olęderskiego jest forma lokacji wsi (umowa z właścicielem ziemi zawierana była nie przez zasadźcę, ale całą gminę), poza tym możliwość dzierżawy gruntów (także wieczystej i dziedzicznej), opłata za użytkowane grunty w formie czynszu oraz samorząd gminny wybierany przez mieszkańców osady, zajmujący się administracją gminy, sądownictwem oraz nadzorowaniem wypełniania powinności względem właściciela.

W ramach prowadzonej przez Czarnkowskich na przełomie XVI i XVII w. akcji kolonizacyjnej terenów nadnoteckich założone zostały wsie olęderskie: Nowe Dwory (ok. 1600 – 1601 r.), Folsztyn (1601 r.), Herburtowo (1618 r.) i Marianowo (ok. 1630 r.). W tym czasie powstała też Kuźnica Żelichowska (wzmiankowana w 1604 r.). XVIII – wieczną metrykę mają osady: Łokacz (1701 r.), Kałudek (1714 r.), Huta Szklana (1716 r.), Wizany (1718 – 1741 r.), Gębiczyn (1735 r.), Kwiejce Nowe (1742 r.).

Wsie olęderskie najczęściej mają układ rzędowy, w którym gospodarstwa umieszczone są pomiędzy rzeką i poprowadzoną równolegle do niej drogą (np. Nowe Dwory, Folsztyn, Marianowo, Herburtowo, Huta Szklana) – tzw. rzędówki bagienne. Występują również osady o układzie rozproszonym, powstałe głównie na karczunkach leśnych (np. Kwiejce Nowe, Gębiczyn).

Poza wyżej wymienionymi na terenie powiatu zachowało się wiele historycznych układów ruralistycznych. Między innymi w gminie Czarnków: Gębice – wieś wzmiankowana w 1381 r., Jędrzejewo – wieś sołtysia założona w 1586 r., Kuźnica Czarnkowska – wymieniona w 1455 r., jej nazwa pochodzi od pieca do wytopu żelaza z rudy darniowej, Romanowo – osada powstała w 1796 r. z inicjatywy Mikołaja Swinarskiego celem zagospodarowania podmokłych terenów nadnoteckich. W gminie Drawsko: Drawsko – miejscowość wzmiankowana w 1298 r., poza tym wsie o metryce XVI – wiecznej: Drawski Młyn, którego nazwa pochodzi od istniejącego tu młyna wodnego, Pęckowo, Chełst, Kwiejce oraz Piłka. W gminie Krzyż Wielkopolski: Przesieki, XVII – wieczny Lubcz, Żelichowo – wieś założona w średniowieczu, wymieniona po raz pierwszy w źródłach historycznych w 1446 r. W gminie Lubasz: Lubasz, Sławno, Krucz, Dębe, Klempicz, Prusinowo, Sławno – wzmiankowane odpowiednio w 1288 r., 1386 r., 1399 r., 1418 r., 1499 r., 1580 r. W gminie Połajewo: Boruszyn – powstały prawdopodobnie w XIV w. i Tarnówko – w XV w. oraz Połajewo – od XV w. do końca XVII w. własność Czarnkowskich. W gminie Trzcianka przede wszystkim wieś Biała, która występuje w źródłach historycznych w 1378 r., do XVIII w. należała do Czarnkowskich, którzy wystawili tu kościół i prawdopodobnie zamek, poza tym Siedlisko założone w 1561 r., Biernatowo w 1611 r, Nowa Wieś w 1618 r. W gminie Wieleń: lokowane jako wsie sołtysie - Dzierżążno Małe (w 1592 r. przez Stanisława Górkę), Dzierżążno Wielkie (1593 r. przez

Piotra Czarnkowskiego), Gieczynek w 1600 r., poza tym Rosko o metryce średniowiecznej, Kocien Wielki założony w 1630 r. oraz Dębogóra wzmiankowana w 1604 r.

Układy przestrzenne wyżej wymienionych wsi to w większości ulicówki, wielodrożnice, owalnice oraz osady śródleśne o nieregularnej zabudowie. Ich historyczną strukturę kształtują budynki mieszkalne i gospodarcze tworzące zagrody, obiekty sakralne, cmentarze, szkoły, a także dwory i pałace z parkami oraz zespoły folwarczne.

Zespoły stopni wodnych

Kolejnym ważnym i cennym elementem krajobrazu kulturowego powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego o znaczeniu ponadlokalnym są stopnie wodne na rzece Noteć. Regulacja Noteci związana była z budową drogi wodnej Wisła – Odra, którą planowano już od połowy XVI w. W XVIII w. opracowano pierwszy projekt kanału Brda – Noteć, który zaczęto realizować w 1772 r. z inicjatywy króla pruskiego Fryderyka II. W latach 1875 – 1879 skanalizowano Brdę, w latach 1878 – 1882 Górną Noteć (istnieje do dzisiaj bez zmian), w latach 1873 – 1882 Dolną Noteć. Korektę regulacji Dolnej Noteci rozpoczęto w 1891 r. Wówczas wyprostowano bieg rzeki i wybudowano część śluz w materiałach trwałych (kamień i cegła). Dalsze usprawnienia drogi wodnej przeprowadzono na początku XX w.

Na terenie powiatu znajduje się 11 zespołów stopni wodnych na rzece Noteć zbudowanych na przełomie XIX i XX wieku. Wszystkie wpisane są do rejestru zabytków.

- stopień wodny „Nowe nr 12” w m. Stobno, Mirosław Ujski i Byszki
- stopień wodny „Walkowice nr 13” w m. Walkowice i Biała
- stopień wodny „Romanowo nr 14” w m. Romanowo Górne i Radolinek
- stopień wodny „Lipica nr 15” w m. Romanowo Dolne i Kuźnica Czarnkowska
- stopień wodny „Pianówka nr 16” w m. Góra i Zofiowo
- stopień wodny „Mikołajewo nr 17” w m. Mikołajewo, Ciszkowo i Jędrzejewo
- stopień wodny „Rosko nr 18” w m. Rosko i Nowe Dwory
- stopień wodny „Wrzeszczyna nr 19” w m. Wrzeszczyna i Nowe Dwory
- stopień wodny „Wieleń nr 20” w m. Wieleń i Wrzeszczyna
- stopień wodny „Drawsko nr 21” w m. Drawsko i Lubcz Wielki
- stopień wodny „Krzyż nr 22” w m. Krzyż Wielkopolski i Drawsko

W skład zespołów wchodzi urządzenia hydrotechniczne: śluza komorowa, jaz, przepławka dla ryb oraz budynki mieszkalne i gospodarcze obsługi śluzy. W niektórych zespołach znajdują się budynki straży granicznej (Romanowo, Pianówka, Wrzeszczyna), dodatkowe budynki administracyjne, a w jednym przypadku schron (Nowe).

Wyżej wymienione zespoły stopni wodnych zachowały pierwotną funkcję, formę i zasadę działania nadane im w okresie budowy. Z uwagi na unikalne wartości historyczne i techniczne stanowią cenny element krajobrazu kulturowego doliny Noteci.

5.2.2. Charakterystyka zabytków nieruchomości na terenie powiatu

Zgodnie z art. 6 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) za zabytki nieruchome uznaje się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki (kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe), cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, a także miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Liczną i ciekawą grupę zabytków nieruchomości stanowią kościoły i kaplice. W ewidencji zabytków znajduje się 57 obiektów, z czego 29 wpisanych jest do rejestru zabytków. Najcenniejsze przykłady architektury sakralnej na terenie powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego to kościoły w Czarnkowie, Lubaszu i Wieleniu.

Kościół parafialny p.w. św. Marii Magdaleny w Czarnkowie został wzniesiony w latach 1580 – 1586 w stylu późnogotyckim na miejscu wcześniejszej świątyni istniejącej przy osadzie grodowej już w XIII w. Zbudowany z fundacji Czarnkowskich, ówczesnych właścicieli miasta, stał się również ich mauzoleum. Jest to budowla murowana z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, korpusem nawowym złożonym z nawy głównej ujętej bardzo wąskimi nawami bocznymi, czworoboczną wieżą oraz kaplicami: Aniołów Stróżów (Czarnkowskich) i Biczowania Pana Jezusa - pochodzącymi z czasów budowy kościoła oraz św. Antoniego – dostawioną w 1757 r. z fundacji Anny i Mikołaja Swinarskich. Świątynię dwukrotnie restaurowano po pożarach w 1709 r. i 1768 r. oraz przebudowywano w XIX w. i w latach 20 - tych XX w. W latach 1852 – 1855 rozebrano górną część wieży i wykonano nowe zwieńczenie w postaci ostrosłupowego hełmu.

Czarnków, kościół parafialny p.w. św. Marii Magdaleny

Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP w Lubaszu został zbudowany w l. 1750 – 1761 jako odpustowy z fundacji Wojciecha Maksymiliana Miaskowskiego herbu Bończa, wojewody kaliskiego, na tzw. Krasnej Górze, w miejscu poprzednich świątyń. Okazała murowana budowla z szeroką nawą, zamkniętym półkoliście prezbiterium, dwiema analogicznymi

kaplicami na planie podkowy oraz wypukłą fasadą zwieńczoną szczytem ujętym spływami wolutowymi oraz flankowaną ukośnie ustawionymi wieżami, została wzniesiona w stylu późnobarokowym. Obecnie pełni funkcję sanktuarium.

Lubasz, kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP – Sanktuarium Królowej Rodzin

Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia MB i św. Michała w Wieleniu został wzniesiony w 1615 r. z fundacji Zofii z Herburtów I v. Kostkowej, II v. Czarnkowskiej na miejscu wcześniejszej świątyni istniejącej co najmniej od XV w. Jest to murowana budowla jednonawowa z węższym prezbiterium zamkniętym półkoliście, do którego przylega zakrystia i kaplica grobowa rodu kolatorki. Bryłę świątyni ujmują przypory. Fasada z wejściem na osi zwieńczona jest trójkątnym szczytem wydzielonym szerokim gzymsem. Elewacje charakteryzują się surową formą pozbawioną dekoracji.

Wielen, kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia MB i św. Michała

Istotną grupę obiektów sakralnych stanowią kościoły drewniane, zbudowane na przestrzeni XVI – XIX stulecia, których na terenie powiatu jest 8. Wszystkie były pierwotnie ewangelickie. Najstarszym z nich jest kościół w Dzierżąźnie Wielkim, gm. Wieleń, wybudowany ok. 1595 r. w konstrukcji słupowo – ramowej (ryglowej) z otynkowanymi fachami i wieżą o konstrukcji słupowej, oszalowaną deskami. Świątynia w Dzierżąźnie Małym, gm. Wieleń, wzniesiona na początku XVII w. i przebudowana w 1746 r., posiada nawę o konstrukcji zrębowej, oszalowaną wieżę o konstrukcji słupowej oraz ryglowe prezbiterium dostawione prawdopodobnie w 1867 r. Metrykę XVIII – wieczną mają kościoły: w Chełście, gm. Drawsko (1765 r.) i Hucie Szklanej, gm. Krzyż Wielkopolski (1774 r.) – na rzucie prostokąta, salowe, bezwieżowe, konstrukcji słupowo – ramowej (ryglowej) z otynkowanym wypełnieniem, w Herburtowie, gm. Wieleń (1782 r.) - prostokątny z trójbocznie zamkniętą częścią prezbiterialną, w Nowych Dworach, gm. Wieleń (1792 r.) – na rzucie prostokątnym z oszalowaną wieżą, oba o zdwojonej konstrukcji ścian: wewnętrznej zrębowej i zewnętrznej ryglowej bez wypełnienia fachów, na której opiera się ciężar dachu. Pozostałe świątynie drewniane to obiekty wybudowane w XIX w. – w Kocieniu Wielkim, gm. Wieleń (1843 r.) i Biernatowie, gm. Trzcianka (1843 r.) – oba konstrukcji ryglowej z wypełnieniem z cegły pełnej palonej i z murowaną wieżą.

Dzierżąźno Wielkie, gm. Wieleń, kościół parafialny p.w. MB Różańcowej

Dzierżąźno Małe, gm. Wieleń, kościół filialny p.w. NSPJ

Chełst, gm. Drawsko, kościół filialny p.w. MB Królowej Polski

Huta Szklana, gm. Krzyż Wlkp., kościół filialny p.w. MB Częstochowskiej

Herbutowo, gm. Wieleń, kościół filialny p.w. MB Siewnej

Nowe Dwory, gm. Wieleń, kościół filialny p.w. Narodzenia św. Jana Chrzciciela

Kocień Wielki, gm. Wieleń, kościół filialny p.w. św. Anny

Biernatowo, gm. Trzcianka, kościół filialny p.w. Wniebowzięcia NMP

Na uwagę zasługują również inne kościoły z terenu powiatu, wyróżniające się wartościami historycznymi i architektonicznymi: kaplica p.w. św. Zofii w Gębicach, kościół parafialny w Połajewie, Białej w gminie Trzcianka, Rosku oraz Trzciance.

Dawna kaplica dworska p.w. św. Zofii, usytuowana w zespole dworsko – parkowym w Gębicach (ob. Zespół Placówek Oświatowych „Nasz Dom”), została wzniesiona w 1785 r. w stylu późnobarokowym z fundacji ówczesnego właściciela majątku – Kazimierza Radolińskiego herbu Jasieńczyk. Jest to budowla murowana, jednonawowa z niewyodrębnionym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium i wieżą na planie kwadratu. W XIX w. nowi właściciele – Paliszewscy dobudowali do kaplicy kryptę.

Formę późnobarokową posiada również kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. św. Michała Archanioła w Połajewie, który został wniesiony w latach 1773 – 1780 z inicjatywy proboszcza Jana Sawickiego. Wieżę zwieńczoną neobarokowym hełmem dostawiono w 1907 r. według projektu Zdzisława Müllera. Jest to budowla murowana z trójnawowym korpusem pseudohalowym oraz węższym, prostokątnym prezbiterium ujętym po bokach zakrystiami. Na terenie przykościelnym znajdują się dwie kaplice wybudowane na początku XX w., założone na planie ośmioboku, jedna bez wyraźnych cech stylowych, druga neobarokowa o elewacjach ozdobionych boniowanymi lizenami i wejściem ujętym dwiema parami pilastrów wspierających trójkątny fronton, nakryta dachem kopulastym z latarnią.

Połajewo, kościół parafialny p.w. św. Michała Archanioła

Kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. Wszystkich Świętych w Białej został zbudowany w latach 1852 – 1853 na miejscu poprzednich: z 1 połowy XVII w., fundacji Czarnkowskich i z 1792 r., z zachowaniem murowanej zakrystii z 1 połowy XVII w. i wieży z 1821 r. Pierwotnie korpus miał konstrukcję szkieletową (ryglową) wypełnioną cegłą, która w latach 70-tych XX w. została rozebrana i zastąpiona murowanymi ścianami.

Kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. św. Stanisława w Rosku zbudowano w latach 1856 – 1858 z kamienia i cegły ceramicznej w stylu neogotyckim. Jest to świątynia jednonawowa z węższym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium, symetrycznie usytuowanymi przybudówkami – zakrystią i kaplicą oraz wieżą zwieńczoną ostrostupowym hełmem, o elewacjach artykułowanych szkarpami, ostrołukowymi otworami okiennymi, fryzem

kostkowym, fryzem arkadkowym, sterczynami i attyką krenelażową. Według źródeł historycznych kościół w Rosku istniał już w XVI w.

Biała, gm. Trzcianka, kościół parafialny p.w. Wszystkich Świętych

Rosko, kościół parafialny p.w. św. Stanisława Biskupa

Interesująca pod względem architektonicznym jest świątynia parafialna p.w. św. Jana Chrzciciela w Trzciance wybudowana w latach 1914 - 1915 w stylu neobarokowym. To murowana budowla trójnawowa, bazylikowa, z łukowo zamkniętym prezbiterium i wieżą usytuowaną po boku fasady, nakrytą kopulastym hełmem z latarnią. Elewacje posiadają dekorację architektoniczną w postaci lizen, pilastrów, opasek okiennych, półkolistych i trójkątnych frontonów oraz spływów wolutowych.

Trzcianka, kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela

Wyróżniającą się grupę kościołów stanowią obiekty murowane powstałe w 2 poł. XIX i na początku XX w., reprezentujące historyczne budownictwo sakralne czerpiące wzory z architektury romańskiej i gotyckiej. Najczęściej są to świątynie poewangelickie, np. w Siedlisku (1907 – 1908 r.), Radolinie (1893 r.), Nowej Wsi (1908 r.), Kępie (2 poł. XIX w.), Gębicach (1869 – 1877 r.), Romanowie Dolnym (1852 r.), Folsztynie (1869 - 1870 r.), Dębogórze (ok. 1910 r.), Zielonowie (1915 r.), Kwiejcach (1909 r.), Połajewie (1859 r.). Wyjątkiem jest kościół katolicki w Piłce. Są to najczęściej budynki murowane z cegły ceramicznej, nietynkowane, z centralnie lub bocznie usytuowaną wieżą, otworami okiennymi zamkniętymi ostrołukowo lub półkoliście i neoromańskim lub neogotyckim detalem architektonicznym. Na tle tym wyróżnia się kościół w Siedlisku, którego wieża zwieńczona jest niebywale wysoką, ostrosłupową iglicą oraz kościół poewangelicki w Połajewie – okazała trójnawowa bazylika z pięciobocznie zamkniętym prezbiterium i częściowo zachowaną drewnianą stolarką okienną i drzwiową z maswerkową dekoracją.

Niekiedy w zabytkowych zespołach kościelnych znajdują się plebanie: np. w Czarnkowie (ok. 1905 r.), Lubasz (poł. XIX w.), Wieleniu (1889 – 1890 r.), Połajewie (1 poł. XIX w.), Rosku (1858 r.), Białej (2 poł. XIX w.), Boruszynie (1912 r.), dawne pastorówki: np. w Romanowie Dolnym (1892 r., ob. szkoła), Kwiejcach (1 ćw. XX w.), Kocieniu Wielkim (pocz. XX w.), Piłce (kaplica połączona z pastorówką, pocz. XX w., ob. budynek mieszkalny i świetlica wiejska, nr adresowy 93), Tarnówku (połączona z kościołem, ok. 1900 r.) oraz dzwonnice: np. w Lubasz (1856 r., murowana), Boruszynie (1 poł. XIX w., murowana), Łomnicy (XIX/XX w., murowana), Przyłękach (ok. 1930 r., drewniana), Białej, gm. Wielen (2 poł. XIX w., drewniana), Herburtowie (pocz. XX w., drewniana), Nowych Dworach (1826 r.,

drewniana). Ponadto w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia MB i św. Michała w Wieleniu znajduje się organistówka (1 poł. XIX w., rozbudowana ok. 1900 r., konstrukcji ryglowej i murowanej, ob. nieużytkowana).

Siedlisko, gm. Trzcianka, kościół parafialny p.w. NSPJ

Radolin, gm. Trzcianka, kościół filialny p.w. MB Nieustającej Pomocy

Nowa Wieś, gm. Trzcianka, kościół filialny p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła

Piłka, gm. Drawsko, kościół parafialny p.w. NMP Wniebowziętej

Jedną z charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego jest duża ilość pałaców i dworów. W ewidencji znajduje się 35 obiektów, z czego 13 wpisanych jest do rejestru zabytków.

Najstarszą rezydencją jest barokowo - klasycystyczny pałac w Wieleniu, zbudowany w latach 1749 – 1750 r. przez Piotra Sapiehę herbu Lis, wojewodę smoleńskiego, na miejscu średniowiecznego zamku obronnego, wzniesionego w XIV w. przez króla Kazimierza Wielkiego, pozostającego w stanie ruiny od XVII w. Autorstwo projektu pałacu przypisywane jest Karolowi Martinowi Frantzowi, nadwornemu architektowi rodziny małżonki Piotra Sapiehy – Joanny Sułkowskiej z Rydzyny. Planowany czworoboczny, czteroskrzydłowy budynek z wewnętrznym dziedzińcem miał nawiązywać do rezydencji rydzyskiej. Budowla nie została nigdy dokończona. Kolejny właściciel Fryderyk von Blankensee, dygnitarz dworu króla pruskiego, który nabył posiadłość w Wieleniu od Joanny Sapieżyny w 1789 r., przeprowadził prace obejmujące rozbiórkę niedokończonych skrzydeł, pozostawiając budowlę zbliżoną w rzucie do litery L, ponadto zmienił kształt dachów – mansardowe na czterospadowe. W 1855 r. dobra znalazły się w posiadaniu rodziny von Schulenburg. Do czasów obecnych zachowało się jedno skrzydło pałacu – założone na rzucie wydłużonego prostokąta, o trójkondygnacyjnej bryle z pseudoryzalitami akcentującymi środkową i boczne partie elewacji frontowej i środkową partię elewacji tylnej oraz dekoracją architektoniczną w postaci boniowanego cokołu, pilastrów z wolutowymi kapitelami ozdobionymi girlandami i rozetami, obramień okiennych, belkowania i trójkątnego frontonu, w którym umieszczony jest kartusz z herbem Schulenburgów.

Drugą rezydencją o barokowej proveniencji jest pałac w Lubaszu wzniesiony w 1756 r. dla Miaskowskich, prawdopodobnie na miejscu wcześniejszego drewnianego dworu, przebudowany przez Szułdrzyńskich w 2 ćw. XIX w. z zastosowaniem form neoklasycystycznych, następnie w 1911 r. Obecnie pałac jest budowlą założoną na rzucie zbliżonym do litery L, parterową, nakrytą dachem naczółkowym, z podcieniem wspartym na toskańskich kolumnach oraz boniowanymi elewacjami.

Wieleń, pałac

Lubasz, pałac

Na ok. 1800 r. datowany jest dworek miejski położony przy ul. Rybaki 28 w Czarnkowie. Był on własnością mieszczańską, został zbudowany przez farbiarza Andrzeja Körnera. W XIX w. dostawiono do niego boczne skrzydło. Zbudowany w stylu klasycystycznym, parterowy, nakryty dachem naczółkowym i dwuspadowym, z wgłębny portykiem w fasadzie ujętym parą kolumn i pilastrów oraz dekoracją sztukatorską nad oknami w formie podwieszonych festonów.

Czarnków, dworek przy ul. Rybaki 28

Poza tym do rezydencji powstałych na przełomie XVIII i XIX w. należy klasycystyczny pałac w Białej (dawna oficyna zamkowa), wzniesiony ok. 1790 r., gruntownie przebudowany w połowie XIX w., dwór w Kruczu z 1 poł. XIX w., dwór w Dębogórze z ok. 1809 r. o tradycjach barokowych. XVIII – wieczną metrykę posiada również dwór w Gębicach, zbudowany dla właściciela majątku Kazimierza Radolińskiego, jednakże na początku XX w. znacznie przebudowany i pozbawiony cech stylowych z czasów powstania oraz rezydencja w Kuźnicy Czarnkowskiej, przebudowana ok. 1840 r. i 1900 r. Najwięcej zachowanych pałaców i dworów pochodzi z przełomu XIX/XX w. i reprezentuje stylistykę historyzującą, np. obiekty w Bzowie (3 ćw. XIX w.), Sławnie (k. XIX w.), Goraju (1910 – 1911).

Dobra Krucz – Goraj był własnością Hochbergów od 3 ćw. XIX w., kiedy to nabył je Hans Heinrich XI Hochberg von Pless, książę Pszczyny, hrabia Rzeszy i baron na Książu. Po jego śmierci majątek w Wielkopolsce odziedziczył w 1907 r. jego syn z drugiego małżeństwa - Wilhelm Bolko Emanuel, który wybudował pałac w Goraju i dwór w pobliskim Gniewomierzu. Dobra śląskie przypadły przyrodniemu bratu Wilhelma Bolka Emanuela – Hansowi Heinrichowi XV Hochberg von Pless. Neorenesansowy pałac w Goraju zaprojektowany przez architekta Bruno Franke, dość wiernie wzorowany na zamku Varenholz w Westfalii, posiada trzy skrzydła różnej długości flankowane trzema masywnymi wieżami zwieńczonymi dwukondygnacyjnymi hełmami i facjaty w dachu o szczytach ujętych splotami wolutowymi. W otoczeniu pałacu znajduje się kompleks obiektów pomocniczych, m. in. budynek administracyjno – mieszkalny, masztalarnia z ujeżdżalnią, remiza, przepompownia oraz dom ogrodnika. Ciekawym obiektem jest również drewniany dwór myśliwski w Gniewomierzu, zbudowany w 1908 r., będący jedynym na terenie północnej Wielkopolski przykładem drewnianego budynku rezydencjonalnego. Obiekt utrzymany w stylu szwajcarskim został wzniesiony w konstrukcji zrębowej oraz szkieletowej z wypełnieniem ceglany i szalunkiem z desek. Jego bryłę urozmaicają ryzality, taras i podcień wsparty na ostrołukowych arkadach, ujmujący główne wejście.

Goraj, gm. Czarnków, pałac

Goraj, gm. Czarnków, budynek mieszkalno-biurowy administracji majątku

Gniewomierz, dwór myśliwski

Bzowo, gm. Lubasz, pałac

Sławno, gm. Lubasz, pałac

Na terenie powiatu znajduje się 46 zespołów folwarcznych i dworsko – folwarcznych, ujętych w ewidencji zabytków, najwięcej w gminie Trzcianka i Czarnków. Na uwagę zasługują również obiekty architektury gospodarczej i przemysłowej: wiatrak koźlak w Dębem (XVIII/XIX w.), spichlerze, m. in. W Ciszowie (k. XVIII w., ryglowy) i Czarnkowie przy ul. Sikorskiego 9 (poł. XIX w., murowano – ryglowy), gorzelnie, m. in. w Hucie (4 ćw. XIX w.), Połajewie (2 poł. XIX w.), Białej, gm. Trzcianka (1809 r., przebudowana w 1894 r.), młyny, m. in. w Kuźnicy Czarnkowskiej (poł. XIX w.), Jędrzejewie, gm. Lubasz (4 ćw. XIX w.), Jędrzejewie, gm. Czarnków (l. 30-te XX w.), Kamienniku (pocz. XX w.), Gulczu (l. 1874 – 1923), Hucie Szklanej (1893 r.), Mężyku (ok. 1901 r.), browar w Czarnkowie (1893 r.), zespół gazowni miejskiej w Czarnkowie (1902 r.) oraz zespoły dworców i stacji kolejowych, m. in. w Krzyżu Wielkopolskim (1851 r., 2 poł. XIX w.), Drawskim Młynie (XIX/XX w.), Wieleniu Północnym (1851 r., 2 poł. XIX w.), Wieleniu Południowym (1896 r.), Trzciance (1852 r., pocz. XX., ok. 1920 r.), Biernatowie (ok. 1900 r.), Siedlisku (ok. 1900 r.), Stobnie (pocz. XX w.), Czarnkowie (1896 r., 1911 r.), Goraju (1913 r.).

Dębe, gm. Lubasz, wiatrak koźlak

Czarnków, browar

Na terenie powiatu zachowały się ratusze: w Czarnkowie (późnoklasycystyczny, z poł. XIX w.), Trzciance (eklektyczny, z 1854 r., rozbudowany na pocz. XX w.) oraz Wieleniu: pierwszy z 3 ćw. XIX w., ob. dom, usytuowany przy dawnym placu rynkowym (ul. Powstańców Wielkopolskich 3), pełniący swoją funkcję do lat 20-tych XX w., drugi - wybudowany w 2 poł. XIX w. jako sąd, pełni funkcję siedziby władz miejskich do dnia dzisiejszego. W grupie zabytkowych obiektów użyteczności publicznej znajdują się również szkoły, budynki pocztowe i sądowe, banki.

Czarnków, ratusz

Czarnków, szkoła katolicka, ob. Muzeum Ziemi Czarnkowskiej i Miejska Biblioteka Publiczna

Najstarsze obiekty mieszkalne na terenie powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego, pochodzące z XVIII w. oraz 1 poł. XIX w., zachowane są bardzo nielicznie. To najczęściej domy drewniane (konstrukcji zrębowej i ryglowej), murowane lub drewniano – murowane, zarówno wąskofrontowe jak i szerokofrontowe. Wymienić tu należy dom w zagrodzie olęderskiej w Gębiczynie, gm. Czarnków, wybudowany w 1747 r. (z cegły glinianej, otynkowany) oraz dom przy ul. Żeromskiego 36a w Trzciance, ob. siedziba Muzeum Ziemi Nadnoteckiej, datowany na 1 połowę XIX w. (murowany, nakryty dachem naczółkowym, o neoklasycystycznym detalu architektonicznym w postaci boniowania na elewacjach i wgłębnym portyku ujętym kolumnami), ponadto domy drewniane lub drewniano – murowane: m. in. w Żelichowie, Marylinie, Kamienniku, Pęcławie, Folsztynie, Nowych Dworach i Miałach. Pozostała zabytkowa zabudowa mieszkalna powstała w większości na przestrzeni 2 poł. XIX w. i 1 poł. XX w. Reprezentują ją najczęściej murowane, jednokondygnacyjne domy kalenicowe (zarówno tynkowane jak i o elewacjach z cegły ceramicznej), nakryte dachami dwuspadowymi lub rzadziej naczółkowymi, z otworami okiennymi i drzwiowymi prostokątnymi lub zamkniętym łukiem odcinkowym, czasem posiadające facjaty. Ceglane elewacje domów zdobią niekiedy wąskie gzymsy nadokienne, fryzy ząbkowe oraz gzymsy wieńczące. Pojawiają się również domy wykonane w całości lub częściowo z gliny (najwięcej w gminie Drawsko i Połajewo). W miastach obok zabudowy jednokondygnacyjnej występują kamienice ze skromnym detalem architektonicznym w postaci gzymsów i opasek okiennych lub bogatszym – utrzymanym w stylistyce eklektyzmu, historyzmu czy secesji. Wyróżniającą się grupę stanowią budynki z dwudziestolecia międzywojennego, noszące cechy architektury modernistycznej, których najwięcej spotkać można w Wieleniu (w jego części północnej), Trzciance i Krzyżu Wielkopolskim.

Trzcianka, dom przy ul. Żeromskiego 36a, ob. Muzeum Ziemi Nadnoteckiej

Dużą grupę zabytków nieruchomości stanowią również cmentarze. Na terenie powiatu zewidencjonowanych jest ok. 230 cmentarzy, w tym ok. 165 cmentarzy ewangelickich, ok. 50 katolickich, 6 żydowskich (dwa w Czarnkowie: przy ul. Podgórznej – założony na przełomie XVI/XVII w. i przy ul. Poznańskiej - 1812 r., w Lubaszu - XVII w., w Połajewie przy ul. Winiary – XVIII w., w Trzciance przy ul. Parkowej – 1 poł. XIX w., w Wieleniu przy ul. Jaryńskiej – XIX w., niezachowany – teren zabudowany), 5 rodowych (Gębice, gm. Czarnków

– z grobowcem rodziny Paliszewskich, XIX/XX w., Goraj Zamek – z nagrobkiem Wilhelma Emanuela von Hochberg, zm. w 1934 r., Kuźnica Czarnkowska - XIX w., Wielen – rodziny von Blankensee i von Schulenburg, XVIII/XIX w., Wielen – rodziny Beheim–Schwarzbach), 1 epidemiczny (w Śmieszkwie, gm. Czarnków – z pocz. XX w.); 38 z ww. cmentarzy znajduje się w rejestrze zabytków.

Na terenie powiatu znajdują się również parki zlokalizowane głównie przy pałacach i dworach. Zachowało się 30 założeń parkowych, z czego 24 wpisane są do rejestru zabytków. Najstarsze pochodzą z XVIII w. (Gębice, Sarbia, Drawsko, Lubasz, Połajewo, Trzcianka, Potrzebowie, Wielen - w zespole dworskim na Ostrowiu, Wielen – w zespole pałacowym). Największą grupę stanowią założenia o metryce XIX – wiecznej. Wyjątkiem na tym tle jest park założony pod koniec XIX w. przy dawnym Starostwie (ob. Domu Pomocy Społecznej) w Wieleniu.

5.2.3. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków – wykaz

lp.	miejsowość	obiekt	datowanie	nr rejestru zabytków i data wpisu
MIASTO CZARNKÓW				
1	Czarnków	historyczny układ urbanistyczny	XIV – 1 poł. XX w.	A – 719 decyzja z dnia 13.12.1990 r.
2	Czarnków	kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. św. Marii Magdaleny	I. 1580 – 1586, XVII w., poł.XVIII w.	824/Wlkp/A decyzja z dnia 04.03.1931 r. i 24.11.2010 r.
3	Czarnków	cmentarz przykościelny rzymskokatolicki	XVI w.	824/Wlkp/A decyzja z dnia 24.11.2010 r.
4	Czarnków	cmentarz żydowski ul. Poznańska	XIX w.	A-754 decyzja z dnia 07.06.1994 r.
5	Czarnków	ratusz pl. Wolności 6	poł. XIX w	A – 1461 decyzja z dnia 03.04.1973 r.
6	Czarnków	dworek ul. Rybaki 28	ok. 1800 r.	A – 429 decyzja z dnia 29.11.1968 r.
7	Czarnków	dom ul. Łąkowa 7	1813 r.	A – 1494 decyzja z dnia 03.12.1973 r.

8	Czarnków	kamienica pl. Wolności 9	ok. 1840 r.	A – 1542 decyzja z dnia 03.07.1974 r.
9	Czarnków	kamienica p. Wolności 14	1908 r.	A – 1549 decyzja z dnia 18.07.1974 r.
10	Czarnków	szkoła katolicka, ob. Muzeum Ziemi Czarnkowskiej i Miejska Biblioteka Publiczna	1892 r.	1082/Wlkp/A decyzja z dnia 31.10.2019 r.
GMINA CZARNKÓW				
1	Brzeźno	park dworski	pocz. XIX w.	A – 406 decyzja z dnia 27.11.1979 r.
2	Ciszkowo	park	poł. XIX w.	A – 1520 decyzja z dnia 31.05.1974 r.
3	Ciszkowo	spichlerz	k. XVIII w.	A – 192 decyzja z dnia 22.08.1968 r.
4	Gajewo	cmentarz ewangelicki	XIX w.	A – 702 decyzja z dnia 24.05.1990 r.
5	Gębice	dwór w zespole dworsko - parkowym	2 poł. XVIII w., 1908 r.	A – 427 decyzja z dnia 29.12.1968 r.
6	Gębice	piwnice po starym dworze w zespole dworsko - parkowym	XVII w. (?)	A – 427 decyzja z dnia 29.11.1968 r.
7	Gębice	park w zespole dworsko - parkowym	XVIII w.	A – 427 decyzja z dnia 29.11.1968 r. A – 424 decyzja z dnia 12.03.1982 r.
8	Gębice	kaplica dworska p.w. św. Zofii w zespole dworsko - parkowym	1785 r.	1079/Wlkp/A decyzja z dnia 09.08.2019 r.
9	Gębiczyn	zagroda olęderska, Gębiczyn 26:	poł. XVIII w.	A – 790 decyzja z dnia 09.05.1997 r.
10	Goraj - Zamek	pałac w zespole pałacowym	I. 1908 - 1912	148/Wlkp/A decyzja z dnia 30.01.1978 r. 03.11.2003 r.

11	Goraj - Zamek	budynek administracyjno – mieszkalny zarządu dóbr w zespole pałacowo – parkowym	I. 1910 - 1912	148/Wlkp/A decyzja z dnia 30.01.1978 r. 03.11.2003 r.
12	Goraj - Zamek	budynek gospodarczy przy budynku administracyjno – mieszkalnym zarządu dóbr w zespole pałacowo - parkowym	I. 1910 - 1912	148/Wlkp/A decyzja z dnia 30.01.1978 r. 03.11.2003 r.
13	Goraj - Zamek	masztalarnia z ujeżdżalnią w zespole pałacowo - parkowym	ok. 1910 r.	148/Wlkp/A decyzja z dnia 30.01.1978 r. 03.11.2003 r.
14	Goraj - Zamek	remiza w zespole pałacowo - parkowym	ok. 1910 r.	148/Wlkp/A decyzja z dnia 30.01.1978 r. 03.11.2003 r.
15	Goraj - Zamek	suszarnia drewna w zespole pałacowo - parkowym	ok. 1910 r.	148/Wlkp/A decyzja z dnia 30.01.1978 r. 03.11.2003 r.
16	Goraj - Zamek	dom ogrodnika w zespole pałacowo - parkowym	I. 1910 – 1912	148/Wlkp/A decyzja z dnia 30.01.1978 r. 03.11.2003 r.
17	Goraj - Zamek	przepompownia w zespole pałacowo - parkowym	ok. 1910 r.	148/Wlkp/A decyzja z dnia 30.01.1978 r. 03.11.2003 r.
18	Goraj - Zamek	budynek inwentarski (przeniesiony z Gniewomierza) w zespole pałacowo – parkowym	pocz. XX w.	148/Wlkp/A decyzja z dnia 30.01.1978 r. 03.11.2003 r.
19	Goraj - Zamek	park w zespole pałacowo - parkowym	2 poł. XIX w.	A – 425 decyzja z dnia 12.03.1982 r.
20	Góra	zespół stopnia wodnego „Pianówka nr 16” na rzece Noteć: - urządzenia hydrotechniczne (śluz, jaz, przepławka dla ryb); - budynek straży granicznej	1913 r.	532/Wlkp/A decyzja z dnia 08.08.2007 r.
21	Kuźnica Czarnkowska	pałac w zespole pałacowo - parkowym	I. 1820 - 1830	A – 1260 decyzja z dnia 15.01.1971 r.

22	Kuźnica Czarnkowska	oficyna w zespole pałacowo - parkowym	1840 r.	A – 480 decyzja z dnia 15.12.1983 r.
23	Kuźnica Czarnkowska	park w zespole pałacowo - parkowym	XVIII – XIX w., XX w.	A – 402 decyzja z dnia 07.05.1981 r.
24	Mikołajewo	zespół stopnia wodnego „Mikołajewo nr 17” na rzece Noteć: - urządzenia hydrotechniczne (śluza, jaz, przepławka dla ryb); - budynek mieszkalno - gospodarczy; - budynek administracyjno - gospodarczy	1913 r.	618/Wlkp/A decyzja z dnia 06.02.2008 r.
25	Romanowo Dolne	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. św. Michała Archanioła	1852 r.	725/Wlkp/A decyzja z dnia 02.12.2008 r.
26	Romanowo Dolne	cmentarz przykościelny ewangelicki	poł. XIX w.	725/Wlkp/A decyzja z dnia 02.12.2008 r.
27	Romanowo Dolne	zespół stopnia wodnego „Lipica nr 15” na rzece Noteć: - urządzenia hydrotechniczne (śluza, jaz, przepławka dla ryb); - dom śluzowego z budynkiem gospodarczym; - budynek mieszkalno – gospodarczy	1896 r. 1912 – 1913 r.	617/Wlkp/A decyzja z dnia 06.02.2008 r.
28	Romanowo Górne	zespół stopnia wodnego „Romanowo nr 14” na rzece Noteć: - urządzenia hydrotechniczne (śluza, jaz, przepławka dla ryb); - dom śluzowego z budynkiem gospodarczym; - budynek straży granicznej z budynkiem gospodarczym	1913 r.	533/Wlkp/A decyzja z dnia 10.08.2007 r.
29	Sarbia	park dworski	2 poł. XVIII w.	A – 469 decyzja z dnia 18.10.1983 r.
30	Walkowice	zespół stopnia wodnego „Walkowice nr 13” na rzece Noteć: - urządzenia hydrotechniczne (śluza, jaz, przepławka dla ryb);	1912 – 1913 r.	620/Wlkp/A decyzja z dnia 07.02.2008 r.

		- dom służowego z budynkiem gospodarczym; - budynek straży granicznej z budynkiem gospodarczym		
GMINA DRAWSKO				
1	Chełst	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. MB Królowej Polski	1765 r.	686/Wlkp/A decyzja z dnia 04.07.2008 r.
2	Chełst	cmentarz przykościelny ewangelicki	2 poł. XVIII w.	686/Wlkp/A decyzja z dnia 04.07.2008 r.
3	Chełst	cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	685/Wlkp/A decyzja z dnia 26.06.2008 r.
4	Drawsko	park dworski	1 poł. XVIII w.	A – 499 decyzja z dnia 27.01.1984 r.
5	Drawsko	zespół stopnia wodnego „Drawsko nr 21” na rzece Noteć: - urządzenia hydrotechniczne (śluza, jaz, przepławka dla ryb); - dom służowego z budynkiem gospodarczym; - budynek administracyjny; - budynek techniczno – magazynowy	1898 r.	587/Wlkp/A decyzja z dnia 15.01.2008 r.
6	Kawczyn	cmentarz ewangelicki	XIX w.	A – 631 decyzja z dnia 29.09.1989 r.
7	Kwiejce Stare	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. Niepokalanego Serca Maryi z Fatimy wraz z terenem przykościelnym	1909 r.	557/Wlkp/A decyzja z dnia 19.11.2007 r.
8	Piłka	kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. NMP Wniebowziętej	1869 r., 1906 r.	197/Wlkp/A decyzja z dnia 27.07.2004 r.
9	Piłka	cmentarz przykościelny rzymskokatolicki	2 poł. XIX w.	197/Wlkp/A decyzja z dnia 27.07.2004 r.

GMINA KRZYŻ WIELKOPOLSKI				
1	Blekoty	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	A – 639 decyzja z dnia 16.10.1989 r.
2	Brzegi	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	A - 645 decyzja z dnia 06.01.1990 r.
3	Huta Szklana	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. MB Częstochowskiej	1774 r.	A – 1602 decyzja z dnia 11.09.1974 r.
4	Huta Szklana	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	A - 649 decyzja z dnia 06.01.1990 r.
5	Krzyż Wielkopolski	zespół stopnia wodnego „Krzyż nr 22” na rzece Noteć: - urządzenia hydrotechniczne (śluza, jaz, przepławka dla ryb) - dom śluzowego z budynkiem gospodarczym	1913 r. 1918 r.	586/Wlkp/A decyzja z dnia 15.01.2008 r.
6	Kuźnica Żelichowska	cmentarz ewangelicki, ob. rzymskokatolicki	pocz. XX w.	A - 643 decyzja z dnia 06.10.1989 r.
7	Kuźnica Żelichowska	cmentarz przykościelny ewangelicki, ob. rzymskokatolicki	2 poł. XIX w.	A - 644 decyzja z dnia 06.10.1989 r.
8	Lubcz Mały	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	A – 646 decyzja z dnia 06.01.1990 r.
9	Łokacz Wielki	cmentarz ewangelicki	k. XIX w.	A – 640 decyzja z dnia 16.10.1989 r.
10	Pustkowie	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	A – 641 decyzja z dnia 16.10.1989 r.
11	Rzeczyn	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	A – 642 decyzja z dnia 16.10.1989 r.
12	Wizany	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	A – 650 decyzja z dnia 06.01.1990 r.
13	Żelichowo	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	A – 647 decyzja z dnia 06.01.1990 r.

GMINA LUBASZ				
1	Bzowo	pałac w zespole pałacowo – parkowym	3 ćw. XIX w.	A – 1380 decyzja z dnia 23.02.1973 r.
2	Bzowo	park w zespole pałacowo – parkowym	2 poł. XIX w.	A – 410 decyzja z dnia 12.03.1982 r.
3	Dębe	park dworski	2 poł. XIX w.	A – 411 decyzja z dnia 12.03.1982 r.
4	Dębe	wiatrak koźlak	XVIII/XIX w.	318/18 decyzja z dnia 23.09.1977 r.
5	Klempicz	cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	A – 706 decyzja z dnia 13.06.1990 r.
6	Krucz	dwór w zespole dworsko – folwarcznym	ok. 1830 r.	7/Wlkp/A decyzja z dnia 21.05.1999r.
7	Krucz	park w zespole dworsko – parkowym	1 poł. XIX w.	7/Wlkp/A decyzja z dnia 21.05.1999 r.
8	Lubasz	kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. Narodzenia NMP	I. 1750 – 1761	1093/Wlkp/A decyzja z dnia 16.01.1953 r.
9	Lubasz	dzwonnica	1856 r.	1092/Wlkp/A decyzja z dnia 17.06.2020
10	Lubasz	plebania	1 poł. XIX w.	1095/Wlk/A decyzja z dnia 29.11.1968 r.
11	Lubasz	cmentarz katolicki przykościelny	1761 r.	1094/Wlkp/A decyzja z dnia 13.06.1990 r.
12	Lubasz	cmentarz żydowski	XVII w.	A – 673 decyzja z dnia 10.04.1990 r.
13	Lubasz	pałac w zespole pałacowo – parkowym	1756 r., k. XVIII w., 1 poł. XIX w., 1911 r.	1-4/4/52 decyzja z dnia 31.01.1952 r.

14	Lubasz	oficyna w zespole pałacowo – parkowym	ok. 1835 r., XX w.	6/A decyzja z dnia 30.10.1964 r.
15	Lubasz	park w zespole pałacowo – parkowym	XVIII w., 1 poł. XIX w.	6/A decyzja z dnia 30.10.1964 r.
16	Sławno	pałac w zespole pałacowo – parkowym	k. XIX w.	A – 1522 decyzja z dnia 31.05.1974 r.
17	Sławno	park w zespole dworsko – parkowym	1 ćw. XIX w.	A – 422 decyzja z dnia 28.11.1968 r.
18	Stajkowo	park dworski	2 poł. XIX w.	A – 463 decyzja z dnia 12.10.1983 r.
GMINA POŁAJEWO				
1	Boruszyn	kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. św. Andrzeja	1822 r., 1850 r.	A - 425 decyzja z dnia 29.11.1968 r.
2	Boruszyn	dzwonnica w zespole kościoła rzymskokatolickiego parafialnego p.w. św. Andrzeja	1850 r.	A - 425 decyzja z dnia 29.11.1968 r.
3	Połajewo	kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. św. Michała Archanioła	I. 1773 – 1780, 1907 r.	A – 423 decyzja z dnia 28.11.1968 r.
4	Połajewo	kaplica na cmentarzu przykościelnym w zespole kościoła rzymskokatolickiego parafialnego p.w. św. Michała Archanioła	1906 r.	A – 486 decyzja z dnia 15.12.1983 r.
5	Połajewo	kaplica na cmentarzu przykościelnym w zespole kościoła rzymskokatolickiego parafialnego p.w. św. Michała Archanioła	1900 r.	A – 487 decyzja z dnia 15.12.1983 r.
6	Połajewo	plebania w zespole kościoła rzymskokatolickiego parafialnego p.w. św. Michała Archanioła	1 poł. XIX w., 1868 r.	A – 423 decyzja z dnia 28.11.1968 r.
7	Połajewo	kościół poewangelicki, ob. nieużytkowany	ok. 1860 r.	A – 484 decyzja z dnia 13.12.1983 r.

8	Połajewo	park	pocz. XVIII w.	A – 380 decyzja z dnia 27.11.1979 r.
9	Tarnówko	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. MB Szkaplerznej	1908 r.	A – 759 decyzja z dnia 28.07.1994 r.
GMINA TRZCIANKA				
1	Biała	kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. Wszystkich Świętych	I. 1852 – 1853, 1 poł. XVII w., 1821 r.	A - 785 decyzja z dnia 01.12.1969 r.
2	Biała	pałac (d. oficyna zamkowa) w zespole pałacowo - parkowym	ok. 1790 r., poł. XIX w.,	A – 324 decyzja z dnia 21.10.1968 r.
3	Biała	oficyna w zespole pałacowo - parkowym	1929 r.	A – 324 decyzja z dnia 21.10.1968 r.
4	Biała	park w zespole pałacowo - parkowym	XIX w.	A - 422 decyzja z dnia 12.03.1982 r.
5	Biernatowo	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. Wniebowzięcia NMP wraz z terenem przykościelnym	1843 r.	484/Wlkp/A decyzja z dnia 04.04.2007 r.
6	Dłużewo	park dworski	1 poł. XIX w.	A - 550 decyzja z dnia 26.10.1987 r.
7	Kępa	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. Świętej Rodziny wraz z terenem przykościelnym	2 poł. XIX w.	425/Wlkp/A decyzja z dnia 18.10.2006 r.
8	Leśny Dworek	cmentarz ewangelicki	1 poł. XIX w.	A - 736 decyzja z dnia 25.11.1992 r.
9	Łomnica	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. MB Królowej Polski wraz z terenem przykościelnym	1837 r.	424/Wlkp/A decyzja z dnia 18.10.2006 r.
10	Łomnica	cmentarz ewangelicki przykościelny	poł. XIX w.	424/Wlkp/A decyzja z dnia 18.10.2006 r.

11	Niekursko	park dworski	1 poł. XIX w.	A - 467 decyzja z dnia 17.10.1983 r.
12	Nowa Wieś	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła	I. 1906 - 1908	1142/Wlkp/A decyzja z dnia 29.06.2022 r.
13	Przyłęg	cmentarz ewangelicki	poł. XIX w.	A – 734 decyzja z dnia 24.11.1992 r.
14	Radolin	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. MB Nieustającej Pomocy	1893 r., 1900 r.	1062/Wlkp/A decyzja z dnia 22.08.2018 r.
15	Rychlik	cmentarz ewangelicki, ob. katolicki	2 poł. XIX w.	A - 735 decyzja z dnia 24.11.1992 r.
16	Rychlik	park dworski	poł. XVIII w.	A – 504 decyzja z dnia 29.05.1984 r.
17	Siedlisko	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa	I. 1907 - 1908	988/Wlkp/A decyzja z dnia 31.05.2016 r.
18	Siedlisko	cmentarz ewangelicki przykościelny	XVII w.	988/Wlkp/A decyzją z dnia 31.05.2016 r.
19	Stobno	zespół stopnia wodnego „Nowe nr12” na rzece Noteć: - urządzenia hydrotechniczne (śluza, jaz, przepławka dla ryb); - dom; - budynek mieszkalno – gospodarczy; - schron bojowy	1896 r., k. XIX w., 1938 r.	619/Wlkp/A decyzja z dnia 06.02.2008 r.
20	Trzcianka	kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela	I. 1914 - 1915	A–524 decyzja z dnia 29.06.1985 r.
21	Trzcianka	park pałacowy	XVIII/XIX w.	A– 532 decyzja z dnia 24.02.1986 r.
22	Trzcianka	dom, ul. Żeromskiego 36a	1 poł. XIX w.	A – 788 decyzja z dnia 01.12.1969 r.

GMINA WIELEŃ				
1	Biała	cmentarz katolicki	XIX w.	A - 667 decyzja z dnia 10.01.1990 r.
2	Dębogóra	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. MB Wspomożenia Wiernych wraz z terenem przykościelnym	ok. 1910 r.	152/Wlkp/A decyzja z dnia 29.12.2003 r.
3	Dębogóra	dwór w zespole dworsko - parkowym	ok. 1809 r.	A - 762 decyzja z dnia 22.03.1995 r.
4	Dębogóra	park w zespole dworsko - parkowym	1 poł. XIX w.	A - 564 decyzja z dnia 26.10.1987 r.
5	Dzierżążno Małe	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. NSPJ	pocz. XVII w., 1746 r., 1900 r.	A - 789 decyzja z dnia 01.12.1969 r.
6	Dzierżążno Wielkie	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki parafialny p.w. MB Różańcowej	ok. 1595 r.	A - 810 decyzja z dnia 26.01.1970 r.
7	Gniewomierz	dwór	1908 r.	A - 546 decyzja z dnia 04.07.1987 r.
8	Herbertowo	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. MB Siewnej	1782 r.	A - 1546 decyzja z dnia 04.07.1974 r.
9	Kocień Wielki	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. św. Anny	1843 r.	A - 786 decyzja z dnia 01.12.1969 r.
10	Kocień Wielki	cmentarz ewangelicki	XIX w.	A - 668 decyzja z dnia 10.01.1990 r.
11	Kuźniczka	cmentarz rodziny młynarzy	XIX/XX w.	A - 669 decyzja z dnia 10.01.1990 r.
12	Nowe Dwory	kościół ewangelicki, ob. rzymskokatolicki filialny p.w. św. Jana Chrzciciela	1792 r.	A - 803 decyzja z dnia 12.12.1969 r.

13	Nowe Dwory	dzwonnica w zespole kościoła ewangelickiego, ob. rzymskokatolickiego filialnego p.w. św. Jana Chrzciciela	1826 r.	A - 803 decyzja z dnia 12.12.1969 r.
14	Nowe Dwory	cmentarz ewangelicki, ob. katolicki w zespole kościoła ewangelickiego, ob. rzymskokatolickiego filialnego p.w. św. Jana Chrzciciela	XVIII w.	A - 661 decyzja z dnia 10.01.1990 r.
15	Potrzebowice	park pałacowy	1 poł. XVIII w.	A - 533 decyzja z dnia 24.02.1986 r.
16	Rosko	cmentarz katolicki przykościelny	poł. XIX w.	A-666 decyzja z dnia 10.01.1990 r.
17	Rosko	zespół stopnia wodnego „Rosko nr 18” na rzece Noteć: - urządzenia hydrotechniczne (śluza, jaz, przepławka); - dom śluzowego z budynkiem gospodarczym; - budynek mieszkalno – gospodarczy	1898 r.	590/Wlkp/A decyzja z dnia 15.01.2008 r.
18	Wieleń	układ urbanistyczny	XV – 1 poł. XX w.	A – 671 decyzja z dnia 13.03.1990 r.
19	Wieleń	kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. Wniebowzięcia MB i św. Michała	1615 r.	859/Wlkp/A decyzja z dnia 04.03.1931 r., 20.01.1953 r., 08.03.2012 r.
20	Wieleń	cmentarz katolicki przykościelny w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia MB i św. Michała	pocz. XVII w.	859/Wlkp/A decyzja z dnia 08.03.2012
21	Wieleń	organistówka w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia MB i św. Michała ul. Kasprzaka 15	I. 1820 - 1850	859/Wlkp/A decyzja z dnia 08.03.2012 r.
22	Wieleń	Starostwo, ob. Dom Pomocy Społecznej ul. Chopina 9 wraz z otaczającym parkiem	1895 r.	45/Wlkp/A decyzja z dnia 09.01.2001 r.

23	Wieleń	dwór w zespole dworsko – parkowym ul. Staszica 2	XVIII w., ok. 1850 r.	A – 1550 decyzja z dnia 18.07.1974 r.
24	Wieleń	park w zespole dworsko – parkowym	k. XVIII w.	A – 1550 decyzja z dnia 18.07.1974 r.
25	Wieleń	cmentarz rodowy rodziny Schwarzbach w zespole dworsko - parkowym ul. Czarnkowska	XIX w.	A – 663 decyzja z dnia 10.01.1990 r.
26	Wieleń	pałac w zespole pałacowo - parkowym	l. 1749 - 1750	A – 5 decyzja z dnia 04.05.1964 r.
27	Wieleń	park w zespole pałacowo - parkowym	poł. XVIII w.	A – 5 decyzja z dnia 04.05.1964 r.
28	Wieleń	cmentarz rodowy rodziny von Blankensee i von Schulenburg w zespole pałacowo - parkowym	XVIII/XIX w.	A – 665 decyzja z dnia 10.01.1990 r.
29	Wieleń	cmentarz katolicki ul. Drawska	2 poł. XIX w.	A – 662 decyzja z dnia 10.01.1990 r.
30	Wieleń	cmentarz ewangelicki ul. Dworcowa	XIX w.	A – 595 decyzja z dnia 13.03.1989 r.
31	Wieleń	cmentarz ewangelicki	XIX w.	A – 664 decyzja z dnia 10.01.1990 r.
32	Wieleń	zespół stopnia wodnego „Wieleń nr 20” na rzece Noteć: - urządzenia hydrotechniczne (śluza, jaz, przepławka dla ryb)	1913 r.	621/Wlkp/A decyzja z dnia 07.08.2008 r.
33	Wrzeszczyna	zespół stopnia wodnego „Wrzeszczyna nr 19” na rzece Noteć: - urządzenia hydrotechniczne (śluza, jaz, przepławka dla ryb); - budynek mieszkalno – gospodarczy; - budynek straży granicznej z budynkiem gospodarczym	1913 r.	598/Wlkp/A decyzja z dnia 15.01.2008 r.

Prace prowadzone przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków – budynkach, cmentarzach, założeniach parkowych oraz na obszarach historycznych układów urbanistycznych - wymagają uzyskania pozwolenia Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

5.3. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome znajdujące się na terenie powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego stanowią przede wszystkim wyposażenie kościołów. Wyjątkiem jest zespół witraży w budynku Starostwa Powiatowego w Czarnkowie, wystrój pałacu w Goraju oraz wystrój kamienicy w Wieleniu. Stosunkowo dużą grupę zabytków ruchomych tworzą obiekty o metryce XVII i XVIII – wiecznej, reprezentujące różne fazy stylowe baroku, a także poprzedzający barok późny renesans i następujące po nim rokoko. Występują również przykłady reprezentujące sztukę XVI – wieczną. Liczną grupę stanowią obiekty XIX i XX – wieczne, eklektyczne lub historyzujące - utrzymane w stylistyce neogotyckiej, neorenesansowej, neobarokowej i neorokokowej.

Najcenniejsze wyposażenie posiada kościół parafialny p.w. św. Marii Magdaleny w Czarnkowie, kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia MB i św. Michała w Wieleniu oraz kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP w Lubaszcu. Na tle zachowanego na terenie powiatu zasobu zabytków ruchomych wyróżnia się również bogate i różnorodne wyposażenie kościoła parafialnego p.w. Wszystkich Świętych w Białej, gm. Wielen, kościoła parafialnego p.w. św. Michała Archanioła w Połajewie z uwagi na znajdujący się w nim renesansowy tryptyk oraz kościoła parafialnego p.w. św. Jana Chrzciciela w Trzciance.

Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

1. **Czarnków** - zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Marii Magdaleny, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 728 – 777 B decyzją z dnia 05.05.1983 r. oraz pod numerem II-2/4/51 i II-2/10/51 orzeczeniami z dnia 21.07.1951 r.

Do ww. zespołu należy barokowo – rokokowe wyposażenie obejmujące ołtarz główny z neorenesansowym obrazem św. Marii Magdaleny, pięć ołtarzy bocznych, częściowo z XVII – wiecznymi obrazami: „Matka Boska z Dzieciątkiem” w srebrnej sukience w typie Matki Boskiej Śnieżnej, „Chrystus u słupa” oraz „Arbor Virgilis” i „Anioł Stróż” – oba przypisywane warsztatowi Hermana Hana, ambonę, chrzcielnicę, portale do zakrystii i skarbcza, stalle, szafki zegarowe, lawaterz i dwie komody w zakrystii, ławę kolatorską, konfesjonały, belkę tęczową z rzeźbami. Do rejestru zabytków wpisane są również obiekty o starszej metryce: m. in. cynowy sarkofag Adama Sędziwoja Czarnkowskiego z ok. 1628 r., marmurowo – alabastrowy nagrobek piętrowy Macieja Czarnkowskiego i jego żony Katarzyny z Opalińskich datowany na l. 1570 – 1580, renesansowa płyta epitafijna odlana w 1602 r., fundowana przez Stanisława Sędziwoja Czarnkowskiego dla

uczczenia pamięci przodków, dwie XVII-wieczne kraty do kaplic z wyciętymi w metalowej blasze i polichromowanymi panopliami w zwieńczeniu, dawny chór muzyczny o bogatej dekoracji rzeźbiarskiej i snycerskiej z 1 poł. XVII w. wizerunki apostołów na balustradzie chóru muzycznego, ponadto renesansowe kute z żelaza drzwi do skarbcza z 1578 r.

2. **Czarnków** - zespół wyposażenia w Starostwie Powiatowym, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 39/Wlkp/B decyzją z dnia 06.09.2002 r.

W skład ww. wystroju i wyposażenia wchodzi obiekty powstałe w latach 1910 – 1920: dwie latarnie przyścienne umieszczone w elewacji frontowej przy głównym wejściu oraz zespół witraży obejmujący dwa witraże figuralne w sali posiedzeń oraz sześć witraży o motywach zoomorficznych i roślinnych na klatce schodowej.

3. **Goraj**, gm. Czarnków - zespół wyposażenia pałacu, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 419 – 437 B decyzją z dnia 10.01.1979 r.

Do zespołu należą zabytki utrzymane w stylistyce neobarokowej i neorokokowej, powstałe w czasie budowy pałacu (ok. 1908 – 1912), częściowo również XIX – wieczne, przypuszczalnie przeniesione z zamku w Książu: boazerie i supraporty z obrazami o tematyce rodzajowej w dawnej sali balowej, sztukaterie w salonie, marmurowe kominki, lustro, świeczniki wiszące oraz dwie neoklasycystyczne rzeźby amorków z 1869 r., wykonane przez włoskiego rzeźbiarza Pietro Tenerani, prawdopodobnie подарowane Hansowi Heinrichowi XI von Hochberg przez króla włoskiego Umberto I.

4. **Romanowo Dolne**, gm. Czarnków – zespół wyposażenia kościoła filialnego p.w. św. Michała Archanioła, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 581/Wlkp/B decyzją z dnia 14.07.2021 r.

W skład wyposażenia wchodzi trzy witraże figuralne z początku XX w., wykonane w pracowni Richarda Schleina w Żytawie, obraz „Chrystus” z 1853 r. pochodzący z pierwotnego ołtarza ewangelickiego, eklektyczna chrzcielnica, neogotycki krzyż ołtarzowy oraz dzwon.

5. **Piłka**, gm. Drawsko - zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 1040 – 1045 B decyzją z dnia 07.12.1983 r. – późnoklasycystyczny ołtarz z 1869 r. z obrazem z 1870 r. autorstwa Paula Stankiewicza, ołtarz boczny z obrazem tego samego malarza, przedstawiający św. Antoniego, barokowe krucyfiksy, dzwon z 1758 r. ufundowany przez Piotra Sapiechę, pochodzący z nieistniejącego kościoła drewnianego, odlany w szczecińskiej ludwisarni Jana Henryka Scheel.

6. **Lubasz** - zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. Narodzenia NMP, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 1327– 1371 B decyzją z dnia 15.03.1985 r.

Stylistycznie jednorodne, rokokowe wyposażenie wykonane ok. 1760 r. obejmuje m. in. pięć ołtarzy z obrazami i rzeźbami, ambonę, chrzcielnicę, kropielnicę, chór muzyczny wraz z prospektem organowym, konfesjonały, stalle, ławę kolatorską, obramienie wejścia na emporę z owalnymi portretami fundatorów świątyni – Maksymiliana Miaskowskiego herbu Bończa i jego żony, a także dekoracje stiukowe nad kaplicami.

7. **Sokołowo**, gm. Lubasz - rzeźba z 1974 r. autorstwa Jerzego Sobocińskiego w formie czteroosobowej uzbrojonej grupy figuralnej z dominującą, wyobloną czaszą spadochronu, usytuowana w lesie pod Sokołowem, przy drodze nr 182, obręb Miłkowo, wpisana do rejestru zabytków pod numerem 618/Wlkp/B z dnia 01.08.2024 r.

8. **Połajewo** - zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Michała Archanioła, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 487 – 498 B decyzją z dnia 04.04.1979 r.

Do wyposażenia należy renesansowy tryptyk z 1572 r. z głównym obrazem przedstawiającym Pokłon pasterzy, przypisywany Mateuszowi Kossiorowi z Poznania, ponadto barokowe rzeźby i obrazy.

9. **Boruszyn**, gm. Połajewo – zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Andrzeja Apostoła, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 606/Wlkp/B decyzją z dnia 04.05.2023 r.

Do wyposażenia należą obiekty pochodzące w większości z XIX i początku XX wieku, m. in.: ołtarz główny i ambona ze starszymi elementami barokowymi, dwa ołtarze boczne, chrzcielnica, ława kolatorska, konfesjonał, krucyfiks w kruchcie, organy wykonane w zakładzie Braci Walter w Górze, zakupione ok. 1840 r. od parafii w Czarnkowie i przeniesione z tamtejszej fary, obraz NMP Niepokalanie Poczętej z 1864 r. autorstwa malarza Paula Stankiewicza, zabytki rzemiosła artystycznego oraz witraże figuralne zaprojektowane i wykonane w 1955 r. przez Stanisława Powalisza z Poznania.

10. **Tarnówko**, gm. Połajewo – zespół wyposażenia kościoła filialnego p.w. Matki Bożej Szkaplerznej, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 601/Wlkp/B decyzją z dnia 15.07.1996 r. i 21.12.2022 r.

Wyposażenie w większości pochodzi z początku XX w. i utrzymane jest w stylistyce neogotyckiej: organy wykonane w zakładzie organmistrzowskim Paula Voelknera z Bydgoszczy, chrzcielnica, komplet ławek o bokach ozdobionych reliefowymi motywami kwiatowymi, zespół obrazów olejnych na blasze przedstawiających stacje Drogi Krzyżowej oraz witraże z pracowni szczecińskiego witrażysty Baldwina Schulze.

11. **Biała**, gm. Trzcianka – zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. Wszystkich Świętych wpisany do rejestru zabytków pod numerem 604/Wlkp/B decyzją z dnia 20.02.1984 r. i 30.03.2023 r.

Ww. wyposażenie powstało na przestrzeni XVI – XX w. i obejmuje m. in. wczesnobarokowy ołtarz główny, późnobarokowy ołtarz boczny, z dodaną w 1931 r. neorokokową dekoracją snycerską, liczne rzeźby i obrazy częściowo pochodzące z dwóch nieistniejących barokowych ołtarzy bocznych, ponadto drzwi żelazne do zakrystii i późnorenesansowy dzwon z 1620 r., a także neogotycką kropielnicę oraz zespół namalowanych na płótnie obrazów przedstawiających Drogę Krzyżową, utrzymanych w stylistyce akademizmu.

12. **Siedlisko**, gm. Trzcianka – zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 527/Wlkp/B decyzją z dnia 14.10.1983 r. i 28.05.2019 r.

Obok XVIII – wiecznego feretronu, krucyfiksu i rzeźby Chrystusa do wyposażenia należą obiekty z ok. 1907 – 1908, tj. z czasów budowy świątyni, utrzymane w neogotyckiej stylistyce: chrzcielnica, witraże ornamentalne w prezbiterium, komplet ławek, dzwony, prospekt organowy z instrumentem, zegar wieżowy oraz obiekty przywiezione w 1945 r. przez przesiedlonego z Kresów Wschodnich ks. Ryszarda Mebla – eklektyczny krzyż procesyjny, świeczniki i para feretronów.

13. **Trzcianka** – zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Jana Chrzciciela, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 448/Wlkp/B decyzją z dnia 23.02.1981 r. i 01.07.2016 r.

Wystrój i wyposażenie obejmuje obiekty przeniesione z poprzedniej świątyni - barokowe ołtarze (główny i dwa boczne) oraz rzeźbę Chrystusa Salwatora, ponadto obiekty z 1 ćw. XX w. - zespół obrazów przedstawiających Drogę Krzyżową, ufundowany ok. 1918 r., neobarokowe witraże i ławki oraz polichromie o motywach figuralnych, ornamentalnych i architektonicznych w prezbiterium i nawie.

14. **Biała**, gm. Wieleń – mensa ołtarzowa i rzeźby z XVIII w. w kościele filialnym p.w. Matki Bożej Różańcowej, wpisane do rejestru zabytków pod numerem 1447 – 1449 B decyzją z dnia 25.11.1985 r.

15. **Dębogóra**, gm. Wieleń – wyposażenie kościoła filialnego p.w. MB Wspomożenia Wiernych, wpisane do rejestru zabytków pod numerem 176/Wlkp/B decyzją z dnia 20.04.2010 r., do którego należy zespół sześciu witraży z malowanymi scenami figuralnymi oraz kropielnica.

16. **Folsztyn**, gm. Wieleń – świeczniki neoklasycystyczne z 1865 r. z napisem fundacyjnym w kościele filialnym p.w. śś. Piotra i Pawła, wpisane do rejestru zabytków pod numerem 1402 B decyzją z dnia 22.08.1985 r.

17. **Gulcz**, gm. Wieleń – obraz „Święta Rodzina” z ok. 1780 r. w kościele parafialnym p.w. śś. Piotra i Pawła, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 1439 B decyzją z dnia 20.11.1985 r.

18. **Nowe Dwory**, gm. Wieleń – zespół witraży oraz dzwon z 1795 r. ze szczecińskiej ludwisarni Philipa Heinricha Paula Schwenna – obiekty stanowiące wyposażenie kościoła filialnego p.w. św. Jana Chrzciciela, wpisane do rejestru zabytków pod numerem 1396 – 1401 B decyzją z dnia 22.08.1985 r.

19. **Rosko**, gm. Wieleń – zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. św. Stanisława Biskupa, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 1440 – 1446 B decyzją z dnia 22.11.1985 r.

Ww. wyposażenie, powstałe na przestrzeni XVI – XIX w., obejmuje neobarokowy ołtarz główny z obrazem „Wniebowzięcie NMP”, dwa barokowe ołtarze boczne z obrazami, rokokową ambonę, feretron i rzeźby.

20. **Wieleń** – zespół wyposażenia kościoła parafialnego p.w. MB Wniebowziętej i św. Michała, wpisany do rejestru zabytków pod numerem 178/Wlkp/B decyzjami z dnia 02.11.1983 r., 13.11.1985 r., 22.03.1993 r., 30.04.2010 r.

Obiekty stanowiące wyposażenie przedmiotowego kościoła są w większości przykładem XVII i XVIII – wiecznej sztuki sakralnej reprezentującej różne fazy stylowe baroku: m. in. ołtarz główny z obrazem „Wniebowzięcie NMP”, przypisywanym warsztatowi gdańskiego malarza Hermana Hana, dwa ołtarze boczne, ołtarz w Kaplicy Kostków, ambona, chrzcielnica, dwa konfesjonały, łoża kolatorska, pokryte dekoracją malarską drzwi do szafek cechowych, sarkofag Jana Kostki odlany przez poznański warsztat konwisarski Jakuba Kanadeja, polichromie o bogatym programie ikonograficznym, namalowane przez Antoniego Pallme ze Zbąszynia, pokrywające sklepienie prezbiterium i nawy, łuk tęczy oraz ściany tarczowe.

21. **Wieleń** – neoklasycystyczna polichromia ornamentalna na suficie oraz piec z przełomu XIX/XX w. w kamienicy przy ul. Kościuszki 67, wpisane do rejestru zabytków odpowiednio pod numerami 1413 B decyzją z dnia 20.05.1985 r. i 983 B decyzją z dnia 19.10.1983 r.

Obecnie Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi postępowanie administracyjne w sprawie wpisania do rejestru następujących zespołów zabytków ruchomych:

- wyposażenie kościoła parafialnego p.w. św. Marii Magdaleny w Czarnkowie (wpis do rejestru obiektów nie ujętych we wcześniejszych decyzjach);
- wyposażenie kościoła parafialnego p.w. Narodzenia NMP w Lubaszcu, w tym polichromie Wacława Taranczewskiego z 1937 r. (wpis do rejestru obiektów nie ujętych w poprzedniej decyzji);
- wyposażenie kościoła filialnego p.w. św. Bartłomieja w Niekursku, gm. Trzcianka;
- wyposażenie kościoła filialnego p.w. Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Radolinie, gm. Trzcianka.

5.4. Zabytki archeologiczne

Dziedzictwo archeologiczne jest ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowi podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach danego obszaru. To obszerny i zróżnicowany zbiór materialnych śladów działalności człowieka, zarejestrowanych na powierzchni ziemi, pod ziemią i pod wodą w postaci ruchomych lub nieruchomych zabytków archeologicznych.

W ustawie z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarta jest definicja zabytku, według której jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły będące świadectwem minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną przez nie wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Wśród zabytków nieruchomych oraz ruchomych wyżej cytowana ustawa przewidziała podział na zabytki archeologiczne. Zgodnie z art. 3 ust. 4 ustawy zabytek archeologiczny został zdefiniowany jako zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Wobec powyższego zabytkiem archeologicznym będzie każdy ślad działalności człowieka znajdujący się na powierzchni ziemi, pod ziemią, pod wodą oraz przedmiot ruchomy, którego zachowanie leżeć będzie w interesie społecznym, ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Rozwinięciem definicji zabytku z art. 3 ustawy jest art. 6, w którym nastąpił dodatkowy podział na zabytki archeologiczne, podlegające „w szczególności” ochronie prawnej. Są to pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Zastosowane sformułowanie „w szczególności” oznacza, że ochronie prawnej podlegają nie tylko zabytki archeologiczne wskazane w tym przepisie. Ochronie konserwatorskiej podlegają zatem stanowiska archeologiczne tj. zwarte przestrzenie obszarów, w obrębie których występują zabytki nieruchome oraz ruchome wraz z otaczającym je kontekstem czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości oraz ruchome zabytki archeologiczne określane jako przedmioty i ruchome relikty związane z działalnością człowieka, które są częścią nieruchomego zabytku archeologicznego obecnie lub były nimi w przeszłości.

Zabytki archeologiczne nie mogą ulegać kategoryzowaniu na te, które uważane są jako ważne, mniej ważne czy też bezwartościowe. Trzeba pamiętać, że wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania podlegają ochronie, a właściwe zarządzanie dziedzictwem archeologicznym sprzyja jego utrzymaniu we właściwym stanie.

Podstawowym źródłem dostarczania wiedzy o stanowiskach archeologicznych na obszarze powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego jest prowadzona metodycznie od blisko 50 lat akcja badań powierzchniowych w ramach ogólnopolskiego programu badawczo-konserwatorskiego Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). W ramach tych badań rejestrowane są nieruchome zabytki archeologiczne uchwycone powierzchniowo, stanowiska badane wykopaliskowo, znaleziska przypadkowe oraz stanowiska znane z kwerendy, w tym też pozbawiane dokładnej lokalizacji w terenie. Obecnie dla każdego stanowiska prowadzona jest karta ewidencyjna – Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego Lądowego (tzw. KEZAL) oraz Karta Ewidencyjna Podwodnego Stanowiska Archeologicznego. Należy jednak pamiętać, że zbiór informacji zawartych w dokumentacji AZP, reprezentujący ewidencję zasobów archeologicznych, jest otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania terenu. Obecnie do tego zasobu informacji dochodzą dane o stanowiskach archeologicznych odkrywanych przypadkowo albo podczas badań powierzchniowych na odnowieniach leśnych, podczas badań ratowniczych, wykopaliskowych, analizy zdjęć lotniczych czy z lotniczego skanowania laserowego (LiDAR). Dzięki tej technologii odkryto nowe stanowiska archeologiczne o własnej formie terenowej, zwłaszcza na terenach leśnych, co stanowi obok badań AZP uzupełnienie wiedzy na temat osadnictwa w tym rejonie.

Trzon zasobów archeologicznych powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego stanowią głównie stanowiska płaskie nie manifestujące się na powierzchni gruntu, których granice zostały określone podczas prospekcji terenowej metodą AZP. W grupie tej znajduje się ślady dawnego osadnictwa, punkty osadnicze, kompleksy osadnicze, osady i wsie historyczne oraz cmentarzyska. Odrębną grupę stanowią zabytki posiadające własne formy krajobrazowe, których liczba w powiecie przybywa. Zalicza się do nich pojedyncze kopce-mogiły (kurhany), cmentarzyska kurhanowe, grodziska, gródki stożkowate, wały, groble, mielerze, potażarnie, miedze, granice dawnych pól itd.

5.4.1. Charakterystyka zabytków archeologicznych w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim

Powiat czarnkowsko-trzcianecki położony jest w północnej części województwa wielkopolskiego. Ma charakter rolniczo - leśny, lasy zajmują ok. 50% powierzchni. Administracyjnie powiat podzielony jest na jedną gminę miejską Czarnków, trzy gminy miejsko-wiejskie: Krzyż Wielkopolski, Trzcianka, Wieleń oraz cztery gminy wiejskie: Czarnków, Drawsko, Lubasz i Połajewo.

Dobre warunki glebowe i hydrograficzne sprawiły, iż na przestrzeni dziejów obszar dzisiejszego powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego charakteryzował się bogatym osadnictwem pradziejowym, począwszy od środkowej epoki kamienia - mezolitu, poprzez epokę brązu, okres wpływów rzymskich, wczesne i późne średniowiecze aż po okres nowożytny.

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie powiatu wiążą się z środkowym okresem epoki kamienia czyli mezolitem (10 tyś. – 6 tyś. lat p.n.e.), który związany jest ze społecznościami łowiecko – zbierackimi, prowadzącymi pasterski tryb życia. Podstawą gospodarki było głównie myślistwo dostosowane do nowych warunków środowiskowych (ocieplenie klimatu) oraz rybołówstwo i zbieractwo. Obozowiska zakładano głównie na piaszczystych wydmach powstałych pod wpływem wycofującego się lądolodu, w pobliżu cieków wodnych.

Jednakże wyraźne pozostałości po osadnictwie pochodzą z młodszej epoki kamienia czyli neolitu (5400 - 1700 lat p.n.e.), wówczas to zachodzą istotne zmiany w funkcjonowaniu społeczności pradziejowej, polegające na odejściu od koczowniczego trybu życia do osiadłego opartego głównie na rolnictwie i hodowli zwierząt. Opanowano umiejętność nowych metod obróbki kamieni - gładzenie i wiercenie otworów w narzędziach kamiennych oraz produkcji i wypalania naczyń ceramicznych, rozwinęło się garncarstwo, tkactwo, udoskonalano podstawowe narzędzia do uprawy ziemi. Proces zmian nazwano rewolucją neolityczną. Wśród wielu kultur archeologicznych wydzielonych dla neolitu, najliczniej występują znaleziska charakterystyczne dla ludności kultury pucharów lejkowatych, której nazwa pochodzi od charakterystycznej formy naczyń wytwarzanych i użytkowanych przez tę społeczność.

Zasadnicze zmiany w obliczu osadniczym i kulturowym nastąpiły między 1400 lat p.n.e. a 1200 lat p.n.e., a więc w środkowym i młodszym okresie epoki brązu, kiedy następuje szybki rozwój społeczności kultury łużyckiej. Ludność tej kultury zamieszkuje tereny dzisiejszego powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego w drugiej połowie II tysiąclecia p.n.e. i pierwszej połowie I tysiąclecia p.n.e. Społeczność ta zakładała długotrwałe osady w pobliżu cieków wodnych, jezior, a na wyniesieniach terenowych zakładała rozległe cmentarzyska składające się nawet z kilkuset grobów ciałopalnych, w których przepalone kości zmarłych składano w naczyniach glinianych. Kultura łużycka zaliczana jest do kręgu kultur pól popielnicowych. Popielnicę nakrywano misą, czerpakiem lub płaskim kamieniem. Groby te wyposażano w wyroby metalowe - ozdoby, rzadziej narzędzia i akcesoria kosmetyczne oraz naczynia dodatkowe zwane przystawkami. Grobom tym towarzyszą również wszelkie naczynka zoomorficzne, grzechotki, naczynka miniaturowe. W powiecie czarnkowsko-trzcianeckim zarejestrowano szereg rozległych cmentarzysk ciałopalnych w dolinie Noteci. Charakterystycznym dla epoki brązu zjawiskiem są gromadne znaleziska przedmiotów metalowych z brązu zwane skarbami. Deponowane są one w ziemi, w pobliżu rzek, zbiorników wodnych i wyniesień terenowych. Wiele takich brązowych skarbów odnaleziono w dolinie Noteci.

Schyłek osadnictwa łużyckiego oraz pojawienie się ludności kultury pomorskiej znanej głównie z grobów w formie skrzyń kamiennych, w których umieszczano popielnice z przepalonymi kośćmi zmarłych oraz kultury jastorfskiej wyznacza nowy etap dziejów łączony z nową epoką zwaną wczesną epoką żelaza (VII w. p.n.e. – początek I w.n.e). Na przełomie V i IV w. p.n.e. zaczynają docierać impulsy wysokorozwiniętej cywilizacji Celtów. Okres ten w dziejach nazywamy okresem przedrzymskim lub lateńskim. Wiele ośrodków na naszych ziemiach zaczyna produkować żelazo, które wypiera z czasem narzędzia kamienne. Opuszczenie omawianego terenu wcześniej przez ludność kultury pomorskiej i nieco później jastorfskiej (II w.n.e.) powoduje zmniejszenie intensywności osadnictwa. Na przełomie I i II w.n.e. nastąpił kolejny etap zasiedlenia pradoliny Noteci. Wówczas to napłynęła na tereny

Wielkopolski ludność z Pomorza Kaszubsko – Krajeńskiego, pochodząca z tradycji kultury skandynawskiej i Pomorza Wschodniego, określana mianem kultury wielbarskiej. Około III w.n.e. ludność tej kultury opuszcza pradolinę Noteci, a także północną Wielkopolskę, udając się nad Morze Czarne. W późniejszym okresie rzymskim i wędrówek ludów (III - VI w.n.e.) na omawianym terenie pojawia się ludność kultury przeworskiej. Ludność ta znana była z grobów ciałopalnych, w których znajdowały się metalowe ozdoby stroju, żelazne okucia tarcz, rytualnie zgięte miecze, groty włóczni.

W VII wieku na terenie Wielkopolski pojawiła się ludność słowiańska. Jedni badacze uważają, że Słowianie są ludnością miejscową zasiedlającą te tereny znacznie wcześniej, inni głoszą, że Słowianie przywędrowali z innych terenów - obecnej Białorusi czy nawet Azji. Dynamiczny rozwój kultury wczesnego średniowiecza nastąpił między VIII w. a 1 poł. IX w. Jej cechą wyjątkową było pojawienie się nowej jakości osadniczej, jaką były osady otwarte z budynkami zagłębionymi w ziemi albo grody obronne. We wczesnym średniowieczu nastąpiły znaczne przemiany w obrzędowości pogrzebowej wynikające z przyjęcia chrześcijaństwa. W początkowym okresie zmarłych palono na stosie, w wyniku chrystianizacji upowszechnił się zwyczaj chowania zmarłych niespalonych.

W pradolinie Noteci, na pograniczu pomorsko-wielkopolskim zakładane są grody w Santoku, Wieleniu, Czarnkowie, Drezdenku, Ujściu i Nakle. W okresie średniowiecza ukształtował się układ poszczególnych miejscowości, który do dziś zachował swój pierwotny charakter.

Poniżej przedstawiono charakterystykę najstarszego osadnictwa w poszczególnych gminach z opisem koncentracji stanowisk archeologicznych.

Czarnków to miasto powiatowe położone w północnej części województwa wielkopolskiego, znajdujące się w odległości około 70 km na północny zachód od Poznania. Pod względem fizycznogeograficznym znajduje się na pograniczu Kotliny Gorzowskiej, zaliczanej do makroregionu Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej i Pojezierza Chodzieskiego, przynależnego do makroregionu zwanego Pojezierzem Wielkopolskim. Usytuowane na lewym brzegu Noteci, w miejscu największego zwężenia doliny u stóp Krawędzi Wysoczyzny Gnieźnieńskiej, tuż pod pagórkami otaczającymi miasto od południa i wschodu, osiagającymi wysokość od 90 do 110 m. n. p. m. Po południowej oraz północno - wschodniej stronie miasta ciągną się wały spiętrzonych moren, ukształtowane w okresie zlodowacenia wiślanego. W kierunku zachodnim teren opada przechodząc w dolinę Noteci. Pofałdowany, typowo polodowcowy krajobraz okolic miasta urozmaicają duże kompleksy leśne usytuowane na północny - wschód oraz na południowy - zachód od Czarnkowa.

Teren miasta został podzielony na dwie różne strefy krajobrazowe - podmokłe, zatorfione dno doliny przebiegające na linii północny - wschód oraz stoki i najbliższe otoczenie doliny układające się na linii południowy - zachód. Rozmieszczenie stanowisk archeologicznych ma ścisły związek z ukształtowaniem tego terenu. Najstarsze ślady osadnictwa na terenie miasta wiążą się z mezolitem oraz neolitem. Ze stanowisk archeologicznych z tego okresu pochodzą liczne narzędzia krzemienne i kamienne (Czarnków, stan. 6, 8, 9, 10, obszar AZP 42-24/7, 10, 11, 12). Intensywniejsze osadnictwo na omawianym obszarze związane jest z ludnością kultury łużyckiej (Czarnków, stan. 1, obszar AZP 42-24/9). Na szczególną uwagę

zasługuje tutaj cmentarzysko ludności kultury łużyckiej zarejestrowane na terenie parku miejskiego, gdzie pod kierownictwem Aleksandry Karpińskiej w latach 30. XX w. odkryto około 214 grobów ciałopalnych. Na przełomie epoki brązu i żelaza pojawiła się tutaj nowa jednostka kulturowa zwana kulturą pomorską. Z tą kulturą związane są pozostałości po cmentarzysku z grobami popielnicowymi (Czarnków, stan. 7, obszar AZP 42-24/8). Mniej danych posiadamy na temat osadnictwa z młodszego okresu przedrzymskiego. Wyraźniejszy wzrost osadnictwa notuje się na terenie miasta w okresie wpływów rzymskich i wędrówek ludów. W VIII w. nastąpił rozwój osadnictwa wczesnośredniowiecznego. W badaniach nad osadnictwem z tego okresu poświęcono wiele uwagi grodzisku wczesnośredniowiecznemu, osadzie targowej z XIII wieku, a w późniejszym czasie powstaniu samego miasta, które na przełomie XIII i XIV wieku otrzymało prawa lokacyjne. Dowodem lokacji miasta jest prostokątny rynek z kościołem w pierzei południowej i ratuszem w pierzei zachodniej.

Grodzisko wczesnośredniowieczne w Czarnkowie na tle innych grodzisk zlokalizowanych w Santoku, Wieleniu, Ujściu i Nakle zalicza się do grodów limesu nadnoteckiego, które powstawały w okresie kształtowania się państwa pierwszych Piastów, w 2 poł. X i 1 poł. XI wieku w celu zabezpieczenia północnych rubieży Wielkopolski, w punktach o szczególnym znaczeniu strategicznym, przy szlakach komunikacyjno-handlowych. Ich funkcja skupiła się głównie na obronie granicy, strzeżeniu przepraw oraz pełnieniu funkcji administracyjnych. Na południe od niego prawdopodobnie znajdowało się małe podgrodzie, a na północ osada rybacka (Kisy, Chyże), ulokowana historycznie w ciągu obecnej ulicy Rybaki. Wyniki badań archeologicznych prowadzonych w latach 1963, 1965-1966 nie dały odpowiedzi na temat dokładnej lokalizacji grodziska. Dopiero badania wykopaliskowe w 2000 roku prowadzone przez Elżbietę Gajdę z ramienia Muzeum Ziemi Czarnkowskiej pozwoliły na ustalenie wstępnej lokalizacji wczesnośredniowiecznego obiektu. Oprócz materiałów ceramicznych (pozyskano około 3235 fragmentów naczyń ceramicznych oraz przedmioty codziennego użytku) zarejestrowano drewniany wał o konstrukcji opierającej się na podwalinie z dębowych skrzyń łączonych na zrąb wypełnionych kłodami drewna i gliną, zabezpieczonych przed rozsuwaniem się hakami i pilotami. Haków użyto do zabezpieczenia lica zewnętrznego i wewnętrznego konstrukcji podwaliny. Analogie najbliższe można znaleźć na grodzisku w Ujściu i Santoku.

Gmina Czarnków według podziału fizycznogeograficznego J. Kondrackiego, znajduje się w obrębie trzech makroregionów: Pojezierza Południowobałtyckiego - mezoregionu Pojezierza Wałeckiego, Pradoliny Toruńsko Eberswaldzkiej - mezoregionu Kotliny Gorzowskiej i Doliny Środkowej Noteci oraz Pojezierza Wielkopolskiego - mezoregionu Pojezierza Chodzieskiego. W granicach gminy wyróżnić można przynajmniej cztery główne strefy wysokościowe nawiązujące do rozmieszczenia głównych jednostek geomorfologicznych: strefę doliny Noteci z terasami nadrzeczными, strefę powierzchni sandrowych, strefę wysoczyzny morenowej oraz strefę kulminacji wzniesień czołowo-morenowych. Rozkład stanowisk archeologicznych wskazuje, że w przeszłości krawędzie obustronnych teras Noteci, zwłaszcza od Walkowic do Romanowa Górnego, stanowiły główne trakty komunikacyjne, zmierzające do brodu na rzece w rejonie Walkowic.

Głównie na krawędzi doliny Noteci lub niewielkich polach wydmy w obrębie dna doliny Noteci dominują obozowiska z epoki kamienia, osadnictwo kultur neolitycznych oraz

osady i cmentarzyska ludności kultury łużyckiej i pomorskiej. Są to stanowiska o dużej wartości poznawczej, reprezentatywne dla badań nad pradziejami tej strefy Wielkopolski. Na szczególną uwagę zasługuje mikropole wydymowe w rejonie Radolinka, położone na dnie doliny Noteci. Uwagę zwraca fakt, że na polu tym o powierzchni zaledwie 7-9 ha usytuowane są 4 stanowiska (Radolinek, stan. 2, 3, 4, 5), z których jedno (Radolinek 3) jest osadą wielokulturową. Osadnictwo na tej „wyspie” położonej wśród podmokłych łąk Noteci, trwało od neolitu poprzez brąz i okres halszacki (kultura łużycka), okres wpływów rzymskich do wczesnego średniowiecza. Uwagę zwracają również osady i cmentarzyska ludności kultury łużyckiej i pomorskiej (Walkowice, stan. 33, 9, 10, 22, Sarbia, stan. 5, 6, 23, Sarbka, stan. 8, 21, Romanowo Dolne, stan. 4, 6) oraz obozowiska z epoki kamienia (Radolinek, stan. 1, Osuch, stan. 1, 3). Wśród nich wyróżnia się stanowisko wielokulturowe - Walkowice, stan. 6/8, badane przez Elżbietę Gajdę z Muzeum Ziemi Czarnkowskiej, na którym zarejestrowano ślady osadnictwa z epoki kamienia, neolitu, osadę i cmentarzysko kultury łużyckiej, cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich oraz osadę z okresu wczesnego średniowiecza. Kultura wczesnego średniowiecza z licznym materiałem ceramicznym na powierzchni występuje w obrębie miejscowości Gębice (stan. 80), Śmieszkowo (stan. 24), Kuźnica Czarnkowska (stan. 29) - gdzie osadnictwo wczesnośredniowieczne występujące w połączeniu z materiałami neolitycznymi i łużyckimi.

Gmina Drawsko według J. Kondrackiego mieści się w obrębie mezoregionu Kotliny Gorzowskiej, będącej częścią makroregionu Pradoliny Toruńsko – Eberswaldzkiej. Teren ten cechuje występowanie piasków glaciofluwialnych i pokrywających je wałów wydymowych. Sieć hydrograficzną tworzą dwa główne ciek wodne, Noteć oraz rzeka Miałka, która z południowego - wschodu na północny - zachód wykształciła dość wyraźną dolinę. Na północ od rzeki Miałki występują niewielkie dopływy, natomiast na południowy - zachód, mniej więcej od wsi Piłka, ciągnie się szeroki pas złożony z niewielkich jezior oraz ich dopływów będących częścią dorzecza Miałki. Na południe od Drawska znajduje się zalesiony obszar wysoczyzny z jeziorem Moczydło. Osadnictwo pradziejowe usytuowane jest na krawędziach dolin rzecznych oraz na rozwiniętych stokach wysoczyzny morenowej. Koncentracja stanowisk archeologicznych występuje na skraju wysoczyzny i krawędzi doliny Noteci w okolicach Chełstu, wokół dopływu Noteci na południowy - zachód od Drawska oraz w pobliżu Pęckowa, Drawska i Piłki. Najstarsze ślady pochodzą z epoki kamienia, są to obozowiska mezolityczne. Uwagę zwracają również osady i cmentarzyska ludności kultury łużyckiej i pomorskiej rozmieszczone dość równomiernie na całym obszarze gminy, wśród których szczególną wartość reprezentują stanowiska: Pęckowo (stan. 1, 3), Piłka (stan. 3), Kawczyn (stan. 5) oraz Drawsko (stan. 2 i stan. 1). Mniej licznie na terenie gminy reprezentowane jest osadnictwo z okresu wpływów rzymskich, punkty osadnicze odnotowano wokół Piłki (stan. 4), Pęckowa (stan. 36), Kwiejc (stan. 2). Z tym okresem związane jest cmentarzysko kurhanowe położone na obszarze leśnym, na zachód od zabudowań Drawska.

Niewiele odnotowano stanowisk z wczesnego średniowiecza, najczęściej połączone są z materiałem późnośredniowiecznym, natomiast najliczniejszą grupę tworzą stanowiska datowane na późne średniowiecze oraz przełom późnego średniowiecza i okresu nowożytnego. Stanowiska z materiałem średniowiecznym i nowożytnym występują wokół

Drawska, Pęckowa, Chełstu, Piłki i Kwiejc (Drawsko, stan. 2, 11, 20, Piłka, stan. 5, 6, Marylin, stan. 1, 6, Pęckowo, stan. 14, 16, 21, Zieleniec, stan. 13).

Na uwagę zasługuje cmentarzysko kultury łużyckiej i cmentarzysko nowożytnie z XVII w. Stanowisko odkryte wiosną 1929 r., badane w latach 2003-2019 przez Elżbietę Gajdę z ramienia Muzeum Ziemi Czarnkowskiej przy współpracy Fundacji Slavia. W przypadku tego stanowiska należy pamiętać, że sposób zagospodarowania terenu powinien być wyłączony z uprawy i obszar ten kwalifikuje się do wpisu do rejestru zabytków.

Według podziału kraju na jednostki fizjograficzne, gmina Lubasz położona jest na terenie dwóch mezoregionów: Kotliny Gorzowskiej, obejmującej południowo - zachodnią część gminy i północne jej krańce oraz Pojezierza Chodzieskiego, zajmującego pozostałą część gminy. Granica między mezoregionami jest jednocześnie granicą między makroregionami – Pradolina Toruńsko - Eberswaldzką i Pojezierzem Wielkopolskim. Koncentracja stanowisk archeologicznych występuje na krawędzi doliny jeziora Wielkiego w rejonie Lubasza oraz jeziora Kruteckiego, znaczne nasilenie stanowisk występuje w dolinach bezimiennych cieków między Sławnem, Kamionką a Miłkowem. Są to interesujące pod względem usytuowania i zachowanego materiału stanowiska – osady wczesnośredniowieczne i późnośredniowieczne (Lubasz, stan. 20, 24, 34, 35, 36).

W gminie Lubasz najstarsze ślady osadnictwa sięgają okresu neolitu (Nowina, stan.1, Lubasz, stan. 67). Osadnictwo neolityczne występujące w połączeniu z materiałami łużyckimi i rzymskimi koncentruje się głównie wokół Kamionki, Miłkowa i Stajkowa (Stajkowo, stan. 28, Miłkowo, stan. 7, Kamionka, stan. 1, gdzie wystąpiła również ceramika z okresu wczesnego brązu). Na szczególną uwagę zasługuje osada neolityczna w Nowinie, stan. 1 (KPL), usytuowana na wydmych pagórkach, na południowym brzegu strugi - dopływie Gulczanki, gdzie na powierzchni znaleziono bogaty materiał ceramiczny oraz narzędzia krzemienne. Osadnictwo kultury łużyckiej występujące najczęściej w połączeniu z materiałami rzymskimi i wczesnośredniowiecznymi koncentruje się głównie w okolicach Lubasza (stan. 17, 24, 53, 59), Sławna (stan. 12) oraz Kruteczka (stan. 5). W samym Lubaszu, na tzw. osiedlu gorajskim, zarejestrowano cmentarzysko z VI w. p.n.e. oraz na tzw. „Krasnej Górze” cmentarzysko kultury łużyckiej i pomorskiej, usytuowane na terenie obecnego cmentarza przykościelnego. Na uwagę zasługują osady z okresu wpływów rzymskich zlokalizowane wokół Stajkowa (stan. 21, 25), Dębe (stan. 15), a także Kamionki (stan. 3 i 5). W okresie wczesnego średniowiecza międzyrzecze Warty i Noteci pokrywały puszcze. Nieliczne osadnictwo powstawało głównie przy szlakach handlowych i grodach. Przez Lubasz biegła droga z Szamotuł do Czarnkowa, będąca jedną z odnóg szlaku wiodącego z Poznania przez Obrzycko do grodów nadnoteckich - Czarnkowa i Ujścia. Z okresem późnośredniowiecznym i historią Lubasza wiąże się grodzisko stożkowate, usytuowane w parku dworskim w Lubaszu, otoczone wałem ze śladami fosy, datowane na XIII/XIV w. Powiązane z nim osady średniowieczne Lubasz (stan. 20, 24, 34, 35, 36) stanowią ciekawy kompleks osadniczy warty dalszego przebadania.

Zgodnie z regionalizacją fizyczno - geograficzną J. Kondrackiego północna część gminy Połajewo znajduje się w obrębie mezoregionu Pojezierza Chodzieskiego, będącego częścią Pojezierza Wielkopolskiego, a południowa część w granicach mezoregionu Kotliny Gorzowskiej, należącego do makroregionu Pradoliny Toruńsko - Eberswaldzkiej. Na terenie

gminy można wyróżnić dwa główne przedziały wysokościowe - wysoczyznę morenową, w północnej i centralnej części gminy oraz poziom terasy wysokiej doliny Warty, na południu gminy. Osadnictwo pradziejowe w gminie Połajewo obejmuje tereny wokół cieków Młynkowo - Krosin, w rejonie Przybychowa i na południowy zachód od Przybychowa, na płaskiej powierzchni rozciętej na linii północ – południe przez dolinki cieków (dopływy Kończak). Koncentruje się również na obszarze między Połajewem i Sierakówkiem oraz szczególnie intensywnie wokół Boruszyna. Najstarsze ślady pochodzą z epoki kamienia – obozowisko mezolityczne w Krosinie (Krosin, stan. 2). Wśród punktów osadniczych pochodzących z neolitu szczególną wartość reprezentuje osada w Boruszynie (stan. 33). Na uwagę zasługują rozległe osady wielokulturowe, gdzie ceramika neolityczna występuje razem z materiałami kultury łużyckiej, pomorskiej, ceramiką z okresu rzymskiego i wczesnośredniowieczną – Boruszyn (stan. 80, 81, 82, 83, 84, 11, 25, 62) oraz Młynkowo (stan. 3, 4). Interesujące są stanowiska z ceramiką z epoki brązu oraz kultury łużyckiej w Boruszynie (stan. 31, 6), Krosinie (stan. 5), Przybychowie (stan. 4), a także cmentarzyska kultury łużyckiej i pomorskiej – Boruszyn (stan. 91), Połajewo (stan. 1). Uwagę zwracają osady z okresu wpływów rzymskich w Boruszynie (stan. 81, 9), Młynkowie (stan. 17), Połajewie (stan. 21). Kultura wczesnego średniowiecza z licznym materiałem ceramicznym występuje głównie w obrębie dzisiejszych miejscowości Boruszyn (Boruszyn, stan. 80, 81, 10, 11, 62), Młynkowo (Młynkowo, stan.7) i Połajewo (Połajewo, stan. 21).

Gmina Krzyż Wielkopolski według J. Kondrackiego mieści się w obrębie doliny Dolnej Noteci, która stanowi część składową większej jednostki fizjograficznej, tj. Pradoliny Toruńsko – Eberswaldzkiej. Od zachodu jej granice wyznaczają rzeki Drawa i fragment rzeki Płocicznej, mającej ujście w miejscowości Przesieki, od południa rzeka Noteć, a od wschodu rzeka Modrza. Ponad połowę powierzchni gminy porastają lasy, których największe skupiska stanowią fragment Puszczy nad Drawą. Z uwagi na niedostępność terenu do badań, należy sądzić, że wyniki badań AZP nie oddają w pełni zasiedlenia tego terenu w pradziejach. Sieć znalezisk archeologicznych usytuowana jest głównie przy zbiornikach wód powierzchniowych na krawędziach dolin rzecznych oraz na rozwiniętych stokach wysoczyzny morenowej. Koncentracja stanowisk archeologicznych występuje w rejonie Kuźnicy Żelichowskiej i na południe od niej, wzdłuż doliny rzeki Słopica.

Najstarsze ślady osadnictwa w gminie Krzyż wiążą się z mezolitem. Przykładem stanowiska mezolitycznego jest stanowisko nr 7 w Krzyżu Wielkopolskim badane przez Jacka Kabacińskiego z ramienia Instytutu PAN w Poznaniu. Przedmiotowe stanowisko znajduje się na północnej krawędzi pradoliny Noteci, około 500 m na wschód od ujścia Drawy do Noteci, na niewielkim cyplu utworzonym przez krawędź doliny. Na ww. obiekcie, unikatowym w skali europejskiej ze względu na bogactwo odkrytych tam bardzo dobrze zachowanych narzędzi z poroża i kości, prowadzono badania wykopaliskowe. Jest to jedyne stanowisko archeologiczne w Polsce i jedno z kilku w Europie, gdzie odkryto tak dużą ilość mezolitycznych narzędzi wykonanych z surowców organicznych. Dużą wartością poznawczą odznaczają się stanowiska w Kuźnicy Żelichowskiej, położone na terasie dennej doliny Noteci: osada wielokulturowa - Kuźnica Żelichowska (stan. 34), na którą składa się obozowisko z epoki kamienia z licznymi narzędziami krzemiennymi, osadnictwo z okresu wpływów rzymskich oraz

wczesnego średniowiecza - Kuźnica Żelichowska (stan. 41), osada kultury wielbarskiej z okresu wpływów rzymskich - Kuźnica Żelichowska (stan. 42). Osada Żelichowo (stan. 3) to rozległa osada o dużym rozrzucie ceramiki na powierzchni z okresu wpływów rzymskich w połączeniu z materiałami wczesnośredniowiecznymi. Na obszarze gminy występuje również osadnictwo średniowieczne, zwłaszcza późnośredniowieczne (XVI - XVIII w.). Dokumentują to rozległe osady stanowiące pozostałości średniowiecznych wsi - Krzyż, Żelichowo (stan. 8), Kuźnica Żelichowska (stan. 25 i wspomniane wyżej stanowisko 42).

Według podziału fizyczno – geograficznego J. Kondrackiego obszar gminy Trzcianka leży w makroregionie Pradoliny Toruńsko – Eberswaldzkiej. Część północna i środkowa położona jest na terenie Pojezierza Wałeckiego, a jej skraj południowo – wschodni należy do doliny Środkowej Noteci. Charakteryzuje ją krajobraz łąkowo – polno – osadniczy, fragmentarycznie jeziorno – leśno – łąkowy.

Stanowiska archeologiczne położone są głównie przy krawędzi doliny Noteci, najczęściej na terasie nadzalewowej lub niewielkich polach wydmych w obrębie dna doliny Noteci, na których dominuje osadnictwo kultur neolitycznych, ludności kultury łużyckiej i pomorskiej oraz z okresu wpływów rzymskich. Koncentracja sieci osadniczej na terenie gminy występuje również wzdłuż doliny rzeki Łomnicy, na południe od strumienia Glinicy oraz na skraju doliny Noteci w rejonie miejscowości Wapniarnia i Wrząca. Intensywne osadnictwo pradziejowe zarejestrowano przy krawędzi doliny Noteci w rejonie Walkowic, Radolina i Białej. Ślady najstarszego osadnictwa mezolitycznego występują wzdłuż doliny rzeki Łomnicy (Kępa, stan. 7, 24), wokół Stobna (Stobno, stan. 30, 31, 32, 34) oraz w Trzciance na krawędziach jezior Straduń i Miejskiego (Trzcianka, stan. 1, 5, 8, 10). Materiały mezolityczne występują często na stanowiskach wielokulturowych głównie z materiałem należącym do kultury pomorskiej oraz z okresu wczesnego i późnego średniowiecza, położonych na krawędzi doliny Noteci oraz wzdłuż mniejszych cieków wpadających do Noteci (Radolin, stan. 3, 4, 5, 6, 23). Uwagę zwracają punkty osadnicze kultur neolitycznych zlokalizowane wzdłuż cieków wpadających do Łomnicy (Łomnica, stan. 4, 20) oraz w Sarczu, na północ od jeziora Miejskiego (Sarcz, stan. 2), gdzie odnotowano materiały KPL i KAK. Koncentracja osad i cmentarzysk ludności kultury łużyckiej i pomorskiej występuje w Kępie (stan. 22, 28), nad rozlewiskami Łomnicy (Łomnica, stan. 1), w Ciołku, przy krawędzi rzeki Łomnicy (Ciołek, stan. 3). Stanowiska kultury łużyckiej i pomorskiej odnotowano również w Rychliku (stan. 6, 7) oraz w Białej (stan. 11, 15, 16, 37, 38). Wśród punktów osadniczych pochodzących z okresu wpływów rzymskich szczególną wartość reprezentują osady w Białej (stan. 18, 32), Wrzącej (stan. 9), Białej Wapniarni (stan. 1, 24, 128, 129). Stanowiska wczesno i późnośredniowieczne występujące w pobliżu obecnych miejscowości - Białej (stan. 7, 8, 9, 10), Wrzącej (stan. 9), Wapniarni (stan. 85, 88, 91, 92) są śladem nieprzerwanego osadnictwa trwającego do dziś.

Według podziału fizyczno – geograficznego J. Kondrackiego obszar gminy Wieleń położony jest w makroregionie Pradolina Toruńsko – Eberswaldzka, mezoregionie Kotlina Gorzowska. Gminę cechuje duże zróżnicowanie fizjograficzne. Środkowa część zajmuje podmokłe dno pradoliny Noteci i Warty. Po obu stronach dna doliny występują terasy wyższe.

Najbardziej intensywne osadnictwo pradziejowe i średniowieczne występuje głównie na krawędzi doliny Noteci oraz wąskich pasach przylegających wysoczyzn od Mikołajewa

poprzez Gulcz, Rosko, Wrzeszczynę, Wieleń do Drawskiego Młyna i od Jędrzejewa poprzez Nowe Dwory, Folsztyn i Herburtowo, a także na niewielkich polach wydmy w obrębie dna doliny Noteci. Ślady najstarszego osadnictwa mezolitycznego występują na stanowiskach wielokulturowych głównie z materiałem należącym do kultury łużyckiej, z okresu wpływów rzymskich i wczesnośredniowiecznym na stanowiskach: Rosko (stan. 3), Gulcz (stan. 13), Wrzeszczyna (stan. 2, 3, 4). Na szczególną uwagę zasługują stanowiska w Herburtowie (stan. 1, 2, 3) usytuowane na zalesionej wydmy położonej na terasie zalewowej Noteci. Na polu tym o niewielkiej powierzchni zlokalizowane są 3 stanowiska datowane na okres od epoki kamienia poprzez brąz i okres halsztacki (kultura łużycka) do wczesnego średniowiecza. Wśród punktów osadniczych pochodzących z okresu neolitu i epoki brązu, występujących najczęściej w połączeniu z materiałami łużyckimi i rzymskimi, uwagę zwracają osady w Mężyku (stan. 6, 13) położone na krawędzi doliny jeziora Bąd i Mieczki, Nowych Dworach (stan. 7) oraz osada wielokulturowa w Rosku (stan. 4) położona na wyniesieniu wydmy około 50 m od koryta rzeki Gulczanki. Osadnictwo kultury łużyckiej często w połączeniu z materiałami rzymskimi i wczesnośredniowiecznymi koncentruje się głównie wzdłuż południowej i północnej krawędzi doliny Noteci (Gulcz, stan. 3, Nowe Dwory, stan. 6, Wrzeszczyna, stan. 9), a także wzdłuż Gulczanki (Gulcz, stan. 11, 14, 16). Szczególną wartość prezentuje skarb narzędzi brązowych z VII w. p.n.e. z Roska (stan. 47). W tym miejscu należy wspomnieć o grupie cmentarzysk kultury łużyckiej w miejscowościach Nowe Dwory (stan. 8), Gulcz (stan. 9), Ciszkowo (stan. 42), Wrzeszczyna (stan. 1). Wiek VI wyznacza początek formowania się kultury wczesnego średniowiecza, którego dynamiczny rozwój nastąpił między VIII w. a 1 poł. IX w. Cechą wyjątkową tego okresu było pojawienie się obiektów obronnych – grodzisk. Do systemu obronnego na pograniczu pomorsko - wielkopolskim, obok grodów wczesnopiastowskich Czarnków, Drezdenko, Ujście i Nakło, zalicza się Wieleń. Dokonywana przez całe tysiąclecie na przestrzeni dziejów Wielenia urbanizacja terenu zatarła wszelkie ślady po tym obiekcie. Badania wykopaliskowe prowadzone w latach 1984-1985 dowiodły, że gród w Wieleniu usytuowany był w obrębie dziedzińca i zabudowy pałacowej pod postawionymi na nim później zabudowaniami rezydencji Sapiehów. W okresie średniowiecza i nowożytności kształtuje się obecny układ miejscowości, stanowiska średniowieczne i nowożytne występują wokół Gulcza, Roska, Białej (Gulcz, stan. 3, 11, 12, Rosko, stan. 3, Biała, stan. 6). Osadnictwo późnośredniowieczne dokumentuje materiał ceramiczny z XVI – XVIII w. wokół wsi Dzierżążno Wielkie, Herburtowo (stan. 7), Marianowo (stan. 4), Nowe Dwory (stan. 9, 13), Wrzeszczyna (stan. 8, 47).

5.4.2. Wykaz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 7 pkt 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawową formą ochrony jest wpis do rejestru zabytków. Na terenie powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego znajduje się 10 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz 2 zabytkowe układy historyczne miasta Wieleń oraz Czarnków.

W przypadku stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich robót budowlanych oraz przemysłowych na jego terenie, a prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzgodnienia z WWKZ.

Gmina Lubasz

Na terenie gminy Lubasz znajduje się 1 stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków.

MIEJSCOWOŚĆ	OBSZAR AZP	OBIEKT	NR REJESTRU
Lubasz, stan. 1	43-24/37	grodzisko wczesnośredniowieczne	238/Wlkp/C z dnia 18.04.1934 r. (orzeczenie rady konserwatorskiej)

Gmina Trzcianka

Na terenie gminy Trzcianka znajduje się 8 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków.

MIEJSCOWOŚĆ	OBSZAR AZP	OBIEKT	NR REJESTRU
Biała, stan. 1	38-24/76	cmentarzysko kurhanowe z epoki żelaza	234/Wlkp/C z dnia 03.03.1977 r.
Biała, stan. 26	39-24/20	cmentarzysko płaskie, ciałopalne kultury pomorskiej	233/Wlkp/C z dnia 03.03.1977 r.
Sarcz, stan. 2	38-23/2	cmentarzysko kurhanowe z epoki żelaza	235/Wlkp/C z dnia 03.03.1977 r.
Stobno, stan. 42	37-25/32	cmentarzysko kurhanowe z epoki żelaza	8/Wlkp/C z dnia 17.12.2002 r.
Trzcianka, stan. 2	38-23/25	cmentarzysko kurhanowe z epoki żelaza	236/Wlkp/C z dnia 03.03.1977 r.
Trzcianka, stan. 3	38-23/26	cmentarzysko kurhanowe z epoki żelaza	237/Wlkp/C z dnia 03.03.1977 r.
Stobno, stan. 46	37-25/33	cmentarzysko kurhanowe z epoki żelaza	13/Wlkp/C z dnia 31.12.2003 r.
Stobno, stan. 54	37-25/44	pradziejowe cmentarzysko kurhanowe	14/Wlkp/C z dnia 31.12.2003 r.

Gmina Wielen

Na terenie gminy Wielen znajduje się 1 stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków.

MIEJSCOWOŚĆ	OBSZAR AZP	OBIEKT	NR REJESTRU
Rosko, stan. 47	43-22/22	obiekt kultowy kultury łużyckiej	15/Wlkp/C z dnia 31.12.2003 r.

* wykazy ujęte w zestawieniu tabelarycznym na podstawie danych dostępnych w archiwum WUOZ w Poznaniu, Delegatura w Pile.

Ponadto wpisem do rejestru zabytków objęte są nawarstwienia kulturowe zabytkowego układu urbanistycznego miasta Czarnkowa oraz Wielenia.

MIEJSCOWOŚĆ	OBSZAR AZP	OBIEKT	NR REJESTRU
Czarnków	42-24	historyczny układ miasta Czarnkowa z nawarstwieniami kulturowymi	A-719 decyzja z dnia 13.12.1990 r.
Wielen	42-20	historyczny układ miasta Wielenia z nawarstwieniami kulturowymi	A - 671 decyzja z dnia 13.03.1990 r.

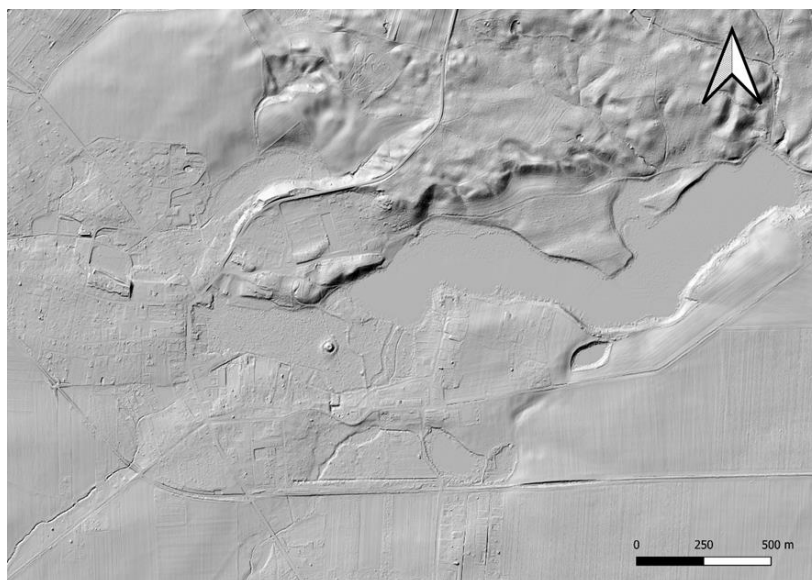
* wykaz ujęty w zestawieniu tabelarycznym na podstawie danych dostępnych w archiwum WUOZ w Poznaniu, Delegatura w Pile.

5.4.3. Stanowiska o własnej formie terenowej o szczególnej wartości zabytkowej

Na terenie powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego zarejestrowano liczne stanowiska o własnej formie krajobrazowej o szczególnej wartości zabytkowej oraz poznawczej, do których można zaliczyć głównie cmentarzyska kurhanowe oraz grodziska. Należy jednak pamiętać, że ewidencja zasobów archeologicznych nie jest zbiorem zamkniętym. Podlega ciągłej aktualizacji i uzupełnianiu w procesie archeologicznego rozpoznania terenu poprzez powierzchniowe badania archeologiczne oraz podczas analizy danych pochodzących z lotniczego skanowania laserowego LiDAR. Do przedmiotowych stanowisk należą:

Gmina Lubasz

MIEJSCOWOŚĆ	OBSZAR AZP	OBIEKT
Lubasz, stan. 1	43-24/37	grodzisko wczesnośredniowieczne

Grodzisko w Lubaszu na numerycznym modelu terenu, oprac. R. Bartkowiak

Gmina Czarnków

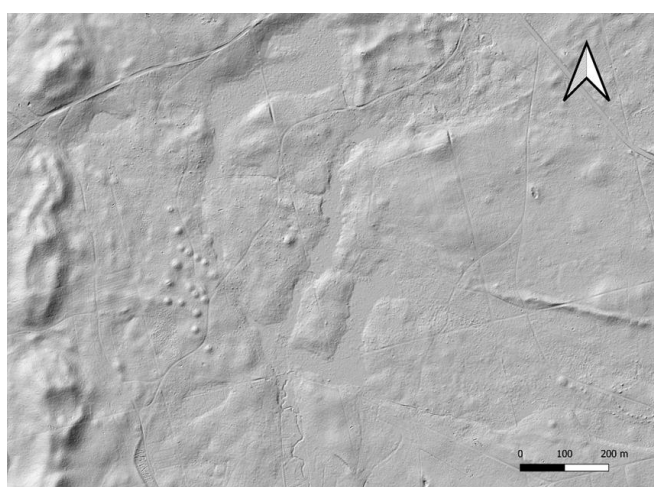
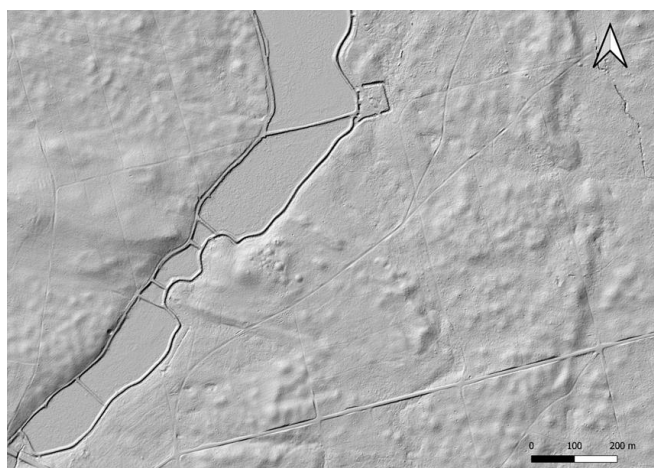
MIEJSCOWOŚĆ	OBSZAR AZP	OBIEKT
Kuźnica Czarnkowska, stan. 4	43-24/37	cmentarzysko kurhanowe

Gmina Trzcianka

MIEJSCOWOŚĆ	OBSZAR AZP	OBIEKT
Biała, stan. 1	38-24/76	cmentarzysko kurhanowe z epoki żelaza
Sarcz, stan. 2	38-23/2	cmentarzysko kurhanowe z epoki żelaza
Stobno, stan. 42	37-25/32	cmentarzysko kurhanowe z epoki żelaza
Trzcianka, stan. 2	38-23/25	cmentarzysko kurhanowe z epoki żelaza
Trzcianka, stan. 3	38-23/26	cmentarzysko kurhanowe z epoki żelaza

Stobno, stan. 46	37-25/33	cmentarzisko kurhanowe z epoki żelaza
Stobno, stan. 57	37-25/44	cmentarzisko kurhanowe z epoki żelaza
Radolin, stan. 1	39-24/34	grodzisko wczesnośredniowieczne
Stobno, stan. 34	37-25/95	cmentarzisko kurhanowe z epoki żelaza
Stobno, stan. 48	37-25/35	cmentarzisko kurhanowe z epoki żelaza
Straduń-Żabowo, stan. 28	38-22/4	cmentarzisko kurhanowe z epoki żelaza
Niekursko, stan. 8	38-22/5	cmentarzisko kurhanowe z epoki żelaza

* wykazy ujęte w zestawieniu tabelarycznym na podstawie danych dostępnych w archiwum WUOZ w Poznaniu, Delegatura w Pile

Przykładowe cmentarzyska kurhanowe zarejestrowane w gminie Trzcianka na numerycznym modelu terenu, oprac. R. Bartkowiak

5.4.4. Zestawienie liczbowe zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych

FUNKCJA STANOWISKA	LICZBA	LICZBA W REJESTRZE
grodziska	4	1
osady	1907	-
cmentarzyska	109	8
inne	9	1

* wykazy ujęte w zestawieniu tabelarycznym na podstawie danych dostępnych w archiwum WUOZ w Poznaniu, Delegatura w Pile.

5.5. Zabytki w zbiorach muzealnych

Na terenie powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego działają trzy muzea.

Muzeum Ziemi Czarnkowskiej w Czarnkowie

Muzeum o charakterze historycznym, archeologicznym i etnograficznym, mieści się w budynku dawnej szkoły katolickiej przy ul. Wronieckiej 32 w Czarnkowie, wpisanym do rejestru zabytków. Gromadzenie zbiorów rozpoczęło się już w okresie międzywojennym i prowadzone było przez profesorów tutejszego gimnazjum. Pierwotnie muzeum miało nosić nazwę „Muzeum Nadnoteckie”, ale do wybuchu drugiej wojny światowej nie udało się go utworzyć. Po wojnie gromadzeniem zbiorów zajmował się m. in. dyrektor Miejskiej Biblioteki Publicznej Zbigniew Dudek. Do idei utworzenia muzeum powrócono dopiero w 1994 r. Uroczyste otwarcie placówki nastąpiło 10 czerwca 1998 r.

Zbiory prezentowane są w trzech działach: archeologicznym, etnograficznym oraz historyczno – artystycznym. Obecnie w muzeum znajduje się wystawa czasowa poświęcona haftom czarnkowskim. Muzeum jest placówką nastawioną na przygotowywanie wystaw o różnej tematyce historycznej i regionalnej. Swoją działalność opiera głównie na edukacji i promocji historii miasta Czarkowa. Organizuje cykliczne spacer historyczne po mieście, uwzględniając m. in. jego zabytki. Tematy przewodnie spacerów to m.in. śladami Powstania Wielkopolskiego, śladami detali architektonicznych, śladami religii i kościołów, śladami kultury żydowskiej, śladami miejsc kultu itp. Przy muzeum działają dwa stowarzyszenia: Towarzystwo Historii Miasta Czarnkowa oraz Towarzystwo Pamięci Powstania Wielkopolskiego, Koło w Czarnkowie, które zajmują się upowszechnianiem wiedzy o historii Czarnkowa oraz Powstaniu Wielkopolskim. W ostatnim czasie muzeum wraz z Towarzystwem Miłośników Historii Czarnkowa włącza się w szereg działań związanych z ochroną żydowskiego dziedzictwa kulturowego.

Muzeum Ziemi Nadnoteckiej im. Wiktora Stachowiaka w Trzciance

Muzeum powstało w 1924 r. z inicjatywy miejscowego pastora Richarda Hesslera. Po śmierci założyciela pieczę nad placówką objął profesor miejscowego gimnazjum – Carl Schulz. Kolekcja początkowo przechowywana była w szkole ewangelickiej (ob. budynek zespołu szkół przy placu H. Sienkiewicza), potem została przeniesiona na piętro sali widowiskowo – gimnastycznej (ob. sala sportowa zespołu szkół przy ul. St. Staszica). Do 1945 r. w muzeum zgromadzono ponad pięć tysięcy eksponatów pochodzących z okolic, datowanych od czasów prehistorycznych do początku XX w. Po wkroczeniu do Trzcianki Armii Czerwonej zbiory uległy rozproszeniu. Uratował je Wiktor Stachowiak, który przyjechał do miasta w marcu 1945 r. i rozpoczął pracę w Państwowym Urzędzie Repatriacyjnym. Zgromadził kolekcję, która stała się zaczątkiem utworzonego w 1958 r. Muzeum Regionalnego. Wiktor Stachowiak był jego pierwszym kustoszem. Początkowo muzeum mieściło się w ratuszu, następnie w siedzibie Sądu Powiatowego. W latach 70-tych XX w. zagospodarowano i zaadaptowano zabytkowy budynek „burmistrzówki”, gdzie przeniesiono trzcianeckie zbiory.

Muzeum gromadzi zbiory w działach: archeologicznym, historycznym, etnograficznym, numizmatycznym, sztuki i rzemiosła artystycznego oraz szkolnictwa. Znajdują się tu wystawy stałe m.in.: „Spacer ulicami miasta”, „Jedna ziemia, wiele opowieści” czy też „W dawnej Szkole” oraz „Dawno temu w Trzciance - z dziejów naszego miasta”.

Muzeum mieści się w tzw. domu burmistrza z 1 poł. XIX w. przy ul. Żeromskiego 36a w Trzciance, wpisanym do rejestru zabytków. Od 1999 r. placówka dysponuje drugim obiektem przy ul. Żeromskiego 7. Przy muzeum działa Rada Muzeum oraz Koło Kolekcjonerów.

Muzeum Ziemi Wieleńskiej w Wieleniu - Izba Pamięci Ziemi Wieleńskiej

Dnia 10.11.2016 r. powołano ponownie Izbę Pamięci Ziemi Wieleńskiej działającą w strukturach Miejsko - Gminnego Ośrodka Kultury w Wieleniu. Gromadzone są w niej pamiątki historyczne pochodzące z różnych okresów dziejowych i epok historycznych. Przy muzeum działa Rada Izby Pamięci Ziemi Wieleńskiej, której zadaniem jest gromadzenie pamiątek historycznych związanych z miastem i regionem. Izba pamięci przygotowuje też wystawy tematyczne i wydarzenia społeczne, do których należą m.in. Coroczny Piknik Muzealny, nadawanie ważnym obiektom imion zasłużonych przedstawicieli lokalnego środowiska czy odsłonięcie tablic upamiętniających liczne zasługi na płaszczyźnie obrony polskość w czasie zaborów trzem księżom Obrońcom Dziedzictwa Ziemi Wieleńskiej. Ponadto placówka ta organizuje lekcje muzealne oraz kameralne spotkania tematyczne przy muzyce. Zajmuje się organizacyjną zbiórek pamiątek historycznych, pracami badawczymi na rzecz lokalnej historii, etnografii i kolekcjonerstwa, współpracą z TVP3 w Poznaniu w obszarze popularyzacji lokalnej zabytkowej architektury drewnianej, współpracą z lokalnymi środowiskami społecznymi, stowarzyszeniami oraz grupami artystycznymi (amatorska fotografia), zwiedzaniem miasta z przewodnikiem, organizacją plenerów fotograficznych oraz historycznych lekcji terenowych dla młodzieży i dorosłych, tworzeniem Biblioteki Muzealnej.

Siedziba Izby Pamięci Ziemi Wieleńskiej znajduje się w budynku Administracji Budynków Komunalnych przy Urzędzie Miasta i Gminy Wieleń.

5.6. Niematerialne dziedzictwo kulturowe

Konwencja UNESCO z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego definiuje przedmiotowe dziedzictwo jako praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności, jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową, które tworzą grupową, narodową, etniczną bądź religijną tożsamość. Niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

Do niematerialnego dziedzictwa kulturowego należą:

- **tradycje i przekazy ustne** między innymi bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamentsy pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- **sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne** w tym tradycje muzyczne wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne;
- **praktyki społeczno-kulturowe** takie jak zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, sposoby składania życzeń, tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie, np. meteorologia ludowa;
- **wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata** m.in.: tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania miłosne i medyczne;
- **wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.**

Narzędziem ochrony niematerialnego dziedzictwa jest międzynarodowa Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości oraz Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego i Krajowy rejestr dobrych praktyk na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Na Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego nie znajdziemy trwałych, pielęgnowanych zwyczajów tradycji pochodzących z terenu północnej Wielkopolski tj. powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego, ale możemy wskazać zwyczaje, które można określić jako dziedzictwo niematerialne:

- ❖ W Walkowicach, w gminie Czarnków ważną tradycją pielęgnowaną przez lokalną społeczność jest obrzęd znany jako muradyny. Nazwa walkowickich muradynów pochodzi od słowa „murzyć”, czyli czernić, brudzić (to z kolei od niemieckiego „Mohr” – Maur, murzyn). Zwyczaj ten jest praktykowany we wsi co najmniej od czasów powstania wielkopolskiego tj. od 1919 roku. Miały go zaszczerpić stacjonujące tu oddziały powstańcze

ze Środy Wielkopolskiej. Zgodnie ze zwyczajem w korowodzie idą wyłącznie młodzi mężczyźni. Grupę tworzą między innymi:

- dwa miśki w strojach z długich, skręconych słomianych powróseł i w słomianych lub trzcinowych spiczastych czapkach - kiedyś tańczyły na podwórzach gospodarstw, obecnie zostają na ulicy;
- baba z wymalowanymi ustami, wypchanymi piersiami i w peruce – składa życzenia, „flirtuje” i tańczy z mężczyznami;
- chłop z namalowanymi wąsami (czasem też brodą), w gumofilcach z wystającą z nich słomą, niosący kosz na dary – składa życzenia, zbiera prezenty i datki;
- przewodnik miśków w stroju podobnym do chłopca, prowadzący niedźwiedzie na łańcuchu i opiekujący się nimi (poprawia stroje, podaje wodę);
- siwek w białym stroju, z drewnianym łbem końskim przymocowanym paskiem do tułowia, z batem w ręku, którym uderza widzów po nogach „na szczęście”;
- grajek, również podobny do chłopca, grający na akordeonie;
- muradyni w zwykłych, codziennych ubraniach, z twarzami i rękami umorusanymi sadzą, którą „murzą” twarze widzów, a także bramy, ściany, samochody.

Przebierańcy przed południem zaczynają odwiedziny mieszkańców – początkowo objeżdżają w przyczepie rozproszone gospodarstwa, a potem poruszają się pieszo w zwartej zabudowie. Składają życzenia i „murzą” otrzymując w zamian pieniądze, jajka, alkohol, czasem poczęstunek. Po drodze śpiewają, pozują do fotografii. Po odwiedzeniu wszystkich domów rozpalają ognisko na pustym polu, w którym palą słomiane stroje miśków. Na koniec dzielą się zebranymi pieniędzmi i darami, czasem organizują zabawę lub jadą na dyskotekę. Muradyny to nie tylko przykład lokalnej tradycji, ale także przejaw funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. Zwyczaj ten dokumentowali etnologowie i antropologowie z UAM, którzy prowadzili badania naukowe na temat ginącej tradycji Wielkopolski.

- ❖ Kolejna tradycja to pielęgnowanie i przekazywanie technik hafciarskich – tworzenie haftu białego na tiulu sięgające XIX w. Tradycję tę można uznać za wyraz lokalnej tożsamości regionu. W 2024 r. Muzeum Ziemi Czarnkowskiej wydało publikację poświęconą historii haftu na ziemi czarnkowskiej. W zbiorach muzeum zachowały się tablice autorstwa Henryka Przybylskiego, nauczyciela, regionalisty i muzealnika, który w 1938 r. zaczął gromadzić przykłady haftów ludowych z okolic Czarnkowa. Metodycznie przerysowywał je z tiulu na papier, dbając o każdy szczegół. W ciągu roku stworzył bogaty wzornik zawierający około setki plansz wraz z opisem. Dążył do zachowania dla potomnych wzorów haftów charakterystycznych dla czarnkowskiego regionu. Niestety około połowy przygotowanych plansz zostało zniszczonych w czasie wojny. Odkryty na nowo "czarnkowski haft ludowy" stał się impulsem do podjęcia przez muzeum wielu działań przypominających o bogactwie lokalnego dziedzictwa kulturowego (m.in. powstanie koła hafciarek, które zajęły się rekonstrukcją wzorów haftu czarnkowskiego). Biały haft na tiulu stanowił ozdobę tradycyjnego stroju kobiecego, którego najbardziej charakterystycznym elementem były tiulowe czepce z haftowanymi wiązaniami, czyli nakrycie głowy mężatek.

W okolicach Czarnkowa żyło i działało kilkanaście "wyszywaczek" trudniących się haftowaniem. Tworzyły one kompozycje kwiatowe i geometryczne, misterne dzieła o eklektycznym charakterze - w ich wzorach dostrzegamy liczne zapożyczone wpływy kaliskie, kujawskie, krakowskie. Haft ten na przełomie XIX i XX wieku stał się wizytówką nadnoteckiego regionu w okolicach Czarnkowa.

6. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OPIEKI NAD ZASOBAMI DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

6.1. Stan zachowania i obszary największego zagrożenia zabytków

6.1.1. Urbanistyka i ruralistyka

Dużym problemem są przebiegające przez miasta i wsie rozbudowane trasy komunikacyjne o dużym nasileniu ruchu, powodujące znaczne zniszczenia budynków zabytkowych znajdujących się w ich bezpośrednim sąsiedztwie. Stąd jednym z głównych zadań powinna być eliminacja ruchu tranzytowego z centrów miast leżących przy głównych drogach (Trzcianka, Wieleń).

Nie ma istotnych zagrożeń dla historycznych układów urbanistycznych wpisanych do rejestru zabytków, ponieważ wprowadzanie nowych elementów, w tym zabudowy mieszkalnej, gospodarczej czy usługowej, umieszczanie w ich obrębie urządzeń technicznych, tablic i urządzeń reklamowych oraz prowadzenie robót budowlanych i prac remontowych przy obiektach istniejących, zarówno zabytkowych jak i współczesnych, jest uregulowane prawnie i uzgadniane z organem ochrony zabytków poprzez wydanie pozwolenia konserwatorskiego.

Wskazane jest podjęcie szeroko zakrojonych działań w celu rewaloryzacji i rewitalizacji historycznych miast, które wyeksponują ich walory zabytkowe i architektoniczne.

Dla układów ruralistycznych zagrożeniem jest powstawanie zabudowy jednorodzinnej według bardzo zróżnicowanych projektów nienawiązujących do lokalnej tradycji budowlanej i charakterystycznych dla tych terenów wariantów typologicznych tradycyjnej zagrody wiejskiej.

Dla zachowania niewpisanych do rejestru zabytków historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych, zespołów folwarcznych, parków i cmentarzy konieczne jest ustalenie ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy czy decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, które stanowi prawną formę ochrony zabytków. Brak szczegółowych zapisów może spowodować nieodwracalne, daleko idące przekształcenia przestrzenne, kubaturowe, materiałowe oraz architektoniczne krajobrazu kulturowego powiatu.

6.1.2. Architektura sakralna

Stan zachowania obiektów architektury sakralnej jest w przeważającej części dobry lub dostateczny. Obiekty w większości utrzymywane są w sposób prawidłowy i poddawane niezbędnym remontom.

Dobry stan zachowania prezentują kościoły parafialne, zarówno miejskie jak i wiejskie (m. in. Czarnków, Trzcianka, Wielen, Połajewo, Lubasz, Dzierżążno Wielkie, Boruszyn, Piłka, Biała gm. Trzcianka, Siedlisko).

W kościele parafialnym p.w. św. Marii Magdaleny w Czarnkowie w 2009 r. wymieniono pokrycie dachowe na korpusie nawowym, kaplicach i kruchtach, w latach 2013 – 2016 zamontowano instalację przeciwwilgociową, wzmocniono mury, wykonano renowację tynków wraz z ich malowaniem. Ponadto w latach 2014 – 2018 przeprowadzono prace restauratorsko – malarskie ścian i sklepień we wnętrzu obiektu.

W kościele parafialnym p.w. św. Jana Chrzciciela w Trzciance w latach 2015 – 2016 pomalowano wnętrze, w tym zrekonstruowano marmoryzację pierwotnie występującą na pilastrach, natomiast w 2017 r. wykonano renowację i malowanie elewacji.

W kościele parafialnym p.w. MB Różańcowej w Dzierżążnie Wielkim, gm. Wielen, w 2007 r. przeprowadzono remont konstrukcji wieży wraz z wymianą jej pokrycia na blachę miedzianą, założono nową instalację odgromową oraz nowe pokrycie dachowe na nawie z dachówki karpiówki.

Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP w Lubaszu został poddany kompleksowym pracom remontowo – konserwatorskim ok. 2000 r.

W kościele parafialnym p.w. Wszystkich Świętych w Białej w 2014 r. wykonano fumigację (gazowanie) wnętrza i drewnianych elementów konstrukcyjnych, w latach 2016 – 2020 wymieniono pokrycie dachowe z blachy na dachówkę, ponadto wymieniono wtórne, zniszczone tynki zewnętrzne na wieży i zakrystii oraz pomalowano elewacje tych części budynku. W kolejnych latach otynkowano i pomalowano elewacje nawy ujednolicając je z wcześniej wykonanymi elewacjami wieży i zakrystii. Planowane odtworzenie szkieletowych ścian korpusu nawowego (które rozebrano w l. 70 – tych XX w. i wymurowano nowe z cegły) z uwagi na brak wystarczających środków finansowych odłożone zostało na okres późniejszy. Dodatkowo przeprowadzono prace remontowe ścian wewnętrznych i stropów poprzez ich tynkowanie i malowanie oraz wykonano aranżację wnętrza z wykorzystaniem rzeźb i obrazów pochodzących z nieistniejących ołtarzy bocznych.

W kościele parafialnym p.w. Wniebowzięcia MB i św. Michała w 2024 r. zostało położone nowe pokrycie dachowe nad nawą z dachówki ceramicznej karpiówki. Poza tym na przyszłe lata planowane są prace konserwatorskie przy zespole oszklenia witrażowego i drewnianej stolarce okiennej.

Zróżnicowany stan techniczny prezentują kościoły drewniane. Oprócz wyżej wspomnianego kościoła w Dzierżążnie Wielkim w dobrym stanie znajduje się kościół w Hucie Szklanej, poddany pracom w 2019 r. obejmującym skucie tynków na elewacjach oraz przywrócenie i remont pierwotnych elewacji ryglowych z otynkowanymi wypełnieniami ceglanymi, a także wymianę pokrycia dachowego na nowe z dachówki karpiówki. W kościele

w Nowych Dworach w latach 2012 – 2016 prowadzone były ratownicze prace konserwatorskie przy drewnianych ścianach obiektu. Stan techniczny świątyń w Herburtowiu, Biernatowie i Chełście jest dostateczny. Kościół w Kocieniu Wielkim wymaga remontu w zakresie: wymiany skorodowanych i wzmocnieniu uszkodzonych drewnianych elementów konstrukcyjnych ścian zewnętrznych (widocznych we frontowej elewacji kościoła oraz niewidocznych, mogących występować pod wtórnymi deskami maskującymi belki konstrukcyjne), naprawy i wzmocnieniu uszkodzonych belek stropowych, naprawy wewnętrznych spękań podłużnych ścian i wyeliminowaniu przyczyny tych spękań. Problemem kościoła w Dzierżynie Małym jest natomiast zawilgocenie podmurówki drewnianego korpusu nawowego, zdegradowane odeskowanie wieży oraz naruszone przez korozję biologiczną elementy ryglowych ścian prezbiterium.

W złym stanie technicznym znajduje się kościół poewangelicki w Połajewie. Stanowi on własność prywatną, jest nieużytkowany i ulega postępującej destrukcji. Wymaga prac zabezpieczających przy pokryciu dachowym, więźbie, belkach stropowych oraz stolarcze otworowej.

W pozostałych obiektach sakralnych w miarę możliwości realizowane są niezbędne prace remontowe.

Bardzo dużym zagrożeniem dla kościołów, zwłaszcza drewnianych oraz posiadających zabytki ruchome we wnętrzu, jest zużyta, uszkodzona lub niewłaściwie założona instalacja elektryczna narażająca sam obiekt, jak i jego wyposażenie na pożar, a także brak odpowiedniego zabezpieczenia przeciwpożarowego i antywłamaniowego.

6.1.3. Zespoły rezydencjonalno – parkowe

Stan techniczny pałaców i dworów na terenie powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego jest zróżnicowany, wynikający z obecnego przeznaczenia obiektów oraz formy własności. Postępującej destrukcji ulegają budynki nieużytkowane. W najgorszym stanie jest pałac w Kuźnicy Czarnkowskiej, który w obecnej formie ma zachowane jedynie ściany bez konstrukcji dachu oraz pałac w Białej, gm. Trzcianka. Natomiast problemem pałacu w Lubaszcu jest miejscowe zawilgocenie elewacji, nieszczelne pokrycie dachowe i uszkodzona więźba. Na przełomie 2024/2025 r. stan pałacu w Wieleniu uległ nagłemu pogorszeniu z uwagi na kradzież miedzianego pokrycia dachowego z niemalże całej jednej połaci dachowej obiektu. Przed tym incydentem budynek był zabezpieczony i dozorowany. Problemem jest także jego nieuregulowany własnościowy stan prawy.

Ww. obiekty wymagają kompleksowych prac budowlano–konserwatorskich poprzedzonych przeprowadzeniem badań architektonicznych i opracowaniem dokumentacji. Konieczne jest znalezienie dla tych budynków funkcji użytkowej, na potrzeby której byłyby ponownie zagospodarowane.

Dworek miejski w Czarnkowie jest również nieużytkowany. Jednakże właściciel obiektu - Gmina Miejska Czarnków prowadzi działania zmierzające do jego rewitalizacji i adaptacji do funkcji kulturalno – społecznych. W obiekcie przeprowadzono badania konserwatorskie oraz

wstępne prace polegające na demontażu wtórnych przebudów i odkryciu historycznych elementów obiektu. Obecnie trwają prace dokumentacyjne do jego remontu i adaptacji.

Pałace i dwory w Goraju (zespół szkół leśnych), Kruczu (siedziba nadleśnictwa), Gębicach (placówka wychowawczo – oświatowa), Wieleniu (dwór Lipówka, ob. Dom Pomocy Społecznej) użytkowane jako obiekty publiczne, utrzymane są w dobrym stanie technicznym, podobnie jak dwory w Dębogórze i Gniewomierzu, będące własnością prywatną. W Dębogórze prowadzona jest działalność agroturystyczna. Gniewomierz pełni funkcję mieszkalną.

Stan zachowania parków jest zróżnicowany, jednak w większości dostateczny lub zły. W wyniku zaniedbań i zaniechania prac pielęgnacyjnych – konserwatorskich parki te mają w różnym stopniu zatarte lub zniekształcone układy przestrzenne i kompozycyjne oraz pozbawione są części starodrzewia.

W dobrym stanie znajdują się parki przy obiektach użyteczności publicznej - nadleśnictwa, placówki oświatowe, wychowawcze, domy pomocy społecznej (Krucz, Sarbia, Potrzebowice, Gębice, Goraj, Wielen - w zespole dworskim na Ostrowiu) lub wyremontowanych, użytkowanych prywatnych rezydencjach (np. Dębogóra).

Do najcenniejszych należą założenia parkowe w Wieleniu (w zespole pałacowym), Lubasz, Białej i Goraju. Park w Wieleniu jest założeniem barokowym powstałym około połowy XVIII w., powiększonym na początku i pod koniec XIX w. Układ parku przy pałacu w części południowej zachował ślady regularnego rozplanowania z rozległym, półkolistym zamkniętym parterem ujętym alejami lipowymi. W dalszych częściach park ma charakter krajobrazowy. Po stronie zachodniej znajduje się kanał widokowy zwany aleją wodną, na osi której usytuowany jest cmentarz rodowy z 1 ćw. XIX w. z neogotycką kaplicą grobową. Drzewostan tworzą lipy i klony, ponadto platan, dąb, jesion i buk.

Większość parków wymaga sporządzenia aktualnych inwentaryzacji drzew oraz projektów rewaloryzacji obejmujących odtworzenie dawnego układu kompozycyjnego i drzewostanu, nasadzenia uzupełniające oraz usuwanie z ich terenu obiektów dysharmonijnych. Po wykonaniu ww. prac należałoby systematycznie przeprowadzać zabiegi pielęgnacyjne w celu niedopuszczenia do ponownej degradacji.

6.1.4. Zespoły folwarczne

Większość zabudowy folwarczej na terenie powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego jest w stanie dostatecznym lub złym. Problemy związane z jej utrzymaniem wynikają głównie z braku środków na remonty, a także z trudności ze znalezieniem właściwego nowego sposobu ich użytkowania. Układy przestrzenne folwarków i ich zabudowania są w większości przekształcone, wiele obiektów uległo rozbiórce, wiele zostało znacznie przebudowanych, przez co utraciły swój pierwotny wygląd i wartości zabytkowe, wprowadzane były również obiekty nowe, niezharmonizowane z elementami historycznymi. Warunkiem zachowania zespołów folwarcznych jest przystosowanie ich do nowych funkcji z zachowaniem dawnej kompozycji podwórza i charakteru zabudowy.

6.1.5. Zabudowa mieszkalna. Obiekty użyteczności publicznej

Stan zachowania zabytkowej zabudowy mieszkalnej jest zróżnicowany, wiele budynków wymaga przeprowadzenia prac remontowych i modernizacyjnych. W każdym przypadku należy zakres i przebieg prac uzgadniać ze służbami konserwatorskimi w celu uniknięcia stosowania niewłaściwych technologii i materiałów (termoizolacja, nowa stolarka drzwiowa i okienna, pokrycie dachów, kolorystyka elewacji itp.) powodujących utratę pierwotnego charakteru budynków.

Dużym zagrożeniem są niefachowo prowadzone prace remontowe, adaptacyjne oraz modernizacyjne, w wyniku których budynki ulegają przekształceniu, co powoduje utratę ich wartości zabytkowych. Wymiana historycznej tkanki obiektów – drewnianych stolarek otworowych, pokryć dachowych, a także zmiany formy bryły, dachu, niekontrolowane rozbudowy, zmiany wyglądu elewacji w zakresie rozmieszczenia, kształtu, wielkości otworów okiennych i drzwiowych, usuwanie detalu i dekoracji architektonicznej z elewacji oraz elementów wystroju wewnątrz (m. in. posadzek, schodów) wpływa negatywnie na autentyczność obiektów oraz wizerunek zabytkowej zabudowy.

Problemem jest również zaniechanie bieżących napraw i koniecznych remontów, powodujące postępującą destrukcję budynków, a w konsekwencji również trwałą utratę ich wartości historycznych.

Budynki użyteczności publicznej wykorzystywane zgodnie ze swoją pierwotną funkcją (ratusze, szkoły, poczty, szpital itp.) zachowane są na ogół w stanie dobrym, nie zagraża im zniszczenie. Jednak część obiektów w związku z przekształceniami własnościowymi i zmianą pierwotnego sposobu użytkowania np. obiekty szkolne na terenach wiejskich, były przebudowywane i modernizowane w sposób niewłaściwy lub ulegają szybko postępującej dewastacji.

6.1.6. Cmentarze

Cmentarze stanowią najbardziej zagrożony pod względem konserwatorskim obszar. Na terenie powiatu zewidencjonowanych jest ok. 230 cmentarzy, w tym ok. 165 cmentarzy ewangelickich, ok. 50 katolickich, 6 żydowskich, 5 rodowych, 1 epidemiczny; 38 z ww. cmentarzy figuruje w rejestrze zabytków. Największa ilość zinwentaryzowanych cmentarzy znajduje się w gminach: Czarnków, Trzcianka i Wieleń. W celu szerszego merytorycznego rozpoznania tematu, który dałby podstawę do stworzenia lepszej prawnej ochrony tych zabytków, konieczna jest weryfikacja i uaktualnienie kart ewidencyjnych wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Stan zachowania cmentarzy katolickich w większości nie budzi zastrzeżeń, problemem jest tylko dokonywana ze względów bezpieczeństwa eliminacja starego zadrzewienia. Natomiast cmentarze ewangelickie w większości znajdują się w dostatecznym lub złym stanie. Jako nieczynne i niezagospodarowane ulegają postępującej degradacji, są zaniedbane, zarośnięte dziką roślinnością, z zatartym lub całkowicie nieczytelnym układem przestrzennym alei i kwater, czasem z nieczytelnymi granicami, poza tym z nielicznie zachowanymi w całości

i we fragmentach nagrobkami. Wiele z nich jest nieogrodzonych, więc metalowe krzyże czy pozostałości ogrodzeń grobów z uwagi na łatwy dostęp są zagrożone kradzieżą.

Z nekropolii żydowskich na terenie powiatu nie zachował się cmentarz w Wieleniu, który usytuowany był przy dzisiejszej ul. Jaryńskiej. Macewy wykorzystano do budowy chodników, miejsce zaorano i przeznaczono pod zabudowę mieszkalno – usługową. W 2006 r. na terenie zespołu szkół przy ul. Drawskiej utworzono małe lapidarium, w którym zgromadzono ocalałe fragmenty nagrobków z tej nekropolii. W Połajewie teren cmentarza żydowskiego został zniwelowany, ślady po mogiłach nie zachowały się, jego część przeznaczono pod wyrobisko piasku oraz zabudowę mieszkalną. W Trzciance granice cmentarza żydowskiego są czytelne, jednak nagrobki zostały usunięte, a drzewostan jest zaniedbany. W Czarnkowie cmentarz przy ul. Podgórznej (datowany na XVI/XVII w.) funkcjonował do początku XIX w., potem gmina żydowska obsadziła go drzewami; nie zachowały się tu macewy. Z kolei przy nekropolii przy ul. Poznańskiej, założonej w XIX wieku, od 2023 r. trwają sukcesywne prace porządkowe, obejmujące także dom przedpogrzebowy. Obecnie podjęto działania związane z inwentaryzacją zabytkowego budynku w ramach projektu: "Ocalić od zapomnienia żydowski dom przedpogrzebowy w Czarnkowie - etap II". Ważną częścią całego procesu jest także odtworzenie zewnętrznego wyglądu obiektu, w tym elewacji, z uwzględnieniem detali architektonicznych. Przeprowadzona inwentaryzacja stanowić będzie podstawę do sporządzenia projektu, który będzie obejmował wzmocnienie istniejącej więźby dachowej i zabezpieczenie budynku przed jego dalszą destrukcją. Wszystkie te działania prowadzone są z inicjatywy Towarzystwa Miłośników Historii Czarnkowa, Muzeum Ziemi Czarnkowskiej przy współpracy z Miastem Czarnków i Gminą Wyznaniową Żydowską w Szczecinie.

XVII – wieczny cmentarz żydowski w Lubaszcu jest jedynym na terenie powiatu zachowanym w dobrym stanie – ma czytelny zarys granic i fragmentów kwater oraz kilkanaście macew, częściowo zachowanych fragmentarycznie, z których najstarsza posiada inskrypcję z datą 1677.

W ostatnich latach wzrasta świadomość społeczna na temat cmentarzy jako ważnego elementu dziedzictwa kulturowego. Coraz częściej samorządy gminne, lokalne towarzystwa i organizacje porządkują i rewaloryzują zabytkowe nekropolie innych wyznań. Konieczne jest wspieranie i propagowanie tej działalności. Najważniejsze wskazania konserwatorskie dla nieczynnych cmentarzy to: oznaczenie granic (ogrodzenie), umieszczenie tablicy informacyjnej, usuwanie samosiewów, prace pielęgnacyjne przy drzewostanie, w miarę możliwości przywrócenie układu przestrzennego alei i kwater oraz renowacja ocalałych elementów architektury nagrobnej.

Przykładem dobrej praktyki jest część cmentarzy w gminie Drawsko (Borzysko Młyn, Kwiejce, Kwiejce Nowe, Kamiennik) oraz cmentarz w miejscowości Lubcz Mały, gm. Krzyż Wielkopolski, gdzie wykonano prace porządkowe, oznakowano nekropolie tablicami informacyjnymi, postawiono krzyże oraz w niektórych przypadkach ogrodzono teren.

6.1.7. Budownictwo gospodarcze, przemysłowe, obiekty techniki

Na terenie powiatu znajduje się 11 zespołów stopni wodnych na rzece Noteć, będących ważnym elementem krajobrazu kulturowego. Zachowane są one w zadowalającym stanie technicznym. Niezbędne prace remontowe i modernizacyjne prowadzone są z poszanowaniem zabytkowej substancji tych obiektów.

Przykładem dobrej praktyki konserwatorskiej jest wiatrak w Dębem, który w 2012 r. wyremontowano wraz z wyposażeniem i udostępniono do zwiedzania.

Większość obiektów architektury przemysłowej (m. in budynki fabryczne, magazyny, młyny, gazownie, budynki kolejowe, zwłaszcza przy nieczynnych liniach kolejowych) w związku z przekształceniami w sferze gospodarki wymaga szczególnej troski konserwatorskiej oraz znalezienia właściwego sposobu ich użytkowania. Konieczne jest ich zabezpieczenie przed dalszą dewastacją oraz przygotowanie projektów adaptacji do nowych celów.

6.1.8. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome stanowiące wyposażenie obiektów sakralnych znajdują się w większości w stanie dobrym lub dostatecznym. Część z nich na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat poddana była pracom konserwatorskim i restauratorskim. Szeroko zakrojone, kompleksowe prace zostały przeprowadzone przy zespole wystroju i wyposażenia kościołów w Lubasz, Trziance, Czarnkowie i Wieleniu. W Lubasz na przestrzeni blisko dwudziestu pięciu lat konserwacji poddano kolejno ołtarz główny, dwa ołtarze boczne w nawie, poza tym stalle, ławę kolatorską i trzy portale – stanowiące wystrój architektoniczno – rzeźbiarski prezbiterium, następnie chrzcielnicę, ambonę, chór muzyczny z prospektem organowym oraz trzy ołtarze z kaplic i balustradę komunijną. W kościele w Trziance w latach 2015 – 2022 wykonano konserwację ołtarza głównego, dwóch ołtarzy bocznych, zespołu obrazów przedstawiających Drogę Krzyżową, ponadto przeprowadzono prace konserwatorsko – restauratorskie przy ornamentacji – architektonicznej polichromii ścian prezbiterium, częściowo odkrytej spod tynku oraz przy witrażach figuralnych i oszkleniu witrażowym w owalnych oknach nawy. W kościele w Czarnkowie w latach 2015 – 2024 poddano konserwacji całe wyposażenie prezbiterium: ołtarz główny, stalle, portale do zakrystii i skarbcza, dwie szafki zegarowe, poza tym chrzcielnicę, ambonę, belkę tęczową z grupą rzeźbiarską Ukrzyżowania, dwa ołtarze boczne, ołtarz w kaplicy p.w. św. Antoniego (Swinarskich), dawny chórek muzyczny z figurami Chrystusa i ewangelistów, obraz „św. Roch” oraz rzeźby św. Michała Archanioła, Chrystusa Frasobliwego, Chrystusa Zmartwychwstałego i św. Anny Samotrzeć. W kościele parafialnym p.w. Wniebowzięcia MB i św. Michała w Wieleniu w 2012 r. wykonano konserwację prospektu organowego, poza tym realizowane od 2017 r. działania konserwatorsko – restauratorskie objęły dwa ołtarze boczne, świecznik

paschalny z figurą anioła, ołtarz główny, obraz z przedstawieniem Chrystusa, rzeźbę Chrystusa Zmartwychwstałego i jeden z krucyfiksów, przeprowadzono również prace przy łożu kolatorskiej polegające na zabezpieczeniu jej konstrukcji. W kościele parafialnym p.w. Wszystkich Świętych w Białej, gm. Trzianka, od 2014 r. sukcesywnie poddawane są konserwacji kolejne obiekty z wyposażenia: dwa obrazy z ołtarza głównego, obraz „św. Izidor”, obraz „Matka Boża z Dzieciątkiem” (gdzie po zdjęciu przemalowań odsłonięto XVII – wieczny wizerunek Madonny z datą 1676 i herbem Nałęcz Czarnkowskich, co wskazuje na fundatorów malowidła), ołtarz główny, ołtarz boczny oraz elementy rzeźbiarskie i snycerskie pochodzące z rozebranych przed 1983 r. barokowych ołtarzy, które obecnie zostały wykorzystane w aranżacji wystroju prezbiterium. W latach 2020 – 2021 wykonano prace konserwatorskie przy obrazie „Święta Rodzina” w kościele parafialnym p.w. św. Ap. Piotra i Pawła w Gulczu, w latach 2020 – 2022 przy witrażach z dwóch otworów okiennych w kościele filialnym p.w. Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Nowych Dworach, w 2022 r. przy mechanizmie i tarczach zegara wieżowego z kościoła parafialnego p.w. NSPJ w Siedlisku, w latach 2022 - 2024 przy obrazie „Wniebowzięcie NMP” z ołtarza głównego w kościele parafialnym p.w. św. Stanisława Biskupa w Rosku, w latach 2023 – 2025 przy dwóch ołtarzach bocznych i krucyfiksie w kościele parafialnym p.w. św. Andrzeja Apostoła w Boruszynie. Od 2023 r. prowadzone są prace przy zespole witraży ornamentalnych w kościele filialnym p.w. Matki Bożej Szkaplerznej w Tarnówku.

Część zabytków ruchomych wymaga konserwacji z powodu zniszczeń, którym uległy na przestrzeni lat: uszkodzeń technicznych, degradacji materiałów oraz przekształceń estetycznych (głównie przemalowań w kolorystyce innej niż oryginalna oraz wtórnych metalizacji). Pracom konserwatorskim powinny być poddane elementy wyposażenie kościoła w Rosku (ołtarze) oraz w Wieleniu (ołtarz i polichromie w kaplicy Kostków, ambona, szafki cechowe, sakramentarium za ołtarzem głównym) i Czarnkowie (ołtarze w kaplicach, balustrada chóru muzycznego, prospekt organowy wraz instrumentem, ława kolatorska). Pozostałe zespoły zabytków ruchomych, w tym wystrój pałacu w Goraju, znajdują się w dość dobrym stanie, gdzie do konserwacji kwalifikują się pojedyncze zabytki.

Zagrożone pod względem konserwatorskim są krzyże i kapliczki przydrożne, w większości przypadków poddawane niefachowym renowacjom i naprawom, które prowadzą do zniszczenia ich zabytkowej substancji. Dla ochrony tych dóbr kultury priorytetem jest wykonanie ich pełnej ewidencji wraz z określeniem stanu zachowania. Prace przy krzyżach i kapliczkach przydrożnych powinny mieć charakter prac konserwatorskich, polegających na zahamowaniu procesów destrukcji i likwidacji istniejących zniszczeń, zabezpieczeniu i zachowaniu w możliwie największym zakresie oryginalnej materii oraz przywróceniu pierwotnego wyglądu w oparciu o badania konserwatorskie.

Jedną z najstarszych na terenie powiatu jest figura przydrożna św. Jana Nepomucena w Sławnie, gm. Lubasz. Datowana na koniec XVIII w., wykonana z piaskowca, jako jedyna została poddana profesjonalnej konserwacji i restauracji.

Sławno, gm. Lubasz, figura przydrożna św. Jana Nepomucena

6.1.9. Zabytki archeologiczne

Dziedzictwo archeologiczne to bardzo obszerny i jednocześnie zróżnicowany zbiór materialnych śladów działalności człowieka. Zgodnie z art. 6 pkt 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece.

Stanowiska archeologiczne odkryte podczas badań AZP, przypadkowych odkryć czy też na podstawie danych pochodzących z lotniczego skanowania laserowego przy pomocy urządzenia LiDAR stanowią zasób informacji, na które składa się archeologiczne dziedzictwo kulturowe. Najlepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na terenach leśnych, nieużytkach, łąkach czy też na obszarach niezabudowanych.

Aktualnie zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są wszelkie inwestycje budowlane i przemysłowe, rozwój budownictwa na obrzeżach miast, budowa dróg i infrastruktury przemysłowej, a także przebudowa zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz założeń pałacowo-parkowych. Istotne zagrożenie dla stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na polach uprawnych stanowi głęboka orka. Wpływ na ich degradację ma użycie ciężkiego sprzętu w rolnictwie. Niebezpieczeństwo dla dziedzictwa archeologicznego niesie również nielegalna eksploatacja piasek i żwirowni oraz nielegalna działalność poszukiwaczy zabytków. Negatywny wpływ na stan zachowania zabytków archeologicznych ma również rozwój turystyki, zwłaszcza nad rzekami, jeziorami i w obszarach leśnych. Tereny obecnie atrakcyjne pod względem rekreacyjnym, w pobliżu wód i jezior, często były również zajmowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Niszczono są stanowiska archeologiczne typu grodziska, cmentarzyska kurhanowe, osady czy też pozostałości po I i II wojnie światowej (umocnienia polowe).

Stan zachowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na terenie powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego można określić jako dobry. Podstawowym zagrożeniem

dla stanowisk archeologicznych oraz nawarstwień kulturowych są inwestycje związane z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, które wymagają prowadzenia prac ziemno – budowlanych. Dlatego też wszelkie roboty ziemne prowadzone w strefach ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych, wyznaczonych na podstawie zapisów i załączników graficznych ujętych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz w decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, wymagają prowadzenia badań archeologicznych, na które wojewódzki konserwator zabytków wydaje stosowne pozwolenia. Jest to szczególnie ważne podczas inwestycji takich jak m.in. budowa budynków mieszkalnych i usługowych oraz inwestycji liniowych np. budowa kanalizacji deszczowych, sanitarnych, gazowych czy telekomunikacyjnych. Natomiast realizacja inwestycji takich jak budowa obwodnic, dróg, zbiorników retencyjnych, eksploatacja piasek i żwirowni, kopalni kruszywa, bezwzględnie wymaga prawidłowego rozpoznania terenu pod względem faktycznej ilości stanowisk archeologicznych oraz przeprowadzenia ratowniczych badań wykopaliskowych. Szeroko-płaszczyznowy zakres prac ziemnych charakteryzujący tego typu przedsięwzięcia budowlane w bezpowrotny sposób niszczy substancję zabytkową i obiekty archeologiczne. Przebudowa układów historycznych, założeń pałacowo - parkowych prowadzi często do naruszenia średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych. W związku z tym wszystkie prace ziemne wymagają jednoczesnego prowadzenia badań archeologicznych. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie epizodów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółwić i potwierdzić dane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o lokalnej kulturze materialnej. Należy pamiętać również o pracach ziemno - budowlanych związanych z przebudową lub rozbiórką budynków wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Towarzyszące im badania archeologiczne są niezwykle istotne w procesie rekonstrukcji dawnej zabudowy.

W ostatnim czasie dzięki nowej technologii zastosowanej w archeologii – lotniczemu skanowaniu laserowemu przy pomocy urządzenia LiDAR - dochodzi do weryfikacji znanych, ale też do odkrycia nowych stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej. Po przeprowadzeniu przez Regionalną Dyрекcyję Lasów Państwowych w Pile inwentaryzacji zasobu dziedzictwa kulturowego na terenach leśnych uwzględniono stanowiska archeologiczne posiadające własną formę terenową. Powinny one być chronione przed bezpowrotnym zniszczeniem. Sytuacja wygląda zupełnie inaczej na polach uprawnych, na których bezpowrotnie niwelowane są kurhany, grodziska czy też osady, a co za tym idzie niszczone jest układ stratygraficzny i kontekst, w którym znajdują się ruchome zabytki.

Szczególnie zagrożone są zabytki archeologiczne w miejscach, gdzie trwa intensyfikacja zabudowy mieszkaniowej np. w centrum historycznych miast wpisanych do rejestru zabytków, m.in. Czarnków, Wieleń, czy też w miejscach budowy inwestycji liniowych o szerokim zakresie w gminie Czarnków, Krzyż Wielkopolski, Połajewo, Lubasz, Wieleń i Drawsko. Największym zagrożeniem dla zabytków archeologicznych są wszelkie inwestycje związane z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, które wymagają prowadzenia prac ziemno-budowlanych.

Należą do nich między innymi planowane na najbliższe lata następujące inwestycje:

- rozbudowa drogi powiatowej nr 1331P Trzcianka-Biała;
- przebudowa drogi powiatowej nr 1322P od DW nr 123 do m. Dębogóra;
- rozbudowa drogi powiatowej nr 1323P ul. Wojska Polskiego w Krzyżu. Wlkp.;
- rozbudowa drogi powiatowej nr 1349P na odcinku od DW nr 153 do m. Bzowo;
- przebudowa skrzyżowania dróg powiatowych nr 1347P i 1346P wraz z budową chodnika przy drodze powiatowej 1346P w m. Sławno;
- rozbudowa drogi powiatowej nr 1209P ul. Gdańska w m. Czarnków etap II.

Kluczowym elementem, który wpływa na aktualny stan zachowania zabytków archeologicznych jest brak sporządzenia w powiecie czarnkowsko – trzcianeckim gminnej ewidencji zabytków. Jednostki samorządu terytorialnego nie opracowują gminnych ewidencji zabytków archeologicznych i nie posiadają podstawowej wiedzy z zakresu ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego. Prowadzi to do zniszczenia zabytków archeologicznych.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych oraz pradziejowych, średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych niezbędne jest uzgadnianie oraz wypełnianie przez inwestorów wymogów konserwatorskich zawartych w decyzjach i opiniach Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

6.2. Chronione wartości przyrodnicze krajobrazu kulturowego

Dla utrwalenia mało zmienionych przez człowieka swoistych cech krajobrazu mających znaczenie dla zachowania unikatowych typów środowiska, utworzono różne formy ochrony zgodne z ustawą o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r.:

1. parki narodowe,
2. rezerваты przyrody,
3. parki krajobrazowe,
4. obszary chronionego krajobrazu,
5. obszary Natura 2000,
6. pomniki przyrody,
7. stanowiska dokumentacyjne,
8. użytki ekologiczne,
9. zespoły przyrodniczo-krajobrazowe,
10. ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów.

6.2.1. Parki narodowe

W granicach powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego (część gminy Krzyż Wielkopolski) znajduje się **Drawieński Park Narodowy**, utworzony w 1990 r. Park o powierzchni 11.535,66 ha, położony jest na terenie trzech województw: lubuskiego, zachodniopomorskiego i wielkopolskiego. Stanowi malowniczy fragment Równiny Drawskiej zajęty przez zwarty kompleks leśny Puszczy Drawskiej. Powierzchniowo dominują lasy – buczyny, łągi olszowe i bory sosnowe. Charakterystycznymi elementami przyrody parku są też łąki śródleśne, torfowiska i jeziora rynnowe.

6.2.2. Rezerваты przyrody

W wykazie poszczególnych form ochrony przyrody rezerwat przyrody obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi.

Na terenie powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego znajdują się dwa rezerваты przyrody:

- **Wilcze Błoto**, rezerwat florystyczny w gminie Wieleń, o powierzchni 3.27 ha, utworzony w 1968 r. w celu zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych zbiorowisk roślinności bagiennych i torfowiskowej.
- **Źródlika Flinty**, rezerwat fitocenotyczny w gminie Czarnków i Budzyń (powiat chodzieski), o powierzchni 44,83 ha, utworzony w 1998 r. w celu zabezpieczenia niezakłóconego przebiegu procesów zachodzących w ekosystemach: leśnym, zaroślowym, bagiennym, wodnym i torfowiskowym wraz z ich całym bogactwem i różnorodnością biologiczną, w tym w szczególności zachowanie źródłiskowego charakteru obszaru jeziora Niewiemko oraz stanowisk chronionych gatunków roślin.

6.2.3. Obszary chronionego krajobrazu

Obszary chronionego krajobrazu są to tereny objęte ochroną ze względu na walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe oraz zróżnicowane ekosystemy, odznaczające się niewielkim stopniem zniekształcenia środowiska przyrodniczego, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z masową turystyką i wypoczynkiem lub istniejące albo odtwarzane korytarze ekologiczne. Od parków krajobrazowych różnią się większą dopuszczalnością działań gospodarczych, które ogranicza jedynie konieczność zachowania w równowadze istniejących walorów.

Wyznaczanie obszarów chronionego krajobrazu następuje uchwałą sejmiku wojewódzkiego. Obszary chronionego krajobrazu wraz z parkami narodowymi, rezerwatami przyrody oraz parkami krajobrazowymi stanowią elementy składowe tzw. krajowego systemu obszarów chronionych. Odgrywają one zatem ważną rolę w przestrzennym układzie form ochrony przyrody.

Na terenie powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego znajdują się następujące obszary chronionego krajobrazu:

- **Dolina Noteci** – obszar chronionego krajobrazu o powierzchni 68,84 ha, utworzony w 1989 r. Zlokalizowany w granicach powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego (gminy Lubasz, Czarnków, Wieleń, Trzcianka), pilskiego, wągrowieckiego i chodzieskiego. Stanowi ważną ostoję wielu gatunków ptaków oraz trasę ich migracji. Jest naturalnie wyrzeźbionym przez wody topniejącego lodowca obniżeniem terenu o szerokości 3 – 6 km, którego środkiem płynie rzeka Noteć. Charakteryzuje się krajobrazem łąkowo – polno – osadniczym. W samej pradolinie rzeki przeważa system łąkowy tzw. nadnoteckie łągi, które mają duże znaczenie dla gospodarki hodowlanej.
- **Puszcza Notecka** – obszar chronionego krajobrazu o powierzchni 58,17 ha, utworzony w 1989 r. Zlokalizowany w granicach powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego (gmina Czarnków, Wieleń, Połajewo, Lubasz, Drawsko), szamotulskiego, obornickiego i międzychodzkiego. Obejmuje część Pojezierza Poznańskiego i Kotliny Gorzowskiej, w skład obszaru wchodzi znaczna część Puszczy Noteckiej. Charakteryzuje się krajobrazem leśnym urozmaiconym jeziorami, torfowiskami i polami wydmyowymi.
- **Puszcza nad Drawą** – obszar chronionego krajobrazu o powierzchni 62,20 ha, utworzony w 1989 r. Zlokalizowany w granicach powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego (gmina Wieleń, Krzyż Wielkopolski, Trzcianka) oraz wałeckiego. Teren ten zajmuje zlewnia rzeki Drawy. Wyróżnia się ekosystemami wodnymi związanymi z licznie występującymi jeziorami i źródłami. Przeważa krajobraz leśny z dominacją drzewostanów sosnowych.
- **Dolina Warty i Dolnej Noteci** - obszar chronionego krajobrazu o powierzchni 31.766,3 ha, utworzony w 2003 r. Zlokalizowany w granicach powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego (gmina Drawsko), międzyrzeckiego, międzychodzkiego, strzelecko - drezdeneckiego i gorzowskiego.
- **Puszcza Drawska** - obszar chronionego krajobrazu o powierzchni 46.256,86 ha, utworzony w 2003 r. Zlokalizowany w granicach powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego (gmina Krzyż Wielkopolski) oraz strzelecko – drezdeneckiego. Obejmuje kompleksy leśne Równiny Drawskiej.

6.2.4. Obszary NATURA 2000

Obszary NATURA 2000 to najmłodsza z form ochrony przyrody, wprowadzona w 2004 r. jako jeden z obowiązków związanych z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Obszary te powstają we wszystkich państwach członkowskich tworząc Europejską Sieć Ekologiczną obszarów ochrony Natura 2000.

Celem funkcjonowania Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 jest zachowanie określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków, które uważa się za cenne i zagrożone w skali całej Europy. Drugim jej celem jest ochrona różnorodności biologicznej.

Podstawą funkcjonowania programu są dwie unijne dyrektywy tzw. dyrektywa ptasia i dyrektywa siedliskowa:

- Dyrektywa ptasia (dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa - wcześniej dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa) - określa kryteria do wyznaczania ostoi dla gatunków ptaków zagrożonych wyginięciem;
- Dyrektywa siedliskowa (dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory) - ustala zasady ochrony pozostałych gatunków zwierząt, a także roślin i siedlisk przyrodniczych oraz procedury ochrony obszarów szczególnie ważnych przyrodniczo.

Zgodnie z tymi aktami prawnymi każdy kraj członkowski Unii Europejskiej ma obowiązek zapewnić siedliskom przyrodniczym i gatunkom, wymienionym w załącznikach Dyrektywy siedliskowej i ptasiej, warunki sprzyjające ochronie lub zadbać o odtworzenie ich dobrego stanu. Dotyczy to m.in. wyznaczenia i objęcia ochroną obszarów, na których te siedliska i gatunki występują.

Na terenie powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego występują następujące obszary *Natura 2000*:

❖ obszary specjalnej ochrony siedlisk

- Uroczyska Puszczy Drawskiej PLH320046
- Dolina Bukówki PLH300046
- Dolina Miały PLH300042
- Dolina Noteci PLH300004
- Bagno Chlebowo PLH300016
- Ostoja Pilska PLH300045
- Kiszewo PLH300037

❖ obszary specjalnej ochrony ptaków

- Nadnoteckie Łęgi PLB300003
- Lasy Puszczy nad Drawą PLB320016
- Puszcza Notecka PLB300015

6.2.5. Pomniki przyrody

Pomniki przyrody są to pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupienia o szczególnej wartości naukowej, kulturowej, historyczno - pamiątkowej i krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami wyróżniającymi je wśród innych tworów, w szczególności sędziwe i okazałe rozmiarów drzewa i krzewy gatunków rodzimych i obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głazy narzutowe, jaskinie. Pomniki przyrody są ważnym elementem składowym krajobrazu, podnoszą jego piękno, zwiększają różnorodność, często związane są z wydarzeniami historycznymi, lokalnymi podaniami lub

wybitną postacią historyczną. Status pomnika przyrody może nadać wojewoda (rozporządzenie) lub rada gminy (uchwała).

Na obszarze powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego znajduje się 188 pomników przyrody. Większość stanowią drzewa lub grupy drzew (w przeważającej ilości dęby, poza tym buki i mniej liczne przykłady topoli, wiązów, sosen, klonów, lip i wierzb). Występują też głązy narzutowe.

6.2.6. Użytki ekologiczne

Użytki ekologiczne są jednym z rodzajów ochrony indywidualnej niewielkich powierzchniowo obiektów cennych pod względem przyrodniczym. To pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla różnorodności biologicznej. Na terenie powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego ustanowiono 33 użytki ekologicznych. Są to najczęściej łąki, torfowiska, rozlewiska, szuwały, jeziora, oczka wodne, tereny zadrzewione i zakrzewione.

6.3. Szlaki turystyczne

Teren powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego pokrywa sieć szlaków turystycznych, które stanowią jedną z istotniejszych form promocji dziedzictwa kulturowego i wykorzystania jego potencjału. Szlaki wyznaczane są głównie przez Polskie Towarzystwo Turystyczno - Krajoznawcze, a także samorządy powiatowe, gminne, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe. Głównym zadaniem inicjowanych i istniejących szlaków jest wspieranie społeczności lokalnych (rozwój lokalnej przedsiębiorczości, tworzenie miejsc pracy i dodatkowych źródeł dochodów, ochrona tradycyjnych zawodów), korzystanie z lokalnych zasobów (walorów przyrodniczych, kulturowych, bazy noclegowej i żywieniowej oraz innych produktów miejscowych), a także wspieranie i ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Trasy szlaków w wielu miejscach przecinają się i pokrywają ze sobą, pozwalając zarówno na koncentrowanie się na temacie wiodącym, jak i jednocześnie zwiedzanie obszarów i obiektów o tematyce przyrodniczej i kulturowej.

Czynne szlaki turystyczne przebiegające przez powiat, promują cenne obiekty zabytkowe, założenia parkowo – rezydencjalne, wydarzenia historyczne, ślady dawnej i obecnej wytwórczości, obszary o dużych walorach przyrodniczych ważne dla celów rekreacyjno – poznawczych mieszkańców powiatu, województwa, a także turystów z innych regionów Polski i Europy.

Istniejące szlaki turystyczne na terenie powiatu można podzielić na: piesze, rowerowe, konne, wodne, tematyczne (np. o tematyce historycznej, przyrodniczej, architektonicznej).

Szlaki piesze

- szlak Lubasz - Goraj Zamek – Czarnków (wchodzący w skład wielkopolskiego systemu szlaków pieszych) - o długości 9 km; możliwość podzielenia szlaku na dwa odcinki: Lubasz – Goraj Zamek i Goraj Zamek – Czarnków;

- szlak żółty Stobno PKP – Łomnica – Jezioro Sarcz – Jezioro Długie – Straduń – Smolarnia o długości 26 km;
- szlak zielony Niekursko – Jezioro Sarcz – Trzcianka – Teresin – Radolin – Radolinek – Kuźnica Czarnkowska – Czarnków – Goraj Zamek – Lubasz – Stajkowo – Klempicz o długości 61 km. Dalekobieżny szlak pieszy przebiegający głównie lasami;
- szlak niebieski Miały – Marylin o długości 5 km (w Puszczy Noteckiej);
- ścieżka przyrodnicza Romanowo Dolne – śluza Walkowice – prom na Noteci – Romanowo Górne – (powrót do Romanowa Dolnego) o długości 23 km (+9 km powrót).

Szlaki rowerowe

- Międzynarodowy Szlak Rowerowy R1 Stare Bielice – Krzyż Wlkp. – Lubcz Mały – Wieleń – Folsztyn – Nowe Dwory – Jędrzejewo – Gajewo – Runowo – Siedlisko – Trzcianka – Łomnica – Kępa. Długość 71 km. Odcinek międzynarodowego szlaku prowadzącego od Francji aż do granicy obwodu kaliningradzkiego;
- Transwielkopolska Trasa Rowerowa Poznań – Okonek. Na terenie powiatu trasa prowadzi przez następujące miejscowości: Lubasz – Goraj – Goraj Zamek – Dębe – Czarnków – Kuźnica Czarnkowska – Radolinek – Radolin – Teresin – Trzcianka – Kochanówka – Łomnica - Kępa. Długość 46 km. Należy do tzw. Wielkopolskiego Systemu Szlaków Rowerowych, w przewadze asfaltowy. Na trasie: sanktuarium maryjne w Lubasz, fragment wielkopolskich gór w okolicy Goraja, dolina Noteci między Radolinkiem i Radolinem, jeziora dookoła Trzcianki i rozległe widoki pomiędzy Łomnicą i Kępą;
- zielony szlak „Szlak Sześciu Jezior” Krzyż Wielkopolski – Leśnictwo Dębina – Leśnictwo Zacisze – Żelichowo – Kuźnica Żelichowska – Łokacz Mały – Krzyż Wielkopolski. Długość ok. 40 km. Szlak terenowy o charakterze leśnym;
- niebieski szlak Trzcianka – Wołowe Lasy – Trzebiń – Człopa – Tuczo – Strzalin – Gostomia – Róża Wielka – Trzcianka. Długość 82 km;
- czerwony szlak Trzcianka – Biała – Radolin – Radolinek – Kuźnica Czarnkowska – Bukowiec – Jędrzejewo – Średnica – Górnica – Rychlik – Smolarnia – Straduń – Trzcianka. Długość 56 km. Na trasie liczne zabytki architektury (sakralne i świeckie);
- niebieski szlak „Śladami Sapiehów” Krzyż Wlkp. – Lubcz Wielki – Herburtowo – Marianowo – Wieleń – Kuźniczka – Kocień Wielki – Dzierżąno Wielkie – Gieczynek – Dębogóra – Wizany – Huta Szklana – Brzegi – Krzyż Wlkp. Długość 53 km. Na trasie atrakcje przyrodnicze i historyczne związane głównie z dziejami magnackiego rodu Sapiehów;
- czerwony szlak „Po obu stronach Noteci” Krzyż Wlkp. – Drawsko – Pęckowo – Piłka - Marylin – Miały – Potrzebowice – Wieleń – Mniszek – Huta Szklana – Krzyż Wlkp. Długość 53 km. Prowadzi wśród lasów Puszczy Drawskiej i Noteckiej.

Szlaki konne

- szlak niebieski o długości ok. 18 km. Przebiega przez Żelichowo, obok Jeziora Perlistego, przecina szlak rowerowy żółty i zielony, następnie nieopodal Pestkownicy, Jeziora Twardowskiego, Jeziora Polnego i wraca do Żelichowa;
- szlak czerwony o długości ok. 10 km. Wiedzie przez Kuźnicę Żelichowską, przy jeziorze Duży Radzyń, następnie obok jeziora Jelenia Krew, Mały Radzyń oraz Średni Radzyń. Przy jeziorze Mały Radzyń szlak styka się ze szlakiem konnym niebieskim oraz na krótkim odcinku przebiega razem ze szlakiem żółtym;
- szlak niebieski o długości ok. 8 km. Pętla w pobliżu Jeziora Królewskiego, przez Rzeczyn, obok ścieżki dydaktycznej przy Leśniczówce Rzeczyn i poprzez Stefanowo;
- szlak żółty o długości ok. 2 km. Łokacz Wielki – Hanasówka – Żelichowo – Gieczyniek.

Szlaki wodne

Noteć jako fragment Międzynarodowej Drogi Wodnej E70 i jedyne wodne połączenie Odry i Wisły, tworzy doskonałe warunki do turystyki wodniackiej. Od 2011 r. w Czarnkowie i Drawsku działają dwie przystanie wodne – nowoczesne obiekty turystyczne dysponujące bogatym zapleczem usługowym.

Warto pamiętać, że Noteć to również odcinek turystycznego szlaku wodnego Wielka Pętla Wielkopolski, który biegnie przez województwa: wielkopolskie, lubuskie i kujawsko-pomorskie.

Propozycje spływów na rzece Noteci:

- odcinek: Walkowice – Romanowo – Lipica – Czarnków, długość ok.13 km, czas do 5 h.
- odcinek: Czarnków – Pianówka – Ciszkowo – Mikołajewo, długość ok. 11 km, czas do 4 h.
- odcinek: Mikołajewo – Wrzeszczyna – Wieleń – Drawsko, długość ok. 25 km, spływ całodzienny.

Propozycja spływu na rzece Drawie:

- odcinek: Osieczno – Dębina – Łokacz Wielki, długość 21 km, czas ok. 4–6 h.

Propozycje spływów rzeką Miąłą:

Miąła – największa z rzek przecinających Puszcę Notecką, pod względem krajobrazowym stanowi jedną z najpiękniejszych tras wodnych regionu.

- odcinek „Górny”: Biała – Miąły, odcinek „Środkowy”: Miąły – Kamiennik, odcinek „Dolny”: Kamiennik – Drezdenko, długość 42 km, czas 3 dni, trudność - szlak łatwy na jeziorach, następnie wiele niskich mostków i trudnych przenosek;
- odcinek: Biała – Mężyk – Miąły.

Propozycje spływów na rzece Bukówce:

- odcinek: Górnica – Kuźniczka, długość ok. 12 km, czas ok. 6–7 h, trudność - trudny (wiele przenosek);
- odcinek: Kuźniczka – Herburtowo, długość 15 km, czas ok. 5–6 h, trudność - średnio trudny.

6.4. Dokumenty i opracowania

6.4.1. Strategia Rozwoju Powiatu Czarnkowsko – Trzcianeckiego na lata 2021 – 2030

Strategia Rozwoju Powiatu Czarnkowsko - Trzcianeckiego na lata 2021 – 2030 została przyjęta Uchwałą Nr XXXII/209/2021 Rady Powiatu Czarnkowsko-Trzcianeckiego z dnia 30 listopada 2021 r. (Dz. Urz. Woj. Wielkopolskiego z 2021 r. poz. 9356).

Strategia jest ważnym dokumentem planistycznym będącym podstawowym instrumentem długofalowego zarządzania powiatem, umożliwiającym efektywne gospodarowanie własnymi zasobami oraz stanowiącym formalną podstawę do przygotowania wniosków o finansowanie zadań ze źródeł zewnętrznych.

Wyjściowym elementem strategii jest wizja Powiatu, która określa pożądany przez mieszkańców wizerunek powiatu w perspektywie najbliższych kilkunastu lat. Brzmi ona następująco: „Powiat z przestrzenią dostosowaną do oczekiwań społecznych, wyposażony w niezbędną infrastrukturę, charakteryzujący się zrównoważonym rozwojem społeczno-ekonomicznym, osiągniętym dzięki optymalnemu wykorzystaniu zasobów społecznych, gospodarczych, kulturowych i przyrodniczo-krajobrazowych, a przez to zapewniający pracę oraz wzrost poziomu i jakości życia mieszkańcom”.

Z kolei wskazana w strategii misja powiatu to kreowanie i wdrażanie, z udziałem mieszkańców i partnerów, polityki zrównoważonego rozwoju społeczno-ekonomicznego, z optymalnym wykorzystaniem lokalnych potencjałów oraz inicjowanie przedsięwzięć, przyczyniających się do zaspokojenia potrzeb i oczekiwań społecznych wyrażonych w wizji.

W przedmiotowym dokumencie określono osiem celów strategicznych, uszczegółowionych w celach operacyjnych i kierunkach działań:

1. Poprawa stanu i rozwój infrastruktury drogowej Powiatu
2. Przygotowanie absolwentów szkół powiatowych do startu na rynku pracy
3. Wsparcie najbardziej potrzebujących mieszkańców Powiatu
4. Poprawa stanu zdrowia mieszkańców
5. Skuteczne przeciwdziałanie bezrobociu
6. Zapewnienie wysokiego bezpieczeństwa publicznego na terenie Powiatu
7. Rozwój oferty spędzania wolnego czasu oraz integracja społeczności Powiatu
8. Sprawna organizacja i zarządzanie Powiatem

W siódmym celu strategicznym: rozwój oferty spędzania wolnego czasu oraz integracja społeczności uwzględniono zabytki i dziedzictwo kulturowe wskazując następujące kierunki działań:

- wykorzystanie dziedzictwa kulturowego i historycznego w celu zwiększenia atrakcyjności regionu / realizacja działań edukacyjnych i promocyjnych;
- wspieranie opieki nad zabytkami kultury i historii oraz ich promocja;
- wspieranie twórczości lokalnych artystów oraz kultywowanie regionalnych tradycji;
- współpraca z jednostkami kultury i organizacjami pozarządowymi.

6.4.2. Powiatowy plan na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego

Dokument opracowany w 2009 r., określa organizację i sposób ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych na poziomie powiatu. Zawiera charakterystykę zasobu i rozmieszczenia zabytków oraz zagrożeń, na jakie mogą być narażone, ponadto wykaz zabytków nieruchomych z terenu powiatu złotowskiego wskazujący elementy podlegające zabezpieczeniu, sposoby zabezpieczeń oraz dane dotyczące realizacji prac, a także wykaz jednostek organizacyjnych z terenu powiatu chroniących zabytki ruchome na miejscu. Przedmiotowy plan jest co roku aktualizowany.

7. ZABYTKI STANOWIĄCE WŁASNOŚĆ POWIATU

Zabytki wpisane do rejestru zabytków

▪ Zespół pałacowo – parkowy w Białej, gm. Trzcianka

(pałac z oficyną nr rejestru A–324 decyzja z dnia 21.10.1968 r., park - nr rejestru A–422 decyzja z dnia 12.03.1982 r.)

Zamek w Białej zbudowany przez Czarnkowskich w latach 1618 – 1632, znajdował się na terenie obecnego założenia pałacowo – parkowego. Obiekt ten w XIX w. popadł w ruinę i został rozebrany w 1892 r. Oficyna przy zamku (obecny budynek główny) została wzniesiona ok. 1790 r. staraniem Radolińskich, którzy zakupili klucz Trzcianka z Białą i Łomnicą w 1757 r. od Stanisława Poniatowskiego, wojewody mazowieckiego. Około połowy XIX w. oficyna została przebudowana i rozbudowana o piętrowe skrzydło przez ówczesnego właściciela hrabiego Karla von Moltke. W tym czasie pełniła ona funkcję głównej rezydencji. W 1929 r. prawdopodobnie na miejscu lub w pobliżu XVII – wiecznego zamku rozebranego w 1892 r. powstał budynek oficyny, który stanowił zaplecze dla pałacu (dawnej oficyny zamkowej). Po drugiej wojnie światowej w pałacu działała szkoła rolnicza, a oficyna z 1929 r. pełniła rolę internatu. Od czasu wybudowania nowej szkoły pałac jest nieużytkowany. Od 2011 r. użytkownikiem zespołu pałacowo – parkowego jest Młodzieżowy Ośrodek Socjoterapii w Białej.

Pałac (d. oficyna zamkowa) o rzucie w kształcie litery L, złożony jest z parterowej części głównej nakrytej dachem mansardowym z facjatami oraz prostopadle dostawionego dwukondygnacyjnego skrzydła z dachem płaskim. Pośrodku elewacji frontowej i tylnej znajdują się trójosiowe, dwukondygnacyjne pseudoryzaloty zwieńczone trójkątnymi szczytami. Obiekt utrzymany w stylu neoklasycystycznym zdobią detale architektoniczne w formie opasek okiennych, gzymsów nadokiennych oraz lizen.

Obecnie budynek znajduje się w nieodpowiednim stanie technicznym, ponieważ jest nieużytkowany. Wykonywane są jedynie podstawowe prace zabezpieczające, które tymczasowo hamują jego degradację. Jediną szansą dla zabytku jest znalezienie mu nowej funkcji użytkowej. Główny problem stanowi zdegradowane pokrycie dachowe, zawilgocenie i korozja biologiczna drewnianych elementów konstrukcyjnych więźby dachowej oraz stropów, które w wielu miejscach są ugięte i zarwane, a także zawilgocenie ścian zewnętrznych, które powoduje niszczenie i odpadanie tynków oraz uszkodzenia i ubytki detali architektonicznych. W 2020 r. Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków przeprowadził kontrolę stanu zachowania obiektu, w wyniku której wydał decyzję nakazującą przeprowadzenie prac obejmujących: zabezpieczenie i uszczelnienie pokrycia dachowego przed przeciekaniem wód opadowych do wnętrza, uzupełnienie lub wymianę obróbek blacharskich i rynien, zabezpieczenie drewnianych stropów, podłóg, ścian facjat na poddaszu oraz schodów wewnętrznych poprzez usunięcie zagrzybionych i zawilgoconych elementów i uzupełnienie ich nowymi drewnianymi dostosowanymi do istniejących, zabezpieczenie odpadających detali architektonicznych i sztukatorskich na elewacjach, zabezpieczenie odspajających się ścianek facjat z dekoracją architektoniczną, oczyszczenie terenu bezpośrednio przy budynku z samosiewów. Została wykonana część prac w zakresie: zabezpieczenia stolarki zewnętrznej otworowej, usunięcia luźnych elementów pokrycia dachowego i elewacji z wyłączeniem detali architektonicznych, wzmocnienia elementów konstrukcyjnych, uzupełnienia ubytków w pokryciu dachowym oraz zabezpieczenia siatką uszkodzonych detali architektonicznych na elewacji i dachu przed ewentualnym spadaniem dachówek. W dalszej kolejności zaplanowane jest usunięcie samosiewów gęsto rosnących przy elewacjach pałacu. Konieczne jest przeprowadzenie kompleksowych prac remontowych. Obecnie zaplanowane jest opracowanie projektu konstrukcyjnego na zabezpieczenie obiektu, co będzie podstawą do uzyskania stosownych pozwoleń i przystąpienia do wymaganych prac.

Biała, gm. Trzcianka, pałac (dawna oficyna zamkowa)

Oficyna z 1929 r. jest budynkiem o formach modernistycznych, murowanym, wzniesionym na rzucie prostokąta z zamkniętym wielobocznie ryzalitem po boku tylnej elewacji, centralnie umieszczonym w fasadzie wejściem głównym osadzonym w profilowanej wnęcie oraz dachem czterospadowym z prostokątnymi lukarnami. Obiekt obecnie nieużytkowany znajduje się w dostatecznym stanie technicznym. Dach budynku w latach 80-tych XX wieku uległ pożarowi. Podczas jego zabezpieczania nie odbudowano spalonej części więźby dachowej obniżając połacie dachowe i przykrywając je płytami falistymi. W roku 2025 rozpoczął się remont obiektu polegający na odbudowie spalonej więźby, wymianie istniejącego, niejednorodnego pokrycia dachowego na dachówkę karpiówkę w kolorze naturalnej czerwieni oraz remoncie facjat dachowych z wymianą okien na nowe drewniane odzwierciedlające historyczną stolarkę okienną.

Park o powierzchni 17,10 ha, został założony prawdopodobnie w XVII w. i znacznie przekształcony w 2 poł. XIX w. Park ma zachowane granice, układ kompozycyjny i znaczną ilość drzewostanu. Wymaga przeprowadzenia większych prac pielęgnacyjno – rewaloryzacyjnych.

- **Starostwo Powiatowe, ob. Dom Pomocy Społecznej wraz z otaczającym parkiem przy ul. Chopina 9 w Wieleniu** (nr rejestru 45/Wlkp/A decyzja z dnia 09.01.2001 r.)

Obiekt został zbudowany w 1895 r. w związku z utworzeniem powiatu wieleńskiego. Wzniesiony z wykorzystaniem form historyzmu nawiązujących do stylistyki północnego renesansu. Murowany, otynkowany, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem, wzniesiony jest na rzucie prostokąta z narożnym ryzalitem od frontu mieszczącym wejście główne i bocznym skrzydłem z wieżyczką. Elewacje posiadają bogatą dekorację architektoniczną w postaci boniowania, obramień okien złożonych z płycin podokiennych oraz pilastrów wspierających półowalne naczółki, profilowanych gzymsów i małych form rzeźbiarskich – obelisków wieńczących szczyty. Budynek

otoczony jest pielęgnowanym parkiem założonym ok. 1895 r. o zachowanym układzie przestrzennym z dominacją drzewostanu dębowego i świerkowego.

Obiekt znajduje się w dobrym stanie technicznym, jest poddawany systematycznym remontom i bieżącej konserwacji. Remont kapitalny został wykonany po 1992 r. Obecnie etapowo dokonywana jest wymiana stolarki okiennej na drewnianą jednoramową z odtworzeniem historycznego wyglądu i elementów dekoracyjnych.

Wielka, Starostwo Powiatowe, ob. Dom Pomocy Społecznej

- **Wypożyczenie w budynku Starostwa Powiatowego w Czarnkowie, ul. Rybaki 3** (nr rejestru 39/Wlkp/B decyzja z dnia 06.09.2002 r.)

Zabytkowe wyposażenie obejmujące zespół witraży i dwie latarnie przyścienne umieszczone przy głównym wejściu, związane jest z budową gmachu starostwa i stanowi przykład rzemiosła artystycznego z lat 1910 – 1920. Zespół witraży został zaprojektowany do przeszklenia okien klatki schodowej i sali posiedzeń. Na klatce schodowej znajduje się sześć witraży z motywami zoomorficznymi i kwiatowymi, natomiast w sali posiedzeń dwa witraże figuralne przedstawiające personifikację rolnictwa oraz personifikację handlu i przemysłu, wykonane w pracowni Maxa Lüdera w Pile, utrzymane w stylistyce sztuki nowoczesnej. Ww. obiekty są jednymi z nielicznie zachowanych na terenie północnej Wielkopolski przykładów witraży o tematyce świeckiej przeznaczonych do budynku użyteczności publicznej.

Stan zachowania witraży jest dobry. W latach 2011 – 2012 wykonano ich konserwację i restaurację wraz z wymianą ram okiennych na nowe drewniane.

Obiekty ujęte w ewidencji zabytków

- **Starostwo Powiatowe w Czarnkowie, ul. Rybaki 3** (wojewódzka i gminna ewidencja zabytków)

Obiekt wybudowany ok. 1910 r. według projektu berlińskiego biura architektonicznego Ernsta Paulusa, Georga Augusta Dinklage i Olafa Lilloe. Od czasów powstania jest

siedzibą administracji powiatu – pierwotnie niemieckiego, po 1919 r. polskiego starostwa powiatowego. To okazały gmach wzniesiony z czerwonej cegły w stylu neoromańskim inspirowany średniowieczną architekturą zamkową. Wyróżnia się ciekawą kilkuczołową bryłą, urozmaiconą dekoracyjnie wyciętymi szczytami schodkowymi o uskokach zakończonych łukowo, półkoliście zamkniętymi oknami, arkadowym portalem poprzedzonym dwubiegowymi schodami i wykuszem w elewacji frontowej oraz fryzami – ząbkowym i arkadkowym.

Czarnków, Starostwo Powiatowe

Budynek zlokalizowany jest na obszarze historycznego układu urbanistycznego miasta Czarnkowa wpisanego do rejestru zabytków pod numerem A – 719 decyzją z dnia 13.12.1990 r., w związku z powyższym prace przy nim wymagają uzyskania pozwolenia Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

- **Szpital w Czarnkowie (ob. Szpital Powiatowy), ul. Kościuszki 94** (gminna ewidencja zabytków)

Obiekt wybudowany jako szpital na początku XX w. Dwukondygnacyjny, nakryty dachem czterospadowym, z centralnie umieszczonym pseudoryzalitem zwieńczonym szczytem schodkowym i elewacjami z czerwonej cegły artykułowanymi oknami zamkniętymi łukiem odcinkowym.

- **Królewskie Seminarium Nauczycielskie w Czarnkowie (ob. Liceum Ogólnokształcące), ul. Kościuszki 92** (gminna ewidencja zabytków)

Budynek wzniesiony w 1906 r. z czerwonej cegły, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem. Elewacje z pseudoryzalitami zwieńczonymi trójkątnymi szczytami i detalem architektonicznym w formie ostrołukowego portalu mieszczącego wejście główne, ostrołukowych blend oraz fryzu arkadkowego.

- **Pałac w Gębicach (ob. Dom Pomocy Społecznej), ul. Kasztanowa 45** (wojewódzka i gminna ewidencja zabytków)

Budynek wzniesiony po 1911 r. z inicjatywy Heleny z Dembińskich Paliszewskiej, żony Bolesława Paliszewskiego, właściciela dóbr Gębice. Obiekt murowany, w całości podpiwniczony, dwukondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym, na rzucie zbliżonym do kwadratu z jednym półowalnym i dwoma prostokątnymi ryzalitami. Elewacja frontowa i tylna zwieńczone szczytami schodkowymi. Wnętrze budynku zostało pozbawione historycznego wyposażenia jednak jego pierwotna dyspozycja pozostaje czytelna. W roku 2000 właścicielem obiektu został Powiat Czarnkowsko - Trzaniecki, a rok później przekazał go w trwałą zarząd Domowi Pomocy Społecznej.

- **Zespół Starostwa w Trzciance (ob. siedziba Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie w Trzciance oraz Internat Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych im. Henryka Sienkiewicza w Trzciance), ul. Mickiewicza 50** (gminna ewidencja zabytków)

Budynek wzniesiony ok. 1921 – 1922 r., murowany, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem, nakryty dachem mansardowym, artykułowany profilowanymi gzymsami. Elewacja frontowa z umieszczonym centralnie głównym wejściem zamkniętym łukiem pełnym oraz dwiema facjatami na bocznych osiach ujętymi spływami wolutowymi i zwieńczonymi trójkątnymi przyczółkami. W 2024 r. zakończył się remont budynku, w zakres którego wchodziła m.in. wymiana pokrycia dachowego na nową dachówkę karpiówkę, remont i konserwacja części stolarki okiennej, wymiana pozostałej stolarki okiennej na piętrze i poddaszu oraz remont elewacji.

- **Zespół Szkoły Ewangelickiej w Trzciance (ob. Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych im. Henryka Sienkiewicza w Trzciance), ul. Sikorskiego 36** (wojewódzka i gminna ewidencja zabytków)

- szkoła wzniesiona w latach 1913 - 1915, rozbudowana w latach 30-tych XX w. Obiekt murowany, podpiwniczony, na rzucie zbliżonym do litery L, złożony z dwóch wysokich skrzydeł, u zbiegu których usytuowana jest sygnaturka w formie latarni zwieńczonej hełmem z iglicą. Fasada z tarczą zegarową w wystawce, artykułowana boniowaniem, gzymsami i płycinami. W 2025 r. zakończył się remont elewacji z konserwacją stolarki drzwiowej w elewacji frontowej. Ponadto renowacji poddano iglicę sygnaturki.
- sala gimnastyczna zbudowana ok. 1928 r., parterowa, naryta wysokim, rozczłonkowanym dachem wielospadowym. Elewacje wzniesione na ceglany cokole, otynkowane, z ceglany opaskami okiennymi i ceglany gzymsem. Wejście główne usytuowane w ścianie szczytowej, poprzedzone arkadowym gankiem.

- **Szkoła Katolicka w Trzciance (ob. Liceum Ogólnokształcące), ul. Żeromskiego 28** (gminna ewidencja zabytków)

Obiekt wzniesiony ok. 1930 r. w stylu modernistycznym, murowany, trzykondygnacyjny nakryty dachem płaskim, na kamiennym cokole, otynkowany, z ceglanyimi portalami i ceglanyimi przestrzeniami międzyokiennymi w elewacji frontowej oraz ceglanyim gzymsem na całym obwodzie.

- **Bank Spółdzielczy, Towarzystwo Zaliczkowe w Trzciance (ob. Zespół Szkół Technicznych), przy ul. 27 Stycznia 100** (gminna ewidencja zabytków)

Obiekt wzniesiony ok. 1907 r., przebudowany ok. 1922 r. Murowany, czterokondygnacyjny z nadbudowaną ostatnią kondygnacją, obecnie nakryty dachem płaskim. W elewacji frontowej reliefowa dekoracja figuralno – ornamentalna wypełniająca płyciny podokienne oraz półwalny, wyłamany fronton portalu kolumnowego usytuowanego na bocznej osi.

- **Willa w Trzciance (ob. Poradnia Psychologiczno – Pedagogiczna), ul. Fabryczna 1** (wojewódzka i gminna ewidencja zabytków)

Obiekt wzniesiony ok. 1905 w stylu secesyjnym jako rodzinna rezydencja miejscowego fabrykanta Adolfa Levy. Budynek murowany, podpiwniczony, na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem i wysokim dachem czterospadowym z wystawkami. Elewacje otynkowane, z ryzalitem, głównym wejściem poprzedzonym dwubiegowymi schodami, szczytem o falistym wykroju i płycinami wypełnionymi reliefową dekoracją o stylizowanych motywach roślinnych uzupełnionych maskami.

Stan techniczny ww. budynków ujętych w ewidencji zabytków jest dobry, historyczny wygląd zachowany, a wszelkie działania związane z adaptacją czy remontami prowadzone są z poszanowaniem ich wartości zabytkowych.

8. INFORMACJA O REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU CZARNKOWSKO - TRZCIANECKIEGO NA LATA 2021 – 2024

Powiat Czarnkowsko – Trzcianecki nie sporządził sprawozdania z realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Czarnkowsko – Trzcianeckiego na lata 2021 – 2024.

Ww. program został przyjęty Uchwałą Nr XXVII/182/2021 Rady Powiatu Czarnkowsko - Trzcianeckiego z dnia 25 maja 2021 r. (Dz. Urz. Woj. Wielkopolskiego z 2021 r. poz. 4320).

W ramach realizacji założeń określonych w poprzednim programie wykonano następujące działania:

- udostępnienie programu na stronie internetowej powiatu w celu upowszechnienia wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego i jego ochronie;

- wykonanie prac remontowych i zabezpieczających przy obiektach zabytkowych będących własnością powiatu:

Dom Pomocy Społecznej w Wieleniu przy ul. Chopina 9

- kontynuacja prac remontowych obejmujących wymianę stolarki okiennej (33 szt.) na nową drewnianą z odtworzeniem historycznego wyglądu (stupków pionowych, śłemia oraz okapników drewnianych), naprawa elementów powierzchni dachowej części budynku (obróbki blacharskie uszkodzonych miejsc, naprawy dachu wraz z naprawami lukarn, wymiana uszkodzonych dachówek z częściowym ich przełożeniem, naprawa dachu płaskiego, obróbki balkonów, obróbki kominów, wymiana rynien).

Pałac w Białej (d. oficyna zamkowa)

- zabezpieczanie stolarki zewnętrznej otworowej, usunięcie luźnych elementów pokrycia dachowego i elewacji z wyłączeniem zabytkowych detali architektonicznych, wykonanie wentylacji obiektu, zabezpieczenie uszkodzonych elementów konstrukcyjnych budynku, tj. stropów, dachu i schodów poprzez podstemplowanie lub wzmocnienie, uzupełnienie ubytków w pokryciu dachowym, zabezpieczenie siatką uszkodzonych zabytkowych detali architektonicznych na elewacji.

Oficyna w Białej (Młodzieżowy Ośrodek Socjoterapii)

- odbudowa konstrukcji dachu, wykonanie pokrycia dachu z dachówki ceramicznej karpieńki, wymiana obróbek blacharskich rynien i rur spustowych (blacha tytan-cynk), przebudowa kominów, docieplenie dachów i stropów nieużytkowych poddasza, wymiana stolarki okiennej na nową drewnianą w obrębie dachu.

Park przypałacowy w Białej

- bieżące prace: sprzątanie, usuwanie wywrotów i gałęzi, monitorowanie stanu zachowania.

Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych im. Henryka Sienkiewicza przy ul. Sikorskiego 36 w Trzciance

- remont elewacji, renowacja iglicy sygnaturki na budynku szkoły.

Liceum Ogólnokształcące w Czarnkowie

- wymiana elementów konstrukcyjnych dachu, pokrycia dachowego, montaż instalacji odgromowej i systemu rynien, ocieplenie stropu oraz części dachu, wymiana stolarki okiennej.

- w 2022 r. udzielenie dotacji celowej na prace konserwatorskie i restauratorskie przy witrażach w kościele filialnym p.w. Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Nowych Dworach.

- pozyskanie środków zewnętrznych na remonty budynków zabytkowych będących własnością powiatu:
 - Dom Pomocy Społecznej w Wieleniu – wymiana stolarki okiennej i naprawa dachu – dofinansowanie z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków w wysokości 294 000,00 zł;
 - budynek Młodzieżowego Ośrodka Socjoterapii w Białej – remont etap I – dofinansowanie z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków w wysokości 1 220 000,00 zł;
 - budynek Liceum Ogólnokształcącego w Czarnkowie – remont – dofinansowanie z Rządowego Funduszu Polski Ład Program Inwestycji Strategicznych w wysokości 2 125 000,00 zł.
 - budynek szkoły, internatu i sali gimnastycznej w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych w Trzciance – remont - dofinansowanie z Rządowego Funduszu Polski Ład Program Inwestycji Strategicznych w wysokości 5 000 000,00 zł.

- upowszechnianie wiedzy o zabytkach i dziedzictwie kulturowym powiatu poprzez:
 - strony internetowe (<https://tuodpoczniesz.pl> oraz <https://czarnkowsko-trzcianecki.pl>), gdzie zamieszczone są opisy poszczególnych obiektów zabytkowych z terenu powiatu, cyfrowa wersja przewodnika turystycznego „Kraina osobliwości” poświęconego zabytkom i spuściznie historycznej powiatu, qesty (zwiedzanie poprzez gry terenowe), geogra notecka (nowy szlak LGD śladami osadnictwa olęderskiego w Dolinie Noteci, wyznaczony przez punkty GPS zawarte w kodach QR na tabliczkach, które znajdują się na przystankach trasy) oraz materiały o zabytkach i dziedzictwie kulturowym przygotowywane we współpracy z muzeami zlokalizowanymi na terenie powiatu.
 - bezpłatne udostępnianie w formie papierowej przewodników turystycznych wydanych przez Powiat.

- dofinansowanie imprez związanych z lokalnymi tradycjami oraz historią: np. XXV Międzynarodowe Spotkanie Kolędników „Do szopy, hej pasterze-dudziarze”, Powiatowe Obchody Powstania Wielkopolskiego, XXVI Powiatowy Konkurs Plastyczny „Piękno Ziemi Czarnkowsko-Trzcianeckiej”, XXIV Powiatowy Konkurs Piosenki Ludowej „Malwa”, Powiatowy Festiwal Piosenki Patriotycznej, Żołnierskiej i Harcerskiej.

- dofinansowanie publikacji wydawanych przez muzea (2024 r. – publikacja wydana na 100 - lecie Muzeum w Trzciance oraz publikacja „Z historii Czarnkowa, cz. 2”, 2025 r. - 15. Tom Kroniki Ziemi Trzcianeckiej).

9. KIERUNKI DZIAŁAŃ DLA REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

1. Prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy obiektach zabytkowych będących własnością powiatu, zabezpieczenie i utrzymanie tych obiektów oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz korzystanie z nich w sposób zapewniający trwałe zachowanie ich wartości, a także zapewnienie warunków ich naukowego badania i dokumentowania.
 - 1.1. Wykonywanie bieżącej konserwacji i niezbędnych prac remontowych przy ww. obiektach.
 - 1.2. Kontynuowanie działań zmierzających do znalezienia nowej funkcji i właściwego zagospodarowania nieużytkowanego budynku pałacu w Białej.
 - opracowanie projektu konstrukcyjnego na zabezpieczenie budynku i ubieganie się o dofinansowania na dalsze prace.
 - 1.3. Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu, m. in.: w Przedsięwzięciu Rewitalizacyjnym do Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Czarnkowa do 2032 r. na remont budynku Starostwa w Czarnkowie (pokrycie dachu, stolarka okienna).
2. Udzielanie na wniosek zainteresowanych podmiotów dotacji celowych na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach z terenu z terenu powiatu czarnkowsko – trzcianeckiego wpisanych do rejestru zabytków nie będących własnością powiatu, na podstawie **Uchwały Nr XI/96/2011 Rady Powiatu Czarnkowsko – Trzcianeckiego z dnia 27 września 2011 r.** w sprawie ustalenia zasad udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze Powiatu Czarnkowsko – Trzcianeckiego. Zgodnie z obowiązującą uchwałą z budżetu powiatu mogą być udzielane dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie powiatu. Jako kryterium przyznania dotacji przyjęto zły stan techniczny zabytku oraz istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub naukowe. Dotacja może być udzielona w wysokości do 30% nakładów koniecznych na wykonanie prac, których zakres określa art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Z wnioskiem mogą występować osoby prawne, jednostki organizacyjne nie posiadające osobowości prawnej lub osoby fizyczne posiadające tytuł prawny do zabytku. Przy rozpatrywaniu wniosków uwzględnia się: dostępność zabytku dla ogółu społeczności lokalnej i turystów, promowanie kultury oraz historii powiatu (preferowane są obiekty wzbogacające ofertę turystyczną i kulturalną

powiatu), stan zachowania, wysokość zaangażowanych środków własnych oraz wysokość środków pochodzących od innych podmiotów.

2.1. Zamieszczenie informacji o możliwości ubiegania się o dotację na stronie internetowej powiatu.

2.2. Zawieranie umów i rozliczanie dotacji.

2.3. Prowadzenie wykazu udzielonych dotacji i informowanie innych organów o tym fakcie.

3. Ustanawianie przez Starostę Czarnkowsko – Trzcianeckiego na wniosek Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków; cofanie ustanowienia społecznych opiekunów zabytków; prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków; wydawanie osobom fizycznym legitymacji społecznego opiekuna zabytków; wydawanie zaświadczeń osobom prawnym lub innym jednostkom organizacyjnym pełniącym funkcję społecznego opiekuna zabytków.

Zgodnie z art. 102 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami społeczni opiekunowie zabytków podejmują działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie oraz upowszechniają wiedzę o zabytkach. Społeczni opiekunowie zabytków współdziałają z wojewódzkim konserwatorem zabytków i starostą w sprawach ochrony i opieki nad zabytkami. Społecznym opiekunem zabytków może zostać osoba, która posiada pełną zdolność do czynności prawnych, nie była karana za przestępstwa popełnione umyślnie oraz posiada wiedzę w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Zadania społecznego opiekuna zabytków może wykonywać również osoba prawna lub inna jednostka organizacyjna nie posiadająca osobowości prawnej.

3.1. Współpraca z Wielkopolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w przedmiotowej sprawie.

4. Wydawanie przez Starostę Czarnkowsko - Trzcianeckiego na wniosek Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków decyzji o zabezpieczeniu obiektów zabytkowych zagrożonych zniszczeniem lub uszkodzeniem w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia lub – o ile usunięcie zagrożenia nie jest możliwe – wyłączenie tych obiektów na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy, na terenie której położony jest ten obiekt.

4.1. Współpraca z Wielkopolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w przedmiotowej sprawie.

5. Umieszczanie przez starostę w uzgodnieniu z Wielkopolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znaku informującego o tym, iż zabytek ten podlega ochronie zgodnie z Rozporządzeniem

Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. poz. 259).

6. Upowszechnianie wiedzy o zabytkach, dziedzictwie kulturowym powiatu i jego walorach turystycznych.

6.1. Promocja, udostępnianie informacji na stronach internetowych powiatu: www.czarnkowsko-trzcianecki.pl i www.tuodpoczniesz.pl.

6.2. Zamieszczenie na stronie internetowej niniejszego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Czarnkowsko – Trzcianeckiego na lata 2026 – 2029.

6.3. Publikowanie materiałów reklamowych i turystycznych (przewodników, folderów, albumów, map, kalendarzy itp.) popularyzujących wiedzę o zabytkach oraz zasobach kulturowych powiatu.

6.4. Wsparcie dla publikacji i wydawnictw popularyzujących zabytki z terenu powiatu.

6.5. Współpraca z organizacjami działającymi na rzecz promocji regionu w tym zakresie (np. Wielkopolską Organizacją Turystyczną, Czarnkowsko – Trzcianecką Lokalną Grupą Działania, Związkiem Miast i Gmin Nadnoteckich).

7. Wspieranie na wniosek zainteresowanych podmiotów przedsięwzięć samorządów gminnych związanych z rozwojem infrastruktury turystycznej.

7.1. Wspieranie podejmowanego przez gminy zagospodarowania miejsc atrakcyjnych turystycznie, m. in. szlaków kulturowych, ścieżek edukacyjnych, tras rowerowych.

8. Współpraca z instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz ochrony zasobów kulturowych i przyrodniczych oraz rozwoju turystyki w powiecie czarnkowsko - trzcianeckim.

8.1. Współpraca z organami samorządowymi, stowarzyszeniami, fundacjami oraz organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami działającymi w sektorach edukacji oraz kultury i sztuki, prowadzącymi działalność popularyzatorską i edukacyjną w zakresie dziedzictwa kulturowego:

- edukacja dzieci i młodzieży obejmująca ochronę dóbr kultury,
- organizacja, wspieranie konkursów dających możliwość poznania regionalnego dziedzictwa kulturowego,
- wspieranie projektów mających na celu podniesienie świadomości potrzeby, zasadności i sposobów ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego,
- wspieranie, promocja wydarzeń związanych z lokalną historią,

- organizacja imprez mających znaczenie dla rozwoju kultury i integracji społeczności powiatu oraz propagujących wydarzenia historyczne, kulturalne, etnograficzne związane z regionem;
- udział w organizacji konferencji poświęconych zagadnieniom turystyki oraz promocji lokalnego dziedzictwa kulturowego.

8.2. Współpraca z organami samorządowymi, stowarzyszeniami oraz organizacjami pozarządowymi działającymi w sektorze kultury fizycznej i turystyki w zakresie:

- upowszechniania kultury fizycznej i turystyki, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży,
- organizowania imprez sportowych, rekreacyjnych i turystycznych o zasięgu powiatowym.

9. Uwzględnianie w powiatowych dokumentach strategicznych i planistycznych wytycznych zapewniających ochronę zabytków i dziedzictwa kulturowego.

10. Coroczna aktualizacja powiatowego planu na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego opracowanego w 2009 r. – na podstawie Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. poz. 2153).

10. WDRAŻANIE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Powiatowy program opieki nad zabytkami realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych działań dla osiągnięcia przyjętych w nim celów. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym programie będą wykonywane za pomocą niżej wymienionych instrumentów.

10.1. Instrumenty prawne i instytucjonalne

W realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami wykorzystane zostaną instrumenty prawne wynikające z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także instrumenty wynikające z programów rządowych i wojewódzkich, w tym z Krajowego Programu Opieki nad Zabytkami oraz z innych dokumentów o charakterze planistycznym i strategicznym, ponadto narzędzia i środki własne powiatu czarnkowsko - trzcianeckiego oraz partnerów uczestniczących w realizacji programu – Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, państwowych i samorządowych instytucji kultury, jednostek samorządu terytorialnego, kościołów oraz organizacji pozarządowych.

Powodzenie realizacji programu wymaga współdziałania starostwa zarówno z jednostkami samorządu zlokalizowanych na terenie powiatu gmin, organizacjami pozarządowymi oraz jednostkami muzealnymi spełniającymi istotną rolę w ochronie

i popularyzacji dziedzictwa kulturowego (Muzeum Ziemi Czarnkowskiej w Czarnkowie, Muzeum Ziemi Nadnoteckiej w Trzciance, Izba Pamięci Ziemi Wieleńskiej).

Zakłada się, że cele określone w powiatowym programie opieki nad zabytkami będą osiągnięte w wyniku:

- współpracy władz powiatu z Wielkopolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, jednostkami samorządu terytorialnego, organizacjami pozarządowymi, stowarzyszeniami, fundacjami i innymi podmiotami na bazie związków o charakterze programowym (np. porozumienia, umowy);
- inicjatywy własnej władz powiatu.

10.2. Instrumenty finansowe

Najogólniej źródła finansowania ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce można podzielić na:

- źródła publiczne – budżet państwa, budżety jednostek samorządu terytorialnego wszystkich szczebli, środki Unii europejskiej, inne źródła;
- źródła prywatne - środki osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.

W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązanego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku. W przypadku, gdy taki tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku jest zadaniem własnym tej jednostki.

Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków może być udzielona przez:

- ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest ten minister,
- wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być również udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Zasady udzielania dotacji przez

Powiat Czarnkowsko – Trzcianiecki zostały określone w Uchwale Nr XI/96/2011 Rady Powiatu Czarnkowsko - Trzcianieckiego z dnia 27 września 2011 r.

10.3. Monitoring realizacji programu

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 poz. 1292) za monitorowanie realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami odpowiada Zarząd Powiatu, który co dwa lata sporządza sprawozdanie i przedstawia je Radzie Powiatu.

11. BIBLIOGRAFIA

Dokumentacja w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu - Delegatury w Pile:

1. Karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa
2. Karty cmentarzy
3. Dokumentacje ewidencyjne parków
4. Biranowska Kurtz Alicja, Wytyczne i postulaty konserwatorskie do planu ogólnego miasta, Szczecin 1989, mpis
5. Chmielewski Stefan, Czarnków. Studium historyczno – urbanistyczne, Poznań 1962, mpis
6. Trzcianka. Studium historyczno - urbanistyczne, oprac. Wróblewska Grażyna, Hirsch Zdzisław, Poznań 1963, mpis

Literatura:

1. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. V, zesz. 2: powiat czarnkowski, Warszawa 1966
2. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. V, zesz. 18: powiat trzcianiecki, Warszawa 1966

Strony internetowe:

<https://niematerialne.nid.pl>

<https://crfop.gdos.gov.pl> (centralny rejestr form ochrony przyrody)

<https://bip.czarnkowsko-trzcianiecki.pl>

https://pl.wikipedia.org/wiki/Powiat_czarnkowsko-trzcianiecki

<https://zabytek.pl>

<https://fotopolska.eu> (fotografia z ok. 1926 r. na stronie tytułowej programu)